

Türk Siyasal Hayatında Demokrasinin Gelişimi: Teori ve Süreçler

Editör: Eray GÖÇ

ÖZGÜR
YAYINLARI

Türk Siyasal Hayatında Demokrasinin Gelişimi: Teori ve Süreçler

Editör:

Eray GÖÇ

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şhitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozguryayinlari.com

✉ info@ozguryayinlari.com

Türk Siyasal Hayatında Demokrasinin Gelişimi: Teori ve Süreçler

Editor: Eray GÖÇ

Language: Turkish-English

Publication Date: 2025

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (PDF): 978-625-8562-31-6

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1113>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>. This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Göç, E. (ed) (2025). *Türk Siyasal Hayatında Demokrasinin Gelişimi: Teori ve Süreçler*. Özgür Publications.

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1113>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozguryayinlari.com/>

Ön Söz

Demokrasi, modern siyasal düşüncenin en tartışmalı ve aynı zamanda en vazgeçilmez kavramlarından biri olarak, her toplumda kendine özgü tarihsel koşullar içerisinde şekillenmiştir. Türk siyasal hayatında demokrasinin gelişimi ise, teorik tartışmalar ile tarihsel ve kurumsal deneyimlerin iç içe geçtiği özgün bir seyri yansıtmaktadır. “Türk Siyasal Hayatında Demokrasinin Gelişimi: Teori ve Süreçler” başlıklı bu eser, söz konusu özgünlüğü çok boyutlu bir bakış açısıyla ele almayı amaçlamaktadır.

Kitap, monarşi rejimi ve egemenlik anlayışı yerine, cumhuriyet rejimi ve halk egemenliği anlayışının benimsendiği dönüşüm üzerinde durarak, demokrasiyi yalnızca normatif bir ideal ya da anayasal bir düzenleme olarak değil; düşünsel temelleri, kurumsal yapılanmaları ve siyasal pratikleriyle birlikte ele almaktadır. Bu çerçevede, demokratik teorinin temel yaklaşımları ile Türk siyasal hayatındaki tarihsel deneyimler arasındaki etkileşim incelenmekte; Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte temsil, katılım, meşruiyet ve siyasal otorite gibi temel kavramların geçirdiği dönüşümler analiz edilmektedir.

Eserde, Türkiye’de uzlaşma kültürünün egemen kılındığı çok partili hayata geçiş, askerî müdahaleler, anayasal değişiklikler, siyasal partiler ve seçimler, dönemselsel olarak eğitim politikaları gibi kritik dönemeçler; demokratikleşme sürecinin süreklilik ve kopuş noktaları üzerinden değerlendirilmektedir. Bu yönüyle çalışma, Türk demokrasisinin doğrusal olmayan gelişimini ortaya koyarken, yapısal sorunlar ile toplumsal talepler arasındaki gerilimleri de görünür kılmaktadır. Demokrasi, burada statik bir hedef değil, sürekli müzakere edilen ve yeniden üretilen bir siyasal süreç olarak ele alınmaktadır.

“Türk Siyasal Hayatında Demokrasinin Gelişimi: Teori ve Süreçler”, teorik arka plan ile tarihsel analizleri bir araya getirerek, hem kavramsal hem de ampirik düzeyde bütüncül bir değerlendirme sunmaktadır. Bu yönüyle eser; siyaset bilimi, kamu yönetimi ve tarih alanlarında çalışan akademisyenler, politika yapıcılar, lisansüstü öğrenciler ve Türkiye’de demokrasi tartışmalarını derinlemesine anlamak isteyen okuyucular için önemli bir başvuru kaynağı olmayı hedeflemektedir.

İçindekiler

Ön Söz

iii

Bölüm 1

Avrupa Birliği Resmi Belgeleri Çerçevesinde 2017 Sonrası Kolluk Kuvvetlerinde Demokratikleşme Süreci	1
<i>Önder Aytaç Afşar</i>	
<i>Muhammet Ali Demir</i>	

Bölüm 2

Demokratik Bir Tutum Olarak AK Parti Dönemi Milli Eğitim Politikaları	31
<i>Fecri Yıldırım</i>	

Bölüm 3

Demokrat Parti Döneminin (1946-1960) Türk Demokrasi Tarihi Açısından Değerlendirilmesi	49
<i>Muhammet Yasin Elitok</i>	

Bölüm 4

1923–1938 Yılları Arasında Demokratikleşme Çabaları	67
<i>Murat Ercan</i>	

Bölüm 5

“Ovada Siyaset” ve Demokratik Temsil Mücadelesi: Kürt Hareketi Örneği	83
<i>Selçuk Kabraman</i>	

Avrupa Birliği Resmi Belgeleri Çerçevesinde 2017 Sonrası Kolluk Kuvvetlerinde Demokratikleşme Süreci

Önder Aytaç Afşar¹

Muhammet Ali Demir²

Özet

Bu makale, Avrupa Birliği (AB) resmî belgelerini temel alarak Türkiye'nin 2017 sonrasında kolluk kuvvetleri alanındaki demokratikleşme sürecini kapsamlı bir biçimde analiz etmektedir. Nitel araştırma yaklaşımıyla hazırlanan çalışma, 2017–2024 dönemine ait AB İlerleme Raporları, AB Konsey belgeleri, Avrupa Parlamentosu kararları ve Türkiye'nin iç güvenlik alanındaki güncel mevzuatını içerik analizi yöntemiyle incelemektedir. Araştırma tasarımında demokratik polislik literatüründe öne çıkan dört temel tema -şeffaflık, hesap verebilirlik, demokratik denetim ve güvenlikleştirme-analitik çerçeve olarak kullanılmıştır.

Çalışmanın bulguları, Türkiye'nin AB standartlarına uyum amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler hayata geçirdiğini, özellikle kolluk içi eğitim süreçleri, insan hakları odaklı yaklaşım ve profesyonel etik çerçevelerinde belirli ilerlemeler sağlandığını göstermektedir. Bununla birlikte, AB raporları 2017 Anayasa değişikliği sonrasında yürütme organında artan merkezileşmeden, kuvvetler ayrılığının daralmasından ve karar alma süreçlerinin tek merkezde toplanmasından kaynaklı kolluk kuvvetlerinin demokratik gözetim ve denetim mekanizmaları açısından yeni sınırlılıkları olduğunu altını çizmektedir. AB raporları, özellikle yargı bağımsızlığı, parlamenter denetim, ombudsmanlık kurumunun kapasitesi ve sivil toplumun katılımı gibi alanlarda yaşanan gerilemelerin kolluk reformlarının etkinliğini olumsuz etkilediğini vurgulamaktadır.

1 Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, onder.afsar@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1394-3975

2 Öğr. Gör., Polis Akademisi, muhammetali.demir5@egm.gov.tr, ORCID ID: 0009-0004-0201-8391.

Analiz, artan ulusal güvenlik kaygılarıyla birlikte güçlenen güvenlikleştirme söyleminin hem insan hakları standartlarını hem de kolluk birimlerinin demokratik işleyişini uygulamada sınırladığını göstermektedir. Terörle mücadele politikalarının geniş yorumlanması, ifade ve toplantı özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalar ve kolluk birimlerinin operasyonel yetkilerinin genişlemesi, AB belgelerinde dikkat çeken kritik noktalar arasındadır.

Sonuç olarak çalışma, Türkiye'nin kolluk yapılanmasında demokratikleşme yönünde belirli adımlar atıldığını kabul etmekle birlikte, AB raporlarının bu ilerlemenin sürdürülebilirliğine ilişkin ciddi soru işaretleri barındırdığını ortaya koymaktadır. Raporlarda, özellikle uygulama ve kurumsallaşma süreçlerinde devam eden yapısal sorunların demokratikleşme hedeflerini zayıflattığı vurgulanmaktadır. Bu nedenle AB standartlarıyla gerçek anlamda uyum sağlanabilmesi için bağımsız denetim organlarının güçlendirilmesi, şeffaflık mekanizmalarının kurumsal düzeyde yerleşmesi ve güvenlik merkezli yaklaşımın daha dengeli bir yönetim anlayışıyla yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

1. Avrupa Birliği'nin Kamu Yönetimi İlkeleri

Modern devleti, kamu yönetimi mi ortaya çıkardı yoksa modern devlet mi kamu yönetimini ortaya çıkardı düşünceleri literatürde sıklıkla tartışılmıştır. Her iki görüşte de aslında ortak olan durum, modern devletin, kamu yönetiminin demokratik ilkeler ve yurttaşlık bilinci doğrultusunda sürdürüldüğü, bu perspektifte toplumun talepleriyle anlam kazanan bir kavram olduğudur. AB'ye katılmayı hedefleyen devletler kamu yönetiminin organizasyonu ve işleyişine sürekli öncelik ve önem vermeleri gerekmektedir. AB ise kamu yönetiminin bir standardının olması için ilkeler belirleyerek idari alanı güçlendirmek ve bu ilkeler ile devlet-vatandaş ilişkisinde vatandaşlık haklarını güvence altına almayı hedeflemektedir (Stilman, 1997, ss.334-335).

AB'nin kamu yönetimi için oluşturduğu ayrıca bir müktesebatı bulunmamaktadır. Birliğin kamu yönetimi ilkeleri genellikle entegrasyon sürecinde yayınlanan İlerleme Raporları ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ile AB'nin ortak girişimi olan SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management- Yönetişim ve Yönetimi Geliştirmek için Destek) programı aracılığı ile aday ülkelerin başarıları ve tavsiyeleri içeren raporlarda görülmektedir. AB, kurumsal ve sosyal sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda kapasite geliştirme projeleriyle ülkeleri desteklemektedir (Acar ve Sevinç, 2011, ss.1-3).

Değişken dinamikler, entegrasyon süreçlerinin etkili bir biçimde tasarlanmasını ve uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Etkin bir devlet, demokrasinin güçlenmesi, sürdürülebilirlik, insan haklarının korunması ve genel kalkınmanın sağlanmasında kritik bir teminat işlevi görmektedir (Chirwa, 2004. s.3). Kamu yönetiminin etkinliği, toplumsal dönüşümler ve vatandaş beklentileri doğrultusunda reform iradesine ve hazırlık düzeyine bağlıdır. Dolayısıyla devletin devamlılığı da kamu yönetimi reform süreçlerine ve bu süreçlerin çıktılarına bağlanmakta, yönetimin kalkınmanın her alanında kilit bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır (Halimi, 2018, s.189).

İşlevsel bir kamu yönetimi oluşturmak, entegrasyon süreçlerinin yönetimini kolaylaştırmakta ve toplumsal kalkınmayı desteklemektedir. Bu kapsamda kamu yönetimi, performans temelli yönetim ve denetim, aktif ve faydacı hizmet sunumu, katılımcılık ve şeffaflık, esnek ve vatandaş memnuniyeti gibi nitelikler üzerine kurulmalıdır (Güven, 2014: ss.7-8). Kamu personelinin sürekli eğitimi sağlanmalı, çalışma süreçlerinde etkili denetim ve hesap verebilirlik mekanizmaları uygulanmalı ve entegrasyon süreçleri ile vatandaş beklentileri doğrultusunda sonuçlar planlanarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, kamu yönetimi reformlarının, reform süreçlerinin hızını ve etkisini artırmak için toplumsal sosyo-ekonomik ve siyasi koşullara uyumlu bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir (Shorobura ve Dolynska, 2023, s.304).

AB'nin her ne kadar kamu yönetimi için aday ülkelere yönelik uygulayabilecekleri bir mevzuatı bulunmasa da aday ülkelerin başta 1993'de Kopenhag Kriterleri, sonrasında 1995'de Madrid Zirvesi ve 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nde AB tarafından kabul edilen gerekli kriterleri sağlamaları şarttır. Aday ülkeler, temelleri bu zirvelerde atılan AB müktesebatını kendi ülkelerine uygulamak için ihtiyaç duyulan idari sistemlere ve kamu kurumlarına sahip olması gerekmektedir. Birlik, devletlerin idari sistemlerinde ve kamu kurumlarında bulunmasını arzu ettiği özellikleri Avrupa İdari Alan ilkelerinde aslında belirtmektedir (OECD, 1999, ss.5-7). OECD'nin 2023'de güncellediği Kamu Yönetimi İlkelerine bakıldığında, genel olarak devletlerden şu beklentileri içermektedir:

Yeterli yasal çerçeve, sorumluluk alanları tanımlanmış kurumsal ve örgütsel yapı ve sorumlu kurumların yeterli kapasiteye sahip olması, vatandaşların verilerle bilgilendirilmesi, kamu personellerinin ve kurumlarının sistematik olarak izlenmesi ve değerlendirilmesi, hedeflene değer ve davranışları içselleştiren kurum kültürüdür (OECD, 2023, s.10).

AB'ye üyelik hedefleyen devletler, entegrasyon sürecini desteklemek ve ardından gelen sorunları yönetebilmek için kamu yönetiminde kapsamlı reformlar gerçekleştirmelidir. Bu reformlar, yalnızca üyelik süreciyle sınırlı kalmayıp, sürdürülebilir bir yönetim anlayışını da içermektedir. Avrupa Komisyonu, İlerleme Raporları aracılığıyla aday ülkelerin idari reformlarını değerlendirirken, aynı zamanda kurumsal sürdürülebilirliği ve müktesebata uyum kapasitesini güçlendirmeye odaklanmaktadır (Uysal, 2020, ss.33-34).

OECD/SIGMA aracılığıyla AB, kamu yönetimindeki ilkeleri somutlaştırmakta ve reformları kolaylaştırmak için taahhütlerini güncellemektedir. Bu çalışmalar, 'iyi yönetim' kavramının tanımlanması, sonuç odaklı göstergelerin oluşturulması ve kurumsal sürekliliğin sağlanmasına yöneliktir. İyi yönetim ilkesi, AB Temel Haklar Şartı'nda yer almakta ve kamu yönetimi kapsamında devlet yönetimi ile anayasal organların, meclisin ve yargının denetim alanını da içermektedir. Bu ilkeler, devletlerin vatandaşlara hizmet eden kurumlar oluşturmasını ve sosyal kalkınmaya katkı sağlamasını amaçlamaktadır (Avrupa Parlamentosu, 2000, s.15).

AB'ye aday ülkeler, reform sürecinin başarısı için birtakım ilkelere göre bütünsel bir yaklaşım benimsemelidir. Yönetim sisteminin stratejik reform çerçevesi, politika geliştirme ve koordinasyon, kamu hizmeti ve insan kaynakları yönetimi, hesap verebilirlik, hizmet sunumu ve kamu mali yönetimi gibi alanları kapsayan bu ilkeler, somut ve ölçülebilir hedefler içermektedir. Aday ülkeler bu ilkelerle uyumlu olarak vatandaşların beklentilerini karşılayabilmeli ve kurumsal sürekliliği güçlendirmelidir (Acar ve Sevinç, 2011, s.7).

1.1. AB'nin Demokratikleşme ve İnsan Hakları Talepleri

Aday ülkeler ile AB arasında gerçekleşen müzakerelerin temel amacı, birliğe aday ülkenin AB Müktesebatını ne denli içselleştirerek kendi iç hukukuna adapte edebileceği ve uygulamada etkili kullanabileceğidir. AB Müktesebatı, birliğin hukuki alt yapısıdır ve devletlerin aday ülke sürecinde yerine getirmekle mesul oldukları 35 faslı içermektedir. Malların ve işçilerin serbest dolaşımından enerjiye, ekonomik ve parasal politikalardan vergilendirmeye kadar çok yönlü düzenlemeler içeren bu fasıllar aynı zamanda 'yargı ve temel haklar' ile 'adalet, özgürlük ve güvenlik' fasılları gibi insan hakları kapsamında demokratik bir kolluk kuvvetinin de temel ilkelerini ortaya koymaktadır (Wouters vd., 2020, s. 49). Bu ilkeler; şeffaflık, hesap verebilir olmak, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı duyan kurumların oluşturulması ve devamlılığının sağlanmasıdır. AB'nin başta

Kopenhag Kriterleri'nde siyasi talep olarak altını çizdiği demokratikleşme ve insan hakları konularındaki şartları, ülkelerin hem stratejik güvenliği hem de kolluk-sivil ilişkilerine önemli etkiler yapmaktadır (Grabbe, 2002, ss.253-254).

Şeffaflık, birliğin ana ilkelerinden biridir. Özellikle 1995 genişlemesinden sonra İskandinav ülkelerinin oluşturduğu etkiyle bu ilke, bilgi edinme özgürlüğünün kurumsal hale getirilmesini amaçlamıştır. Şeffaflık, modern demokratik yönetimlerin hesap verebilir olma mekanizmalarının merkezinde yer almaktadır. Vatandaşların seçmiş oldukları siyasileri ya da diğer kamu otoritelerini denetleyebilmesi için ihtiyaç duyulan bilgiye de ulaşabilme hakkını kapsamaktadır (Lodge, 2003, s.110).

Şeffaflık, tanımsal olarak kamu kurumlarına yalnızca bilgi paylaşımı sorumluluğu yüklememektedir ayrıca bu bilgiyi ulaşılabilir, anlaşılır ve zamanında sunma gibi gereklilikler içermektedir. Bu anlayış ile kamu kurumlarının politikalarını hazırlaması, bütçe ve harcama süreçlerinin kamuoyuna açık olması ve vatandaşların geri bildirimde bulunabileceği kanalların oluşturulması gerekmektedir (Sachseder, 2017, ss.37-39).

AB, aday ülkelerden hesap verebilirlik ilkesini demokratik yönetim süreçlerinin merkezine yerleştirmesini talep etmektedir. Bu kapsamda, kamu otoritelerinin sadece seçim dönemlerinde değil, seçimler arasında da sürekli olarak vatandaşlara karşı hesap verebilir olması gerekmektedir. AB, bu ilkenin uygulanabilirliğini sağlamak için yargı bağımsızlığının güçlendirilmesi, bilgi edinme özgürlüğü yasalarının genişletilmesi ve kamu denetçiliği gibi mekanizmaların geliştirilmesini şart koşturmaktadır (Eleftheriadis, 2020, s.144).

Hesap verebilirlik, yalnızca açıklama ve gerekçe sunma sorumluluğunu değil, aynı zamanda yetersiz performansın yaptırımlara tabi tutulmasını da içerir. Bu, AB'nin müktesebatına uyum sürecinde yalnızca yasal düzenlemelerin yapılmasını değil, aynı zamanda bu düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Böylece hesap verebilirlik, aday ülkelerde demokratik standartların sağlamaştırılması ve AB üyeliğine yönelik güvenin artırılması için kritik bir araç olarak öne çıkmaktadır (Karlsson, 2011, s.434).

Birlik, hukukun üstünlüğü ilkesini aday ülkeler için sadece bir normatif ideal olarak görmemektedir. Somut bir uygulama standardı olarak da algılamaktadır. Bu ilke, AB'nin siyasi değerler sisteminin temel taşı olup, özellikle aday ülkelerden demokratik kurumların işlerliği, yargının

bağımsızlığı, adaletin tarafsızlığı ve hukukun önceliğinin pratikte sağlanmasını içeren kapsamlı bir yaklaşım beklenmektedir (Ülger, 2016, s.77).

1993 Kopenhag Kriterleri'nde yer alan hukukun üstünlüğü ilkesi, siyasi kriterler çerçevesinde aday ülkelerin yasal ve kurumsal yapılarını, AB'nin hukuk devleti anlayışına uygun şekilde dönüştürmelerini şart koşmaktadır. Örneğin, yolsuzlukla mücadele mekanizmalarının güçlendirilmesi, mahkemelerin bağımsızlığını garanti altına alan anayasal düzenlemelerin yapılması ve yürütmenin yargı üzerindeki etkisinin sınırlandırılması gibi spesifik reformlar, AB müktesebatına uyum sürecinin ayrılmaz unsurlarıdır (Grabbe, s.254).

Hukukun üstünlüğü ilkesi, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin korunmasını ve idari şeffaflığın sağlanmasını da gerektirmektedir. AB, bu ilkenin uygulanabilirliğini denetlemek için düzenli ilerleme raporları yayımlamakta ve aday ülkelerdeki reform süreçlerini, belirli göstergelere ve ölçütlere dayalı olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla, hukukun üstünlüğü, aday ülkelerin yalnızca üyelik için yerine getirmesi gereken bir koşul değil, aynı zamanda AB'nin bütünleşme sürecinin değer temelli yapısının sürdürülebilirliği açısından vazgeçilmez bir unsurdur (Bojović ve Ćorić, 2023, ss.42-44).

Avrupa Birliği, insan haklarını iç ve dış politika hedeflerinin temel taşlarından biri olarak tanımlamış ve bu alandaki değerlerini yaygınlaştırmak için çeşitli mekanizmalar geliştirmiştir. AB'nin insan hakları politikası, hem 'evrensel ve bölünmez' karakterdeki hakların korunmasını hem de bu hakların üyeler ve aday ülkelerde uygulanmasını sağlayan kapsamlı bir yapı sunmaktadır. Aday ülkeler açısından bu ilke, özellikle Kopenhag Kriterleri çerçevesinde demokratik kurumların güçlendirilmesi, azınlık haklarının korunması ve temel hakların güvence altına alınması gibi unsurları içermektedir (Yazgan, 2017, s.53).

AB, insan hakları standartlarını aday ülkelerde uygulamak için 'koşulluluk mekanizmasını' etkili bir araç olarak kullanmaktadır. Bu mekanizma, aday ülkelerin AB müktesebatına uyum sürecindeki ilerlemelerini, insan hakları reformlarının somut uygulanabilirliği ile ilişkilendirmektedir. Özellikle '23. Fasıl- Yargı ve Temel Haklar' gibi müzakere başlıkları, bu reformların takibinde kritik bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla birliğin insan hakları politikası, aday ülkelerdeki reform süreçlerinde teşvik edici bir güç olmaya devam etmektedir (Altafin, Lukas ve Nowak, 202, ss.80-81).

1.2. AB'nin Kolluğa İlişkin Şeffaflık, Hesap Verebilirlik ve İnsan Haklarına Uygun Çalışma Standartları

Kolluk kuvvetlerinin şeffaflık, hesap verebilirlik ve insan haklarına uygun çalışması, hukuk devleti, insan hakları ve demokratik değerlere dayalı bir yapı olan AB'nin önceliklerindendir. Bu kavramlar AB için temel ilkeler olmakta ancak birebir kopyalanan bir mekanizma talep etmemektedir. Birlik, aday ülkelerden kendi kültürüne özgü, aktif ve pozitif sonuçlar doğuracak kurumlar beklemektedir (Fırat ve Erdem, 2014, s.115).

Hesap verebilirlik, yönetim sistemlerinin temel bir unsuru olup kamu görevlilerinin veya yöneticilerin eylemlerini halka karşı, genellikle vatandaşlar adına hareket eden temsilciler aracılığıyla, gerekçelendirme yükümlülüğünü ifade etmektedir (Schmitter ve Karl, 1991, ss.75–88). Bu, şeffaflık, duyarlılık ve yönetim mekanizmalarına güven sağlama açısından kritik bir rol oynamaktadır.

AB kolluk kuvvetlerinin çalışma standartlarını düzenleyen bir dizi yasal ve politik belgeye sahiptir. Temel belgelerden olan Avrupa Komisyonu'nun *European Governance: A White Paper* (2001), politika oluşturma sürecinin daha kapsayıcı ve şeffaf bir hale getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu belge, bireylerin ve örgütlerin AB politikalarının şekillendirilmesine ve uygulanmasına daha fazla katılımını teşvik ederek, Birliğin demokratik yapısını güçlendirmeyi hedeflemiştir (Commission Of The European Communities, 2001, s.10). Avrupa Yönetişimi Beyaz Kitabı'nın yanı sıra Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AIHS) ve Ceza Adaleti ve Avrupa Birliği Kolluk İşbirliği Teşkilatı (EUROPOL) kararları da temel belgelerdendir (Council of Europe, 1950: Europol, 2000). Bu çerçevede, üç ana ilke ön plana çıkmaktadır.

İlk olarak, şeffaflık, kolluk kuvvetlerinin faaliyetlerinin kamuoyuyla paylaşılmasını ve demokratik denetime açık olmasını gerektirir. İkinci olarak, hesap verebilirlik ilkesi, kolluk politikalarının bağımsız yargı organları ve sivil gözetim mekanizmaları tarafından denetlenmesini öngörür. Üçüncü olarak, insan haklarına uygunluk ilkesi, kolluk kuvvetlerinin temel hak ve özgürlüklere saygılı bir şekilde hareket etmesini zorunlu kılar. Bu ilkeler, AB'nin kolluk yönetiminde hem üye devletlerin hem de uluslararası iş birliği mekanizmalarının hukuki ve etik standartlara uygunluğunu sağlamak için hayati öneme sahiptir (Demir ve Akdoğan, 2024, ss.371-375).

AB, kolluk kuvvetlerinin faaliyetlerinin daha şeffaf, hesap verebilir ve insan haklarına uygun olmasını sağlamak için önemli adımlar atmaktadır. Bu alandaki çalışmalar hem vatandaşların güvenliğini artırmak hem de

demokratik değerleri korumak açısından büyük önem taşımaktadır. AB'nin bu standartları sağlaması, vatandaşların kolluk kuvvetlerine olan güveninin artmasının yanı sıra kolluk kuvvetlerinin de insan haklarına saygılı bir şekilde hareket etmesini sağlamaktadır. Hesap verebilirlik mekanizmaları, adalet sisteminin daha etkin çalışmasına katkıda bulunur ve kolluk kuvvetlerinin faaliyetlerinin demokratik değerlere uygun olması, hukukun üstünlüğünü güçlendirir (AB Eşleştirme Projesi, 2020, ss.4-17).

AB, kolluk kuvvetlerinin faaliyetlerini düzenlemek için çeşitli yasal düzenlemeler ve politikalar geliştirmiştir. Bu politikalar; standartların belirlenmesi, gözetim mekanizmalarının kurulması, şikâyet mekanizmalarının geliştirilmesi ve eğitim ve farkındalık artırmaktır (Osland, 2004, s.546). Standartların belirlenmesi politikası ile AB, kolluk kuvvetlerinin uyması gereken ortak minimum standartları belirlerken, gözetim mekanizmalarının kurulması politikası ile kolluk kuvvetlerinin faaliyetlerinin bağımsız kurumlar tarafından denetlenmesini sağlamaktadır. Şikâyet mekanizmalarının geliştirilmesi politikası, vatandaşların kolluk kuvvetlerinin işlemleri hakkında şikâyetle bulunabileceği etkili mekanizmaların oluşturulmasını sağlamaktadır. Eğitim ve farkındalık artırma politikası ise kolluk kuvvetleri mensuplarının insan hakları, şeffaflık ve hesap verebilirlik konularında eğitilmesini sağlamaktadır (Zabunoğlu, 2016, s.458; Paterson, 2011, ss.289-290).

AB kolluk kuvvetlerinin başlıca ilke ve çalışma standartları ise orantılılık, ayrımcılığın yasaklanması, gizlilik ve veri koruma ile şiddetin önlenmesidir. Bu ilkeler ile AB, kolluk kuvvetlerinin uyguladığı müdahalenin, amaçlanan hedefe ulaşmak için gerekli ve yeterli olmasını, kolluk kuvvetlerinin herhangi bir kişiye ırk, cinsiyet, din veya diğer farklılıklar nedeniyle ayrımcılık yapmaması, kişisel verilerin korunması ve mahremiyet haklarının gözetilmesi ve kolluk kuvvetlerinin şiddet kullanımını en aza indirmeye yönelik önlemler alınmasını hedeflemektedir (Council of Europe, 2001, ss.9-10).

AB, kolluk kuvvetlerinin faaliyetlerini düzenlemek ve vatandaşların temel haklarını korumak amacıyla; Temel Haklar Şartı, Veri Koruma Genel Tüzüğü (GDPR), Adil Yargılanma Direktifleri, Polis İş birliği Çerçevesi ve Terörle Mücadele Direktifleri gibi birçok yönetmelik ve çerçeve oluşturmuştur (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2023; European Parliament, 2021). Bu yönetmeliklerin genel amaçları ise insan haklarına saygı, şeffaflık ve hesap verebilirlik, adil yargılanma hakkının güvence altına alınması, veri güvenliği ve üye devletler arasında iş birliğidir. AB, kolluk kuvvetlerinin faaliyetlerini düzenleyen kapsamlı bir yasal çerçeve oluşturmuştur. Bu çerçeve hem vatandaşların haklarını korurken hem de kolluk kuvvetlerinin etkin bir şekilde çalışmasını sağlar (van der Hoek, 2005, ss.72-73).

2. 2017 Anayasa Değişikliğinin Kolluk Kuvvetlerine Etkisi

Türkiye’de 16 Nisan 2017’de yapılan anayasa referandumu, %48,59 ‘hayır’ oyuna karşılık %51,41 ‘evet’ oyuyla kabul edilmiştir. Parlamenter sistemden Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmiş, eski sisteme kıyasla, sert kuvvetler ayrılığına gidilmiş ve yürütme, yasama karşısında güçlendirilmiştir. Toplamda 18 maddeyi kapsayan bu anayasa değişikliği, uygulamaya geçmesiyle birlikte Türk kamu yönetiminin yapısı ve işleyişinde köklü değişimlere yol açmıştır (Coşkun, 2017, ss.6-7).

Değişiklikler, özellikle yürütme organının yapısı ve işleyişi üzerinde belirgin etkiler yaratmıştır. Yeni sistemde yürütme yetkisi, Bakanlar Kurulu ve Başbakanlık makamlarının kaldırılmasıyla, Cumhurbaşkanına devredilmiştir. Bu bakımdan Cumhurbaşkanı yürütmenin başı olarak idari kararları doğrudan alabilme yetkisine sahip olmuştur (Güller, 2021, s.948).

Yürütme yetkisiyle ilgili -bakanlıklar kurulması, kaldırılması, görev ve yetkilerinin belirlenmesi gibi- konular, kamu kurumlarının görev ve yetkilerinin yanı sıra teşkilat yapılarının düzenlenmesinin Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile düzenlenebilir hale gelmesi kamu yönetiminde merkezileşmeyi sağlamış ve daha hızlı karar alınabilmesi amaçlanmıştır. Yürütmeye ilişkin kararların tek elden alınması, hızlanmanın yanı sıra etkinliğini de arttırmaya yöneliktir. Bu durum, özellikle kriz dönemlerinde hızlı müdahalelerin yapılabilmesine olanak tanımış ve kamu yönetiminde gecikmelerin önüne geçilmesi açısından önemli bir avantaj olarak değerlendirilmiştir. Yeni sistem koalisyon hükümetlerini ortadan kaldırarak istikrarlı bir yürütme ile siyasi tikanıkları engelleme amacıyla planlanmıştır (Güvenç ve Turan, 2024, s.82).

2017 Anayasa değişikliği getirmiş olduğu düzenlemelerle birlikte eleştirilere de maruz kalmıştır. Örneğin, yasamanın yürütme üzerindeki güvenoyu ve gensoru gibi denetim mekanizmalarının kaldırılması yasamanın konumunu zayıflattığı yönünde görüşlere sebebiyet vermiştir. Yeni düzende bu denetim mekanizmalarının yerine yazılı soru önergeleri, genel görüşme ve meclis araştırmaları gibi mekanizmalar oluşturulmuşsa da bu mekanizmalar yalnızca bilgi edinme düzeyinde kaldığı yönünde eleştiriler almıştır. Ayrıca üst düzey bürokrat atamalarının doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından yapılıyor olması kamuda siyasallaşmanın yaşanabileceğini ve liyakat ilkesini zayıflatacağı yönünde algılanmıştır. Hesap verebilirlik, şeffaflık sorunlarının yanı sıra verimlilik ve bağımsızlığın azalmasına neden olabileceği düşünceleri ortaya çıkmıştır (Koç, 2021, ss.219-220).

Yürütme organının hızlı karar alabilme yeteneği Türk kolluk kuvvetlerinin etkinliğini de güçlendirmiştir. Merkezi bir yönetim yapısının benimsenmesi, operasyonel koordinasyonun daha hızlı ve etkili bir şekilde sağlanmasına imkân tanımıştır. Özellikle 2016'da başlayan ve 2017'de pekiştirilen, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın İçişleri Bakanlığı'na bağlanması, sivil denetim mekanizmalarını güçlendirme ve askeri vesayetten arındırma yönünden olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir. Güvenlik politikaları, ulusal düzeyde daha bütüncül bir şekilde uygulanmasına katkıda bulunmuştur (Özübek ve Öztop, 2021, s.26).

Eski sistemde kolluk kuvvetlerinin personel organizasyonu daha yoğun bürokratik bir yapıya dayanmaktadır. Örneğin, İl Emniyet Müdürleri, İçişleri Bakanlığı'nın teklifi, Bakanlar Kurulu ya da Başbakan tarafından onaylanması ve Cumhurbaşkanının formalite sayılabilecek rızasıyla Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmektedir. 2017 sonrasında bu atama süreci, Cumhurbaşkanının inisiyatifine geçmiştir. Bu durum, süreci daha merkezi bir hale getirmiştir ve atamalarda karar alma mekanizması sadeleşmiştir (Karşlı, 2020, ss.192-193).

Ülkede yaşanan siyasal gelişmeler Türkiye'nin güvenlik sektöründeki eğitim reformlarını ve profesyonelleşme çabalarını da etkilemiştir. Yükseköğretim Kurulu'nun 1984'de bünyesine dahil ederek yüksekokul statüsü tanıdığı Polis Akademisi, özellikle 2016 sonrası eğitim birimlerini yeniden yapılandırma sürecine girmiş ve memur ve amir yetiştirmenin yanı sıra ön lisans eğitimi ile birlikte lisansüstü eğitimler vererek bilim dünyasına katkı yapan bir kuruluş olmayı hedeflemiştir (İrdem ve Kavsıracı, 2019: 138). Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi ise 2016'da kanunla kurulan bir yükseköğretim kurumu olarak faaliyetlerine başlamıştır. Tıpkı Polis Akademisi gibi sivil ve kolluk eğitim unsurlarını bir araya getiren bir yapı tasarlanmıştır (Özübek ve Öztop, s.27).

Bürokrasinin yavaşlatıcı unsurlarının ortadan kaldırılması ve askeri vesayetin izlerinin giderilmesi Anayasa değişikliğinin olumlu yanları olsa da kamu yönetimine ilişkin yöneltilen eleştirilere benzer şekilde kolluk kuvvetlerindeki değişim süreci içinde eleştirel bakış açıları vardır. Kolluk kuvvetlerinin yürütme tarafından daha sıkı şekilde kontrol edilmesi, kolluk müdür ve komutanlarının atamalarında merkeziyetçiliğin liyakata zarar verdiği düşüncesi ve kolluk faaliyetlerinin denetlenmesinde yasamanın yürütmeye kıyasla daha güçsüz hale gelmesinin oluşturduğu hesap verebilirlik ve şeffaflık tartışmalarını beraberinde getirmiştir (Polatoğlu, 2017, s.19).

2.1. Türk Kolluk Kuvvetlerinde 2017 Sonrası Teşkilat Dönüşümü ve Modernizasyon Çalışmaları

Türk kolluk kuvvetleri, güvenlik ve asayiş sağlama sorumluluğunu yerine getiren aynı zamanda kamu hizmeti sunan kurumlardır. Değişen toplumsal dinamikler, ulusal ve uluslararası güvenlik tehditleri, teknolojik gelişmeler ve AB üyelik süreci gibi faktörler, kolluk kuvvetlerinin teşkilat yapı dönüşümlerinde ve işlevlerinde kapsamlı bir dönüşümü zorunlu kılmıştır. 2017 sonrası da bu dönüşümün gerçekleşmesi amacıyla birçok adım atıldığı görülmektedir.

Türkiye, kolluk gücündeki hukuki değişim ve dönüşümleri özellikle AB'nin üyelik süreci kapsamında, demokratikleşme hedefleri ve ulusal güvenlik stratejileri doğrultusunda gerçekleştirmektedir. 2016 sonrası Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın İçişleri Bakanlığı'na bağlanmasıyla kolluk kuvvetlerinin görev tanımları ve yetkileri insan hakları ve demokratik standartlara daha uygun olması amacıyla güncellenmiştir. Bu amaçla 2019'da Kolluk Gözetim Komisyonu'nun kurulması da hesap verebilir bir kolluk sistemi hedeflendiğinin bir göstergesidir (Sözen, 2019, s.1158).

AB ile gerçekleştirilen projeler, Türk kolluk kuvvetlerinin demokratikleşmesi, insan hakları standartlarına uyum sağlaması ve Avrupa değerlerine yaklaşması açısından kritik önemdedir (Yıldız ve Ünlü, 2011, s. 223). Katılım Öncesi Yardım Aracı Projesi (*Instrument for Pre-accession Assistance-IPA*) bunlardan biridir. IPA fonları, Türkiye'nin AB müktesebatına uyum sağlaması için önemli bir araç olmuştur. IPA fonları, kolluk kuvvetleri bakımından polis ve jandarma personeline insan hakları, mülteci hukuku, kadın ve çocuk hakları konularında eğitim verilmesinde kullanılmıştır. Ayrıca düzensiz göç ile mücadelede sınır yönetimi kapasitesini arttırmak için teknik donanım ve alt yapı desteği sunulmuştur (AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, 2023).

2017 yılından itibaren Türkiye'nin polis, jandarma ve sahil güvenlik kuvvetleri, teknolojik altyapılarını modernize ederek güvenlik ve operasyonel etkinliklerini önemli ölçüde artırmıştır. Bu dönemde hayata geçirilen teknolojik yenilikler, kolluk kuvvetlerinin faaliyetlerini hem ulusal güvenlik hem de uluslararası standartlara uyum açısından güçlendirmiştir.

Emniyet Genel Müdürlüğü, 2017'de şehirlerin güvenlik ihtiyaçlarına cevap vermek için Kent Güvenlik Yönetim Sistemini (KGYS) yenilenmiş ve şehir genelinde entegre edilen Plaka Tanıma Sistemini (PTS) yaygınlaştırmıştır. Bu sistemler sayesinde trafik akışı kontrol altına alınırken şüpheli aracın takibi gibi durumlar yapay zeka destekli algoritmalarla desteklenmiştir.

2019’da polis teşkilatının veri ve iletişim altyapısı PolNet 3.0 güncellenerek daha güvenli bir dijital şebeke oluşturulmuştur (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2017).

Jandarma Genel Komutanlığı, sahadaki etkinliğini arttırmak amacıyla 2018’de Jandarma Entegre Muhabere ve Bilgi Sistemini (JEMUS) yenilemiştir. Bu sistem, saha birimlerinin merkezi ile etkili bir şekilde iletişim kurmasını sağlayarak hızlı ve koordine operasyonlara imkân tanımıştır (Jandarma Genel Komutanlığı, 2018). 2020 yılında Sahil Güvenlik Komutanlığı, Sınır Güvenlik Radar Sistemi (SGRS) gibi yeni teknolojilerle donatılmıştır. Bu sistemler, termal kameralar ve hareket algılayıcılarla entegre edilerek düzensiz göç ve insan kaçakçılığına karşı etkinlik sağlamıştır. Aynı dönemde insansız hava ve deniz araçları (drone ve İDA) da operasyonlarda kullanılmaya başlanmıştır (MEBS Başkanlığı, 2021, s.57).

2021 sonrası kolluk kuvvetlerinin dijital dönüşümünün daha da hızlandığı bir yıl olmuştur. Olay yeri incelemelerinde kullanılan 3D tarayıcılar, dijital parmak izi sistemleri ve DNA analiz cihazları yenilenmiştir. Jandarma ve polis birimleri, siber suçlarla mücadeleyle yönelik yapay zekâ destekli yazılımları aktif olarak kullanmaya başlamıştır. 2023 yılında ise kolluk kuvvetleri, yapay zekâ tabanlı olay analizi ve veri analitiği sistemlerini devreye sokmuşlardır. Sahadaki personel, akıllı tabletler ve mobil cihazlarla merkezi veri tabanlarına hızlı bir şekilde erişim sağlayarak verimliliğini arttırmıştır (Emniyet Genel Müdürlüğü, 2021, ss.9-10).

Türk kolluk kuvvetlerinin personel adaylarına ya da mevcut personellerine de vermiş olduğu eğitimlerin içerikleri de güncellenmiştir. Örneğin, Türk Polis Teşkilatı, AB projeleri kapsamında polis memurlarına insan hakları ve demokratik ilkeler konularında kapsamlı eğitimler vermektedir. İşkence ve Kötü Muameleye Sıfır Tolerans politikası çerçevesinde atölye çalışmaları bu eğitimlerin bir örneğidir. Ayrıca, polis memuru adaylarının eğitim gördüğü yüksekokul ve meslek eğitim merkezlerinde öğrencilere “İnsan Hakları, Toplumsal Olaylar ve Kitle Psikolojisi, Polislikte Halkla İlişkiler ve İletişim, Demokratik Polislik” gibi dersler ile vatandaş odaklı bir eğitim verilirken bu dersler ayrıca “Ceza ve Muhakeme Hukuku, Anayasal Düzen ve İdari Yapı” gibi hukuk dersleri ile desteklenmektedir (Polis Akademisi Karaman POMEM, 2024).

2017 sonrası Türk kolluk kuvvetlerinin toplumsal olaylara müdahale yaklaşımlarında da önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişimler, daha insancıl ve demokratik bir müdahale anlayışının benimsenmesi amacıyla şekillendirilmiştir. “Etik ve Orantılı Güç Kullanımı” ilkesi, kolluk

kuvvetlerinin temel standartlarından biri haline gelmiş ve bu doğrultuda kapsamlı eğitimler düzenlenmiştir (AB Eşleştirme Projesi, s.9).

Toplumsal olaylarda dronelerin kullanımı, kalabalık hareketlerinin uzaktan izlenmesi ve olay yerine fiziksel müdahale ihtiyacını azaltmıştır. Ayrıca, toplumsal olaylara müdahale eden birimlere verilen yeni teknolojik donanımlar, iletişim ve koordinasyonun daha etkili bir şekilde yürütülmesini mümkün kılmıştır. Örneğin, giyilebilir kameralar hem kolluk kuvvetlerinin hesap verebilirliğini artırmış hem de olayların daha nesnel bir şekilde kaydedilmesini sağlamıştır (Kaşlı, 2022, s.332).

3. 2017 Sonrası AB Resmî Belgelerinde Türkiye'nin Kolluk Kuvvetleri Değerlendirilmesi

AB'nin ile Türkiye arasındaki ilişkiler 1963 Ankara Anlaşması ile temelleri atılan, ekonomik ve siyasi boyutlarıyla kompleksli bir süreçtir. İkili ilişkiler, 1995'de Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmesiyle ve 1999'daki Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin 'aday ülke' statüsü elde etmesiyle daha keskin ve daha resmi bir çerçeveye oturmuştur. Tam üyelik müzakereleri, uyum süreci ve AB'nin beklentisi olan reform taleplerinin ortaya çıktığı dönem ise 2005 ve sonrasıdır. Türkiye- AB ilişkileri genel görünüşü itibarıyla inişli çıkışlı seyir izleyen bir yapıdadır. Türkiye halen aday ülke statüsünde sürecini devam ettirmektedir (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2024).

Avrupa Birliği, Türkiye'nin 2016 yılındaki darbe girişiminin ardından yaşadığı OHAL sürecinin olumsuz etkileri nedeniyle, 2017 yılında Türkiye hakkında İlerleme Raporu yayınlamamış olabilir. Aynı zamanda, Brexit süreci ve Avrupa genelinde artan popülist dalganın etkisiyle, AB'nin genişleme politikalarını daha düşük öncelikli bir mesele haline getirmesi de bu kararın gerekçelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Ancak başta Batı Balkan ülkeleri olmak üzere 2017'de aday ülkeler hakkında AB tarafından yayınlanan İlerleme Raporları'nın bulunması AB'nin Türkiye'nin içinde bulunduğu kaotik ortamından kaynaklı rapor yayınlamadığını daha geçerli kılmaktadır.

2017'den itibaren Avrupa Birliği'nin Türkiye ile ilişkilerine dair çeşitli belgeler yayınlamıştır. Bunlar, 2014 yılına kadar İlerleme Raporu olarak adlandırılan ancak 2015 yılı ile birlikte Türkiye Raporu şeklinde açıklanan Avrupa Komisyonu değerlendirmeleri ve Genişleme Stratejileri Belgeleri'dir. Bu belgelerin temel amacı, AB'nin Türkiye'nin adaylık sürecindeki performansına ilişkin tutumunu ve değerlendirmelerini yansıtmaktır (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2024). Her yıl düzenli olarak yayınlanan raporlar

ve kararlar, Türkiye'nin AB üyeli sürecindeki ilerlemesini ve karşılaşılan zorlukları ele almaktadır.

17 Nisan 2018 tarihli Türkiye Raporu'na bakıldığında, Türk kolluk kuvvetlerinin durumu ve AB üyelik sürecine ilişkin değerlendirmeleri görmek mümkündür. Öncelikle raporda Türk kolluğunda özellikle orduda sivil denetimin artıran değişiklikler olumlu karşılanmıştır. Yürütmenin kolluk üzerindeki yetkisini arttıran değişiklikler (askeri yüksek mahkemelerin kaldırılması, Kuvvet Komutanlıklarının Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanması, MİT'in Cumhurbaşkanı'na bağlanması gibi) demokrasi açısından olumlu birer adım olarak değerlendirilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2018, s. 16).

Raporda kolluğa ilişkin, PKK, IŞID ve Gülen terör örgütlerine yönelik operasyonlarda izlenen etkin bir güvenlik politikası olduğunun altı çizilmiştir. Özellikle sınır güvenliği ve iç güvenlik konularında teknolojik altyapının güçlendirilmesi ve operasyonel kabiliyetlerin artırılması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin mülteci krizi yönetiminde kolluk kuvvetleri aracılığıyla etkin bir rol oynadığı ve göçmen kaçakçılığı gibi suçlarla mücadelede uluslararası standartlara uygun politikalar geliştirdiği ifade edilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2018, s. 45).

2018'de yayınlanan Genişleme Raporu'nun Türkiye'yi ilgilendiren kısımlarında ise genişleme ülkelerinde büyük suç gruplarının varlığına dikkat çekilmiştir. Örgütlü bir şekilde uyuşturucu ve silah ticareti faaliyetlerinin giriş güzergahlarının genişleme ülkelerinden olmaması gerektiği belirtilmiştir. Türkiye'nin de bu noktada özellikle AB kolluk birilerinden Europol ve Eurojust ile olan işbirliği olumlu değerlendirilmiş ve işbirliğinin artırılması tavsiye edilmiştir. Ayrıca AB'nin Türkiye ile birlikte terörle mücadele etmesi gerektiği, Eurojust ile kişisel verilerin korunmasına ilişkin AB standartlarının uyumlaştırılması ihtiyacından bahsedilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2018, s. 41).

2018'deki AB Raporları'nın genel olumlu yönleri dışında kolluğa ilişkin birçok noktada kötüleşme kaydedildiğine ilişkin maddeler yer almaktadır. 8 Şubat 2018'deki Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'deki mevcut insan hakları durumuna ilişkin kararında kolluk kuvvetlerinin, özellikle toplumsal olaylarda orantısız güç kullandığına dair endişeler dile getirilmiştir. Barışçıl protestolarda şiddet uygulandığı ve durumun ifade özgürlüğünü zedelediği belirtilmiştir. OHAL döneminde kolluğun yetkilerinin artırılması sonucu gözaltı süreçlerinde kötü muamele yapıldığı iddiaları ve insan hakları ihlallerine yönelik yeterince etkili bir soruşturma mekanizmasının bulunmadığı eleştirilmiştir (AB Resmî Gazetesi, 2018, s. 2).

Raporlarda en önemli eleştirinin, kolluğun denetiminde şeffaflığın ve bağımsızlığın sağlanamadığına dair olduğu görülmektedir. İdari denetim, yargısal denetim ve sivil denetim araçlarının yürütme organının etkisinde kaldığına dikkat çekilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2018, s. 5). Avrupa Parlamentosu 2018’de, sivil toplum kuruluşlarına yönelik baskıların arttığı ve kolluk kuvvetlerinin bu süreçte rol oynadığını belirtmiştir. İnsan hakları savunucularının tutuklanması ve sivil toplumun faaliyet alanlarının daraltılması, demokratik değerlerle uyumsuz olarak değerlendirilmiştir. Rapor kapsamında Parlamento, Türkiye’nin katılım görüşmelerinin askıya alınması çağrısında bulunmuştur (Dışişleri Bakanlığı, 2019).

2019 AB raporları, Türk kolluk kuvvetlerinin operasyonel kapasitesindeki iyileştirmeleri ve terörle mücadele alanındaki başarılarını takdir etmekle birlikte, insan hakları, demokratik denetim ve hesap verebilirlik konularında ciddi eksikliklere dikkat çekmiştir. 2018 raporlarından farklı olarak, göç yönetimi ve uluslararası iş birliği konularındaki başarılar daha kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır (Avrupa Komisyonu, 2019, s. 6).

29 Mayıs 2019 Avrupa Komisyonu’nun Türkiye raporunda, Türkiye’nin Suriye krizine yönelik göç yönetimi konusundaki başarısı daha fazla vurgulanmıştır. Türkiye’nin, Avrupa Birliği ile imzaladığı Geri Kabul Anlaşması çerçevesinde yükümlülüklerini büyük ölçüde yerine getirdiği ve sınır güvenliğini artırdığı ifade edilmiştir. Kolluk kuvvetlerinin bu süreçte göçmen kaçakçılığı ve insan ticaretine karşı etkin bir mücadele sergilediği belirtilmiştir. Bu başarı, Türkiye’nin AB ile ortak hareket etme kapasitesinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2019, s. 52).

Avrupa Komisyonu, Türk kolluk kuvvetlerinin operasyonel kapasitesinin artırılması amacıyla yapılan teknolojik yatırımlara dikkat çekmiştir. Örneğin, sınır güvenliği teknolojilerinde kullanılan dronlar, gözetleme sistemleri ve biyometrik kimlik doğrulama araçlarının yaygınlaşması, AB standartlarına uyum açısından olumlu bir adım olarak görülmüştür (Avrupa Komisyonu, 2019: 57). Ayrıca 2019 raporu, Türkiye’nin uyuşturucu kaçakçılığı ve organize suçlarla mücadele başarısını daha ayrıntılı ele almıştır. Avrupa Polis Teşkilatı (*Europol*) ile ortak operasyonların artırılması ve bilgi paylaşımının geliştirilmesi olumlu bir iş birliği örneği olarak takdir edilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2019, s. 7).

2019 yılında, Türkiye’de demokratik alanın daraltılması ve kolluk kuvvetlerinin bu süreçteki rolü, AB tarafından güçlü bir şekilde eleştirilmiştir. Özellikle yerel seçimler sonrası kayyum atamaları ve bu süreçte kolluk kuvvetlerinin müdahaleleri, demokratik temsilin zayıflatılması olarak değerlendirilmiştir. Avrupa Parlamentosu, barışçıl gösterilere kolluk

kuvvetlerinin müdahalesi ve protestoların bastırılmasındaki yöntemler eleştirilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2019, s. 40).

Kolluk kuvvetlerinin kadın ve çocuklara yönelik şiddet olaylarındaki yetersiz müdahaleleri raporlarda önemli bir başka eleştiri konusudur. Kadına yönelik şiddetin artışı karşısında etkin önlemler alınmadığı ve koruma kararlarının uygulanmasında ciddi sorunlar yaşandığı ifade edilmiştir. Çocuk hakları konusunda ise, göçmen çocukların karşılaştığı zorluklara dikkat çekilmiş ve kolluk kuvvetlerinin bu alanda daha duyarlı hareket etmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca 2019 AB Raporları da tıpkı 2018'de olduğu gibi kolluk kuvvetlerinin faaliyetlerini denetleyecek bağımsız mekanizmalarının yetersizliği üzerinde durmuştur (Avrupa Komisyonu, 2019, ss. 42-49).

2020 yılı Covid-19 pandemisinin etkisiyle güvenlik alanında yeni bir dönemi işaret etmiştir. Raporlarda, Türk kolluk kuvvetlerinin pandemi sürecinde hızlı bir şekilde uyum sağladığı ve kriz yönetiminde etkili bir rol oynadığı belirtilmiştir. Özellikle şehirlerde sokağa çıkma yasaklarının uygulanması ve temel hizmetlerin güvenliğinin sağlanması konularında başarılı bir performans sergilenmiştir. Türk kolluk kuvvetlerinin özellikle doğal afetlerde hızlı müdahale kabiliyeti, raporlarda takdirle anılmıştır (Avrupa Komisyonu, 2020, s. 12).

6 Ekim 2020 tarihli AB'nin Türkiye raporunda, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de deniz güvenliğini artırmaya yönelik çalışmaları ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın operasyonel kapasitesindeki iyileştirmeler vurgulanmıştır. AB, Türkiye'nin bu alandaki girişimlerini daha çok eleştirirken, Sahil Güvenlik'in deniz kazaları ve düzensiz göçle mücadelede gösterdiği başarıları takdir etmiştir (Avrupa Komisyonu, 2020, s. 5).

Europol'un 2020 yılı değerlendirmelerinde, Türk kolluk kuvvetlerinin siber güvenlik alanındaki gelişmelerine özel bir vurgu yapılmıştır. Özellikle organize suçlarla mücadelede dijital araçların kullanımı ve veri tabanlarının entegrasyonu, AB tarafından dikkat çekici bir ilerleme olarak değerlendirilmiştir. Bu gelişme, Türkiye'nin dijitalleşen tehditlere karşı adaptasyon yeteneğini artırmıştır (Europol, 2020, s. 60).

Raporlarda Türk kolluk kuvvetlerinin pandemideki başarıları üzerinde durulmuş olsa da eleştiriler de yok değildir. Özellikle karantina kurallarını ihlal eden vatandaşlara yönelik orantısız cezalar ve zorla müdahaleler, ifade ve hareket özgürlüğünün ihlali olarak değerlendirilmiştir. AB, pandemi döneminde alınan önlemlerin insan haklarına uygun şekilde uygulanması gerektiğini vurgulamıştır (Avrupa Komisyonu, 2020, s. 19).

AB 2020 raporlarında, kolluk kuvvetlerinin LGBTİ bireylere yönelik ayrımcı uygulamalarda bulunduğu ve barışçıl gösterilere müdahaleler yaptığı şeklinde ciddi eleştirilerde bulunmuştur. Özellikle onur yürüyüşü gibi etkinliklerde kolluk kuvvetlerinin müdahalesi, temel hak ve özgürlüklerin ihlali olarak değerlendirilmiştir. Bu, Türkiye'nin insan hakları alanındaki reform ihtiyaçlarının bir göstergesi olarak ele alınmıştır (Avrupa Komisyonu, 2020, s. 9).

2020 yılında çıkarılan sosyal medya düzenlemeleri sonrasında, kolluk kuvvetlerinin çevrimiçi platformlardaki faaliyetleri izleme ve ifade özgürlüğünü sınırlandırma konusundaki yetkileri genişletilmiştir. AB, bu düzenlemelerin, bireylerin mahremiyet haklarını ve ifade özgürlüğünü tehdit edebileceğini belirtmiş ve daha şeffaf bir uygulama çağrısında bulunmuştur (Avrupa Komisyonu, 2020, ss. 83-84).

19 Ekim 2021 tarihli AB Genişleme Politikasına İlişkin 2021 Bilgilendirmesi Türkiye raporunda, kolluğun kurumsal yapısını ve mevzuat uyumu konusunda olumlu beyanlar içermektedir. T.C. İçişleri Bakanlığı, 2019-2021 Organize Suçlarla Mücadele Ulusal Eylem Planı'nın uygulanmasını, Organize Suçlarla Mücadele Ulusal Strateji Belgesi doğrultusunda sürdürmüş olması olumlu bir gelişme olarak görülmüştür. Bu eylem planı, etkili kurumsal işbirliği ve koordinasyon mekanizmalarının yanı sıra daha güçlü uluslararası işbirliği hedeflerini de kapsayan stratejik amaçlara yönelik somut adımları içermektedir. Bakanlık, Eylem Planı'nın uygulanma oranının %90'a ulaştığını raporlamış bu durum AB tarafından pozitif karşılanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2021, s. 44).

2021 yılında, Türkiye'nin deprem ve doğal afetler sonrası hızlı müdahale kapasitesi ve afet yönetimindeki profesyonel yaklaşımı AB raporlarında övülmüştür. Özellikle AFAD ile koordineli çalışan kolluk birimlerinin, kriz anlarında kamu düzenini sağlamadaki etkin rolü takdirle karşılanmıştır. Pandemi döneminde kolluk kuvvetlerinin aşılama kampanyalarına destek olması, ulusal sağlık politikalarına entegre çalışabilme kapasitelerini göstermiştir (Avrupa Komisyonu, 2021, s. 9).

AB'nin çevre politikalarına verdiği önem doğrultusunda, 2021 raporlarında Türkiye'nin çevre suçlarıyla mücadeledeki ilerlemesi olumlu bir gelişme olarak belirtilmiştir. Ancak aynı raporlarda, kolluk kuvvetlerinin çevresel protestolara yönelik müdahaleleri eleştirilmiştir. Özellikle Tunceli dağlarındaki gibi bölgelerde yapılan maden projelerine karşı barışçıl gösterilere yönelik sert müdahaleler, demokratik hakların ihlali olarak değerlendirilmiştir. Bu durum, çevre koruma politikalarının halkın talepleriyle uyumlu olmadığı eleştirisini beraberinde getirmiştir (Avrupa Komisyonu, 2021, s. 17).

21 Ocak 2021 tarihli Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'deki insan hakları durumu, özellikle Selahattin Demirtaş ve diğeri düşünce suçları davasına ilişkin kararında da terörle mücadelede hukukun üstünlüğüne ve temel insan haklarına daha fazla riayet edilmesi gerektiğı açıkça vurgulanmıştır. Özellikle yerel yönetimlere kayyum atanması ve bunun kolluk güçleri eliyle uygulanmasının demokratikleşme sürecine zarar verdiği belirtilmiştir. Ayrıca OHAL'in resmi olarak kaldırılmasının üzerinden üç yıl geçmesine rağmen, bu dönemde uygulanan kısıtlamaların birçok yasal düzenlemeye entegre edilerek sürdürüldüğü ifade edilmiştir (Avrupa Parlamentosu, 2021, ss. 1-2).

12 Eylül 2022 Türkiye raporu kolluğun özellikle İstanbul ve Mersin limanlarında yapılan operasyonlar sırasında ele geçirdiğı büyük miktarda uyuşturucuya odaklanmıştır. Türkiye tarafından uyuşturucuların Avrupa'ya geçmeden yakalanması Europol tarafından başarılı bulunmuştur. Avrupa Sınır ve Sahil Güvenlik Ajansı (*Frontex*) ile yürütölen ortak projelerde, Türkiye'nin sınır güvenliğinde teknoloji kullanımı övgü almıştır. Termal kameralar, insansız hava araçları (İHA) ve gelişmiş sınır gözetleme sistemleri kullanımı, AB raporlarında Türkiye'nin modern sınır güvenliği politikaları çerçevesinde olumlu bir örnek olarak gösterilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2021, s. 53).

Avrupa Parlamentosu'nun 2022 Türkiye Raporu'nda, Türkiye'nin terörle mücadeledeki kararlılığı ve bu alandaki iş birliği çabaları olumlu bir şekilde not edilmiştir. Özellikle DEAŞ ve PKK gibi terör örgütlerine karşı yürütölen operasyonlar ve alınan önlemler takdir edilmiştir. Ancak kolluğa ilişkin eleştiriler raporların genelinde önceki yıllara benzer şekilde sürmüştür gösterilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 5).

Avrupa Parlamentosu ve Genişleme Raporlarında, Türkiye'deki kolluk kuvvetlerinin siyasallaştığı ve siyasi baskılara açık hale geldiğı tekrar iddia edilmiştir. Barışçıl gösterilere ve protestolara yönelik sert müdahaleler, 2022 yılında da eleştirilmiştir. Özellikle Boğaziçi Üniversitesi protestoları ve çeşitli işçi grevlerine karşı yapılan müdahaleler, AB raporlarında orantısız güç kullanımı olarak değerlendirilmiştir. Kolluk kuvvetlerinin, gazetecilere ve sivil toplum kuruluşlarına yönelik şiddet olaylarına karıştığı belirtilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 40).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarına uyulmaması, terörle mücadelede orantısız güç kullanımı ve keyfi tutuklamalar 2022 yılında yayınlanan raporlarda bir başka eleştiri konusudur. Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesi, AB tarafından sıklıkla yinelenen ciddi bir gerileme olarak değerlendirilmektedir. Bu durumun kolluk kuvvetlerine de

yansıdığı, kadın hakları ve toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda farkındalık eksikliğinin sürdüğü ifade edilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2022, s. 24).

2023 yılı, Türkiye'nin Kahramanmaraş merkezli depremler nedeniyle büyük bir kriz yaşadığı bir dönemdir. AB raporları, kolluk kuvvetlerinin afet yönetimindeki rollerine ve koordinasyon kapasitelerine odaklanmıştır. Özellikle jandarma ve polisin arama kurtarma çalışmalarındaki etkinliği ile bu süreçteki koordinasyon eksiklikleri ele alınmıştır. AB, Türkiye'nin afet sonrası müdahale kapasitesini artırması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca kolluk birimleri, depremden etkilenen sivil toplum kuruluşların ifade ve örgütlenme özgürlüğünü kısıtladığı yönünde eleştirilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2023, s. 5).

8 Kasım 2023 tarihli Türkiye Raporunda, Türkiye'de kolluk kuvvetlerinin dijital altyapısını güçlendirme çabaları dikkat çekmiştir. AB raporlarında, siber suçlarla mücadele birimlerinin etkinliği artarken, özellikle dijital izleme ve veri toplama teknolojilerinin insan haklarına uygun kullanımı konusundaki belirsizlikler eleştirilmiştir. AB, bireylerin gizlilik haklarını ve veri güvenliğini tehdit eden potansiyel risklere dikkat çekmiştir (Avrupa Komisyonu, 2023, s. 49).

AB'nin 30 Ekim 2024 Türkiye raporunda da aslında önceki senelerde ele alınan sorunların devam ettiği bildirilmiştir. Avrupa Komisyonu, Türk kolluk kuvvetlerinin insan hakları ihlalleri ile ilgili endişelerini dile getirmektedir. Özellikle gözaltı ve tutuklama süreçlerinde kötü muamele ve aşırı güç kullanımı gibi iddialar raporda ele alınmaktadır. Bu durum, uluslararası insan hakları standartları ile uyumlu olmayan uygulamalara dikkat çekmekte ve bu alanda iyileştirme gerekliliğini ortaya koymaktadır (Avrupa Komisyonu, 2024, s. 6).

Yürütme organının güvenlik güçleri üzerindeki belirgin kontrolünün sürdüğü ancak sivil denetimin halen yetersiz olduğu iddia edilmektedir. Cezasızlık kültürü, insan hakları ihlalleri ve orantısız güç kullanımına dair iddiaların bulunduğu vakalarda, güvenlik ve istihbarat sektörü personelinin adli ve idari korumadan yararlandığı belirtilmektedir. Etkili bir hesap verebilirlik mekanizmasının eksikliğine sıklıkla dikkat çekilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2024, s. 20).

4 Kasım 2025 tarihli Türkiye Raporu incelendiğinde, AB'nin Türk kolluk kuvvetlerine ilişkin değerlendirmesinin iki yönlü bir çerçeve sunduğu görülmektedir. Raporda, Emniyet ve Jandarma teşkilatlarının son dönemde yaptıkları personel takviyeleri ile eğitim programlarının, sahadaki operasyonel kapasiteyi belirgin biçimde artırdığı not edilmektedir.

Buna karşılık AB, kolluk birimlerinde hesap verebilirliğe ilişkin yapısal mekanizmaların- özellikle bağımsız şikâyet yolları, iç denetim süreçleri ve etik çerçevelerin- güçlendirilmediğine dikkat çekmektedir; 2025 dönemi için bu başlıklarda yeni bir adımın atılmamış olması özellikle eleştirilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2025, s. 41).

Ayrıca raporda, kadına yönelik şiddet vakalarının soruşturulması ve mağdurların korunması konusunda kolluğun kapasitesine dair kaygıların sürdüğü açıkça ifade edilmektedir. İnsan ticaretiyle mücadele alanında ise Türkiye'nin transit ve hedef ülke konumunun devam ettiği, mağdur destek hizmetlerinin daha profesyonel ve erişilebilir hâle getirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Raporun ikinci bölümünde AB, Türkiye'nin örgütlü suçlarla mücadelede yürürlükte olan stratejilere rağmen SOCTA'ya denk, kurumsallaşmış bir ulusal tehdit değerlendirme mekanizmasının bulunmayışını önemli bir eksiklik olarak tanımlamaktadır; bunun yanında mal varlığı geri alım ofisinin yokluğu da yapısal bir boşluk olarak görülmektedir (Avrupa Komisyonu, 2025, ss. 41-42).

Uluslararası iş birliği boyutunda ise, CEPOL eğitim faaliyetlerine katılımın belirgin biçimde düşmesi ve kişisel veri mevzuatındaki uyumsuzluk nedeniyle Europol ile veri paylaşımının gerçekleşmemesi AB tarafından olumsuz kaydedilmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin EMPACT kapsamındaki ortak operasyonlara aktif katkısı ve ateşli silah kaçakçılığıyla mücadelede attığı yasal uyumlaştırma adımları olumlu örnekler arasında gösterilmektedir. Düzensiz göçle mücadelede sahada yürütülen operasyonların kapsamı ve göçmen kaçakçılara yönelik yakalama kapasitesi de AB tarafından kayda değer bulunmuştur (Avrupa Komisyonu, 2025, s. 42).

3.1. Türk Kolluk Kuvvetlerinin AB Standartlarına Uyumunda “Ulusal Güvenlik” Engeli

Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan Türkiye Raporları (2018-2025) incelendiğinde, Türkiye'nin kolluk kuvvetleri (polis, jandarma ve bekçiler) bağlamında AB normlarına uyumu konusunda ikili bir tablo ortaya çıkmaktadır. Bir yanda “kolluk kuvvetlerinin şeffaflık, hesap verebilirlik ve insan haklarına uygun çalışması” ilkesinin teknik ve operasyonel boyutlarında ilerleme kaydedilirken, diğer yanda demokratik denetim ve temel haklara saygı konusunda derinleşen bir uyumsuzluk göze çarpmaktadır.

Raporlar, Türkiye'nin kolluk kuvvetlerinin kurumsal ve operasyonel kapasitesinin yüksek olduğunu ve bu alanda AB standartlarına kısmen uyum sağlandığını teyit etmektedir. İçişleri Bakanlığına bağlı Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı'nın suçla mücadeledeki

teknik altyapısı, modern ekipman kullanımı ve veri tabanı yönetimi gelişmiş düzeydedir.

Özellikle uyuşturucu kaçakçılığı, göçmen kaçakçılığı ve terörle mücadele gibi sınır aşan suçlarda AB Üye Devletleri ve ajanslarıyla (Frontex ve stratejik düzeyde Europol) yürütülen iş birlikleri, uyulan ilkeler arasında gösterilebilir. Ayrıca, kolluk personeline yönelik insan hakları ve kadın-erkek eşitliği gibi konularda verilen eğitimlerin sürdüğü raporlanmıştır; ancak bu eğitimlerin sahadaki davranış değişikliğine etkisi sınırlı kalmaktadır. Bu bağlamda, Türk kolluk kuvvetleri, özellikle örgütlü suçlarla mücadele, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve şeffaflık gibi alanlarda uluslararası normlara uygun reform çabaları başlatılmıştır. Gümrük Birliği sonrası süreçte, AB'nin adli ve içişleri müktesabatına uyum sağlamak için özet stratejiler geliştirilmiş ve bu stratejiler, Organize Suçlarla Mücadele Ulusal Eylem Planı gibi somut belgelerle desteklenmiştir (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2016).

Türk kolluk kuvvetlerinin AB müktesabatına uyum sağlama çabaları, insan hakları ve demokratik denetim konularında dikkate alınan gelişmeler göstermiştir. Örneğin, polis teşkilatında insan hakları eğitimi yaygınlaştırılmış, istismar ve kötü muamelenin önlenmesi için bağımsız denetim birimi oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra Ceza Muhakemesi Kanunu'na taşınan değişiklikler, suçtan elde edilen mal varlıklarına el konulması gibi açık AB müktesabatına uyum hedeflenmiştir. Ayrıca Sahil Güvenlik Komutanlığı gibi kolluk birimlerinin insan kaçakçılığı ve göçmen kaçakçılığı gibi suçlarda etkinliği de artırılmıştır. (Aydın ve Ereker, 2014, s. 136).

AB'nin önceliklendirdiği “hukuk devleti ve demokratik değerlere dayalı yapı” bağlamında, kolluk kuvvetlerinin uygulamalarında ciddi gerilemeler tespit edilmiştir. Raporlar, gözaltı merkezlerinde ve cezaevlerinde işkence ve kötü muamele iddialarının varlığını koruduğunu, özellikle toplumsal gösterilerde kolluk kuvvetlerinin orantısız güç kullanımına başvurduğunu ve bu durumun toplanma özgürlüğünü ihlal ettiğini istikrarlı bir şekilde vurgulamaktadır. Raporlarda yer alan bir diğer önemli eleştiri kolluk kuvvetleri üzerindeki sivil ve parlamenter denetimin yetersizliğidir. Kolluk Gözetim Komisyonu kurulmuş olsa da kurumun yürütmeden bağımsız olmaması ve kendi soruşturmalarını başlatma yetkisinin bulunmaması nedeniyle etkisiz kaldığı belirtilmektedir. Reformların yavaşlaması ve AB standartlarından uzaklaşılmasının temelinde, Türkiye'nin siyasi kültüründe yerleşik olan “güçlü devlet” refleksinin ve güvenlik eksenli yaklaşımın yattığı ifade edilebilir.

Türkiye’de siyasal yapılanma ve devlet-toplum ilişkileri bağlamında, AB'nin Türk kolluğuna yönelttiği eleştiriler doğrudan bir uyumsuzluk veya

yetersizlik olarak değil; kültürel ve tarihsel bir arka plana dayalı yapısal bir devlet geleneğinin sonucu olarak değerlendirilebilir. Zira literatürde, Türkiye’de devlet-toplum ilişkilerinde geçmişten gelen “güçlü devlet/otoriter/merkezî devlet” anlayışının, güvenlik ve toplumsal düzeni önceliklendirerek, hukukun üstünlüğü ve sivil haklar gibi normatif ilkeleri ikincil konuma ittiğini ileri süren analizler yaygındır (Karakoç, 2024, s. 94; Mardin, 1991, s. 174). Özellikle “devletin güvenlik ve bekâ” odaklı politikaları, toplumsal istikrar ve ulusal birlik vurgusu çerçevesinde meşrulaştırılmış; bu da kolluk kuvvetlerinin ve güvenlik kurumlarının geniş yetkilere sahip olmasını toplumsal kabulün bir parçası hâline getirmiştir.

PKK ve FETÖ terör örgütleriyle mücadele, Suriye’deki bağımsızlık ve sınır güvenliği gibi konular, Türkiye’nin güvenlik politikasını şekillendirmiş ve kolluk kuvvetlerinin görev tanımlarını genişletmiştir. Bu durum, demokratik denetim tartışmalarına ve güvenlik önlemlerinin insan hakları standartlarının korumadığına yönelik eleştirilere neden olmuştur. Örneğin, 2016 darbe girişimi sonrasında ilan edilen olağanüstü hâl rejimi, kolluk kuvvetlerinin yetkilerini arttırırken aynı zamanda mali refah ve bireysel özgürlükler üzerinde olumsuz etkiler yaratması AB resmi raporlarında sıklıkla üzerinde durulan bir eleştiri noktası olmuştur. Bu süreçte, güvenlik kaygıları, AB’nin reform taleplerinden olan şeffaflığa uygun ve insan hakları odaklı dönüşümleri geri planlara itmiş, Türkiye bu anlamda gerilemiştir (Koltuk ve Sarı, 2023, ss. 1925-1926).

Türkiye’de yürütmenin güç kazanması, siyasal kutuplaşma ve güvenlik eksenli yönetim anlayışıyla belirginleşen siyasi ortam da süreci karmaşıktırmıştır. Özellikle demokratik gerileme eleştirileri ve bağımsız yargıya yönelik ithamlar, AB ile ilişkilerde güven problemi oluşturmuş ve üyelik müzakerelerini olumsuz etkilemiştir. AB, Türkiye’yi temel haklar, özgürlükler ve yargı gibi konularda 2017 sonrası her ilerleme raporunda eleştirmiştir. Türkiye ise bu eleştirileri çifte standart olarak değerlendirmekte ve AB’yi Türkiye’nin ulusal problemlerine ve güvenlik ihtiyaçlarına uzak bir yaklaşım sergilemekle suçlamaktadır. Bu ilişkiler, Türkiye-AB ilişkilerinin dalgalı yapısını arttırmış ve kolluğun reform sürecindeki motivasyonunu olumsuz yönde etkilemiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2021).

Sonuç olarak, Türk kolluk kuvvetlerinin AB’ye üyelik açısından reform adımları ve ilerlemeleri sürüyor olsa da ulusal güvenlik tehditleri ve siyasi ortamdan doğan sınırlandırmalar ile karşılaşmaktadır. Bu noktada Türkiye, AB ile ilişkilerini hem bir fırsat hem de bir meydan okuma kapsamında görmektedir. Türkiye’nin, ulusal güvenlik kaygıları ile AB standartları arasında dengeleyici bir yaklaşım izlemesi, kolluk birimlerini

demokratikleştirip geliştirirken ayrıca AB üyelik sürecini de yeniden gözden geçirmesi anlamı taşımaktadır. Bu denge, yalnızca Türkiye'nin AB ilişkileri bağlamında kalmayıp aynı zamanda bölgesel istikrar ve güvenlik açısından da olumlu bir katkı sağlayacaktır.

4. Sonuç

Avrupa Birliği'nin kamu yönetimi ilkeleri ve demokratikleşme talepleri, Türkiye'nin kolluk kuvvetlerinde önemli dönüşüm süreçlerini tetiklemiştir. Özellikle şeffaflık, hesap verebilirlik ve insan haklarına uygun çalışma standartlarına ilişkin AB'nin koyduğu kriterler, Türk kolluk kuvvetleri için bir referans noktası olmuş ve 2017 Anayasa değişikliği sonrasında da bu alanda çeşitli reform ve modernizasyon çabaları gözlemlenmiştir. Ancak, bu reformların büyük ölçüde AB'nin talepleri doğrultusunda şekillendirilmiş olmasına rağmen, Türkiye'nin ulusal güvenlik odaklı politikaları ve bölgesel tehdit algıları, AB standartlarına tam anlamıyla uyumu engelleyen bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

2017 sonrası dönemde, AB raporlarına bakıldığında, Türkiye'nin demokratikleşme ve insan haklarına dair ilerleme kaydettiği alanların yanında, kimi zaman otoriterleşme eğilimlerinin de belirginleştiği şeklinde eleştiriler yer almaktadır. Bu süreçte, Türk kolluk kuvvetlerinde şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi AB kriterlerine yönelik bazı yapısal adımlar atılsa da bu reformların uygulama düzeyinde sınırlı kaldığı iddia edilmiştir. Özellikle, insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve kolluk kuvvetlerinin demokratik denetimi konularında ulusal güvenlik kaygılarının etkisiyle bir dengenin tam olarak kurulamadığı gözlemlenmektedir. AB'nin eleştiri ve önerileri, Türkiye'nin demokratikleşme çabalarını teşvik etmekle birlikte, bu çabalar çoğu zaman politik ve güvenlik odaklı önceliklerin gölgesinde kalmaktadır.

Hesap verebilirlik ve demokratik denetim boyutunda AB belgeleri, parlamenter gözetimin etkinliği, bağımsız denetim kurumlarının işlevselliği ve disiplin süreçlerinin şeffaf yürütülmesi konularında devam eden eksiklikleri vurgulamaktadır. Çalışmanın bulguları, Türkiye'nin bu alanlarda belirli düzenlemeler yapmasına rağmen uygulamada normatif beklentilerle uyumlu bir dönüşümün tam olarak gerçekleşmediğini göstermektedir. Öte yandan, güvenlik politikalarının genişleyerek birçok toplumsal olguyu "güvenlik" başlığı altında yeniden tanımlaması, kolluk faaliyetlerinde özgürlük-güvenlik dengesini daralttığı ifade edilmiştir.

AB belgelerindeki değerlendirmelerin Türkiye'de kolluk alanındaki dönüşümün hem yönünü hem de sınırlarını ortaya koyduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular, reformların sürdürülebilirliği için kurumsal şeffaflığın

güçlendirilmesi, hesap verebilirlik mekanizmalarının bağımsızlaştırılması ve güvenlik odaklı yaklaşımın demokratik standartlarla dengelenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin AB normlarına uyum sürecinin kolluk kuvvetlerinin demokratikleşmesinde belirleyici bir referans olmaya devam ettiği, ancak uygulamada daha bütüncül ve süreklilik taşıyan reformlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç olarak, ulusal güvenlik odaklı iç politika anlayışı ile AB müktesebatına uyum çabaları Türkiye'yi bir dengeleme yapma arayışına itmiştir. Bu bakımdan kolluk kuvvetlerini de AB standartlarında modernize etme adımları atan Türkiye, AB resmî belgelerinde nadiren olumlu sıklıkla olumsuz şekilde eleştirilere maruz kalmıştır. Türk kolluk kuvvetlerinin AB standartlarına tam uyum sağlaması için daha kapsamlı yapısal reformlar ve bu reformların sahada etkin bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Ancak, bu hedefin gerçekleşmesi, yalnızca teknik veya idari değişikliklerden ziyade, siyasi irade ve toplumsal mutabakat gerektiren bir dönüşümü zorunlu kılmaktadır. AB-Türkiye ilişkilerinin bu bağlamda yeniden canlandırılması, demokratikleşme sürecini hızlandırabilecek önemli bir fırsat sunabilir.

Kaynakça

- AB Eşleştirme Projesi. (2020). *AB Uygulamaları Işığında, Kolluk Kuvvetlerince Kalabalık Yönetimi Bağlamında Gücün Ne Zaman, Nasıl Kullanılacağına İlişkin Rehber*. Erişim Tarihi: 19 Aralık 2024, https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/mulkiyeteftis/basili_yayinlar/112_TURK-CE.pdf
- AB Resmî Gazetesi. (2018). *Türkiye’de Mevcut İnsan Hakları Durumu*. Erişim Tarihi: 23 Aralık 2024, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018IP0040&qid=1765217993054>
- Acar, A. ve Sevinç İ. (2011). Avrupa Birliği SIGMA (Support For Improvement In Governance And Management) Programı’nın Türk Kamu Yönetimine Yansımaları. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25(2), 1-12.
- Altafin, C., Lukas K., and Nowak, M. (2020). The normative framework of the EU’s commitment to human rights: The Treaties, the Charter, Member States constitutional traditions, and international law. J. Wouters, and others. (Ed.), *The European Union and Human Rights: Law and Policy* (ss. 79-116). Oxford: Oxford Academic.
- Avrupa Birliği Başkanlığı. (2024). Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları. Erişim Tarihi: 28 Aralık 2024, https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html
- Avrupa Komisyonu. (2018). *2018 Türkiye Raporu*. Erişim Tarihi: 23 Aralık 2024, https://www.ab.gov.tr/siteimages/pub/komisyon_ulke_raporlari/2018_turkiye_raporu_tr.pdf
- Avrupa Komisyonu. (2019). *2019 Türkiye Raporu*. Erişim Tarihi: 23 Aralık 2024, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu_tr.pdf
- Avrupa Komisyonu. (2020). *2020 Türkiye Raporu*. Erişim Tarihi: 23 Aralık 2024, https://www.ab.gov.tr/siteimages/trkiye_raporustrateji_belgesi_2020/turkey_report_30.10.2020.pdf
- Avrupa Komisyonu. (2021). *2021 Türkiye Raporu*. Erişim Tarihi: 24.12.2024, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2021_turkiye_raporu_tr.pdf
- Avrupa Komisyonu. (2022). *2022 Türkiye Raporu*. https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2022_turkiye_report_tr_27.11.2022_22.05.pdf
- Avrupa Komisyonu. (2023). *2023 Türkiye Raporu*. Erişim Tarihi: 24 Aralık 2024, <https://www.ab.gov.tr/siteimages/resimler/2023%20T%C3%BC-rkiye%20Raporu.pdf>
- Avrupa Komisyonu. (2024). *2024 Türkiye Raporu*. Erişim Tarihi: 24 Aralık 2024, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2024_trkiye_report_tr.pdf

- Avrupa Komisyonu. (2025). *Türkiye 2025 Raporu*. Erişim Tarihi: 11 Kasım 2025, https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/trkiye_report_tr_24.11.2025.pdf
- Avrupa Parlamentosu. (2000). *Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı*. Erişim Tarihi: 19 Aralık 2024 https://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/687_1.pdf
- Avrupa Parlamentosu. (2021). *Human Rights Situation in Turkey, in Particular The Case of Selahattin Demirtaş and Other Prisoners of Conscience*. Erişim Tarihi: 24 Aralık 2024, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0028_EN.pdf
- Aydın, M. ve Ereker, F. (2014). Türkiye’de Güvenlik: Algı, Politika, Yapı. *Uluslararası İlişkiler*, 11 (43), 127-156.
- Bojović, A. K. ve Ćorić, V. (2023). Challenges Of Rule Of Law Conditionality In Eu Accession. *Bratislava Law Review*, 7(1), 41-62.
- Chirwa, D. M. (2004). The doctrine of state responsibility as a potential means of holding private actors accountable for human rights. *Melb. J. Int’l L.*, 5(1). 1-36.
- Commission of the European Communities (2001). *European Governance: A White Paper*. Erişim Tarihi: 19 Aralık 2024 https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/doc_01_10
- Council of Europe. (2001). *International Police Standards The European Code of Police Ethics*. Erişim Tarihi: 20 Aralık 2024 <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/CoE.pdf>
- Coşkun, V. (2017). 16 Nisan 2017 Tarihinde Kabul Edilen Anayasa Değişikliklerinin Değerlendirilmesi. 22(36), 3-30.
- Demir, U. ve Akdoğan, N. (2024). Kamu Yayın Kuruluşları Faaliyet Raporlarının Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik Değerlendirmesi: Türkiye ve Seçilmiş Ülkeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 79(2), 369-399.
- Eleftheriadis, P. (2020). *A Union of People*. Oxford: Oxford University Press.
- Emniyet Genel Müdürlüğü. (2017). *Kgys Vē Pts Projesi*. Erişim Tarihi: 27 Aralık 2024, <https://www.egm.gov.tr/bilgiteknolojilerivehaberlesme/kgysvepts>
- Emniyet Genel Müdürlüğü. (2021). *2021 Faaliyet Raporu*. Erişim Tarihi: 27 Aralık 2024, https://www.egm.gov.tr/kurumlar/egm.gov.tr/IcSite/strateji/Planlama/2021_IDARE_FAALIYET_RAPORU.pdf
- European Parliament. (2021). Understanding EU counter-terrorism policy. Erişim Tarihi: 24 Aralık 2024 [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/659446/EPRS_BRI\(2021\)659446_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/659446/EPRS_BRI(2021)659446_EN.pdf)
- Europol. (2000). Agreement on Cooperation Between The European Police Office And The Republic of Turkey. Erişim Tarihi: 25 Aralık 2024, <https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/agree->

ment_on_cooperation_between_the_european_police_office_and_the_republic_of_turkey.pdf

- Europol. (2020). *Europol Programming Document 2020 – 2022*. Erişim Tarihi: 23 Aralık 2024, https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/europol_programming_document_2020-2022.pdf
- Fırat İ. ve Erdem, E. (2014). Türkiye’de İç Güvenlik Hizmeti ve Kolluğun Sivil Denetimi. *Sayıştay Dergisi*, 94, 115-133.
- Grabbe, H. (2002). European Union Conditionality And The Acquis Communitaire. *International Political Science Review*, 23(3), 249-268.
- Güven, A. (2014). The Effects of The New Public Administration Approach On Local Governance Control. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 2(1), 1–10.
- Güvenç, C. ve Turan, H. (2024). Yasama, Yürütme ve Yargı Organları Çerçevesinde 2017 Anayasa Değişikliği ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. *Memleket Siyaset Yönetim*, 81-108.
- Halimi, S. (2018). Role of Public Administration in the European Integration Process. *AUDJ*, 14(3), 189-203.
- Güller, A. (2021). 2017 Anayasa Değişikliği Sonrası Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine Ait Mahfuz Alan Meselesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 943-966.
- İradem, İ. ve Kavsıracı, O. (2019). Avrupa ve Türkiye Özelinde Temel Polis Eğitiminde Modern Yaklaşımlar ve Uygulamalar. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 19(3), 129-144.
- Jandarma Genel Müdürlüğü. (2018). *Jandarma Entegre Muhabere ve Bilgi Sistemi (JEMUS)*. Erişim Tarihi: 27 Aralık 2024, <https://www.islem.com.tr/uploads/proje/JEMUS.pdf>
- Karakoç, Ş. M. (2024). Devlet ve Toplum Arasında: Türkiye’de Egemenlik, Rejim ve Siyasal Kültür. *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 23, 91–117.
- Karlsson, C. (2011). The Real World of EU Accountability–What deficit?. *Acta Politica*, 46(4), 432-435.
- Karşlı, M. R. (2020). Üst Kademe Kamu Yöneticilerinin Atama Usul ve Esasları Üzerine Bir İnceleme. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28(1), 187-208.
- Kaşlı, E. (2022). Kolluk Uygulamalarında Drone Kullanımı. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(26), 329-340.
- Koç, A. (2021). Türkiye’de Hükümet Sistemi Tartışmaları ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. *Avrasya Dosyası Dergisi*, 12(2), 190-244.
- Koltuk, D. A. ve Satı, S. (2023). Türkiye- Avrupa Birliği İlişkilerinde Güvenlik Kavramına Tarihi Bir Yaklaşım. *Journal of History School*, 66, 1906-1938.

- Lodge, J. (2003). Transparency and EU Governance: Balancing Openness with Security. *Journal of Contemporary European Studies*. 11(1), 95-117.
- Mardin, Ş. (1991). Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?. *Daedalus*, 120(1): 169-190.
- MEBS Başkanlığı. (2021). Ağ Destekli Yeteneğe Geçiş. *Sahil Güvenlik Dergisi*, 44, 51-58.
- OECD. (1999). European Principles For Public Administration. *Sigma Papers*, 27, 2-28.
- OECD (2023), The Principles of Public Administration, Erişim Tarihi: 24 Aralık 2024, <https://www.sigmaweb.org/publications/Principles-of-Public-Administration-2023.pdf>
- Osland, M. K., 2004. "The EU Police Mission in Bosnia And Herzegovina". *International Peacekeeping*, 11 (3), pp. 544-560.
- Özübek, A., ve Öztıp, S. (2021). Jandarma Teşkilatı'nın 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi Sonrası Dönüşümü. *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 19-30.
- Paterson, C. (2011). Adding value? A review of the international literature on the role of- higher education in police training and education. *Police Practice and Research*. 12(4), 286-297.
- Polatoğlu, A. (2017). Anayasa Değişikliğinin Türk Kamu Yönetimine Getirdikleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 2-26.
- Polis Akademisi Karaman POMEM. (2024). *Ders İçerikleri*. Erişim Tarihi: 27 Aralık 2024, <https://karamanpomem.pa.edu.tr/ders-icerikleri.html>
- Sachseder, J. (2014). Enhancing Participation and Transparency in the EU Interactive Policy Making Initiative. *MaRBLLe Research Papers*, 4, 37-55.
- Schmitter, P. C. ve Karl, T. L. (1991). What democracy is... and is not. *Journal of Democracy*, 2(3), 75-88.
- Shorobura, I. M. ve Dolynska, O. O. (2023). Leadership in Public Administration: Today's Challenges. *Journal of Education, Health and Sport*. 13(2), 299-308.
- Sözen, S. (2019). Türkiye'de Kolluğun Hesap Verilebilirliğinde Yeni Bir Mekanizma: Kolluk Gözetim Komisyonu. II. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi, 1155-1164.
- Stilman, R. J. (1997). American vs. European Public Administration: Does Public Administration Make the Modern State, or Does the State Make Public Administration? *Public Administration Review*, 57(4), 332-338.
- Şen, Y. F. (2013). Polis, Medya ve Hesap Verebilirlik. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 85-102.
- T.C. AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı. (2023). *IPA II Dönemi (2014-2020) İçişleri Alt-Sektörü Projeleri*. Erişim Tarihi: 22 Aralık 2024. <https://www.>

- icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/diab/Proje(1)/2-IPA-II-Donemi-Icisleri-Alt_Sektoru-Projeleri.pdf
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2019). No: 52, 13 Mart 2019, *Avrupa Parlamentosu 2018 Türkiye Raporu Hk.* Erişim Tarihi: 22 Aralık 2024 https://www.mfa.gov.tr/no_52_-avrupa-parlamentosu-2018-turkiye-raporu-hk.tr.mfa
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2021). No: 351, 19 Ekim 2021, *Avrupa Komisyonu 2021 Türkiye Raporu Hk.* Erişim Tarihi: 25 Aralık 2024 https://www.mfa.gov.tr/no_-251_-avrupa-komisyonu-2021-turkiye-raporu-hk.tr.mfa
- T.C. İşleri Bakanlığı. (2016). *Organize Suçlarla Mücadele Eylem Planı (2016-2018)*. Erişim Tarihi: 24 Aralık 2024, <http://www.kihbi.gov.tr/kurumlar/kihbi.gov.tr/mevzuat/Organize%20Su%C3%A7larla%20M%C3%BCcadele%20Eylem%20Plan%C4%B1%202016-2018.pdf>
- Uysal, Y. (2020). Avrupa İdari Alanı'nın Türk Kamu Yönetimi Üzerine Etkileri. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 27-23.
- Ülger, İ. K. (2016). The European Union's Role in Turkey's Social Transformation. *Bilgi*, 78, 73-93.
- van der Hoek, M. P. (2005). *Handbook of Public Administration and Policy in the European Union*. Londra: Taylor & Francis Group.
- Wouters, J., Nowak, M., Chané, A. L., ve Hachez, N. (Ed). (2020). *The European Union and Human Rights: Law and Policy*. Oxford: Oxford University Press.
- Yazgan, H. (2017). Avrupa Birliği'nin İnsan Hakları Politikası: Dış İlişkiler Perspektifinden Bir Değerlendirme. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 51-67.
- Yıldız, S. ve Ünlü, A. (2011). Kurumsal Teori Bağlamında AB Üyelik Sürecinde Türk Polisinde Değişim. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(1), 219-237.
- Zabunoğlu, H. G. (2016). Kolluğun Sivil Gözetimi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2), 457-482.

Demokratik Bir Tutum Olarak AK Parti Dönemi Milli Eğitim Politikaları¹

Fecri Yıldırım

Özet

Bu çalışmanın amacı, AK parti dönemi Eğitim politikalarının incelenmesidir. Bu bağlamda partinin değişen bakanları, gelen ve giden bakanların politikaları üzerinde durulmuş, bu süreçleri etkileyen başlıca faktörlere değinilmiştir. Çalışmanın birinci kısmında, politika kavramı üzerinde durularak politika sürecini etkileyen faktörlere değinilmiş ve eğitim politikası üretme sürecinde hangi politika yapıcılarının etkili olduğuna veya dolaylı ya da direkt olarak eğitim politikası yapım aşamasında hangi temel kabullerin etkin olduğuna değinilmiştir. İkinci bölümde Tek partili hayattan 2002 yılında AK parti hükümeti gelinceye kadar geçen sürede, eğitim politikaları oluşturulurken hangi hassasiyetler üzerinde durulduğu irdelenmiş ve bu çerçevede politika yapımının temel kabullerinin ne olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın son kısmında AK parti dönemi ele alınarak, eğitim politikası üzerinde görece ciddi etki yapmış bakanların ve Türkiye’de yapımı ses getiren politikaların irdelendiği bölümdür. Türk eğitim sisteminin son 15 yılına damgasını vuran, hatta söylentilerinin dahi bir grubun Hükümete cephe almasına yettiği ilerleyen dönemlerde toplumda ciddi gerilmelere sebep olan bazı politikaların yapım aşamasında temel nedenleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Politika Değişimi ve Politika Değişimine Etki Eden Unsurlar

Çalışmanın başlangıç kısmında Politikanın ne olduğu üzerinde duracağız, bu bağlamda eğitim politikasını tanımlayıp, politika yapım sürecine etki eden faktörlere değinilecektir. “*Politika, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatı olarak tanımlanabilir. Eğitim politikası da eğitim alanında hükümetlerin tuttuğu yoldur. Yani eğitim alanında siyasal iktidarın bir fırsata, bir soruna veya bir ihtiyaca binaen yaptığı sistemli çalışmalar eğitim politikası olarak değerlendirilebilir*” (Ayaz, 2015: 326).Eğitim politikaları Türkiye’de hemen

1 Öğretim Görevlisi, Kafkas Üniversitesi, fecriyildirim36@gmail.com,

her kesim için önemli bir alanı oluşturmaktadır. Eğitim insanların genel olarak yaşam standartlarını yükseltmek adına girişmiş oldukları bir çabadır (Kalaycı & Göç, 2023: 69). Bu nedenle gerek devlet, gerekse hükümetlerin en fazla üzerinde durduğu konulardan bir tanesidir. Eğitim politikaları. “*Politikanın, ikinci dünya savaşından sonra, Bilimsel bir Araştırma konusu olmaya başladığı görülmüştür. Bu gelişme sonucunda politika bilimi, kendine özgü amaç, konu ve yönetime sahip bir toplumsal bilim olarak ortaya çıkmıştır. Çağdaş politika bilimi, siyasal olguları, bireylerin ve grupların davranış kalıplarını inceleyerek bunlar arasındaki ilişkileri ve nedensellik bağlarını ortaya koymak amacıyla güden bir bilim niteliğini kazanmıştır*” (Kapani, 1988: 25-29). Politika çatışmalarının ürünüdür, yeni bir politikanın doğabilmesi için ortada bir çıkar çatışmasının olması gerekir. Toplumsal politikalar kendilerinden önceki politikaları bir şekilde yadsıdığı için ortaya çıkar, eğer bir yenilik vaat ediyorsa. Politikaları genel olarak yapılaş amaçlarını şöyle özetlemek mümkündür. “*Örgütün İşlemesinde kararlılık, Tutarlılık, Bütünlük ve Süreklilik sağlamaktır. Özellikle çatışma ve sürtüşmelerden kaçınmak yoluyla, Gelecekteki eylemleri başarmak, Politikanın gerçek amacı olmalıdır*” (Bursalıoğlu, 1987: 100).

Politikanın gerek yapım sürecinde gerekse de sonucunda bir takım ortak özellikleri olduğu, bunlarında genel olarak şöyle sıralanabileceği mümkün,

- “*Politika yasalara uygun olmalıdır.*
- *Politika anlaşılır ve yeterince açık olmalıdır.*
- *Politika Durağan olmalıdır.*
- *Politika esnek olmalı.*
- *Politika kapsamlı olmalıdır.*
- *Politika tutarlı olmalıdır.*
- *Politika İşgörenlerin Katılımıyla gerçekleştirilmelidir*” (Başaran, 1982: 45).

Bunların yanında Eğitim politikasının kendine has bazı özellikleri vardır. Daha hassas davranılması gereken bir politika yapım ve uygulama süreci gerektirir. Çünkü; “*Üzerine çalıştığı hammaddenin toplumdan gelen ve topluma giden insan oluşudur*” (Tural ve Karakütük, 1991: 19). Ülkemizdeki eğitim politikalarının yapım sürecine dair çeşitli fikirler ve eleştiriler, tarihsel süreç içerisinde yapılaş gelmiştir. Şöyle ki; “*ülkemizde sürekliliği olan bir eğitim politikası geleneğinin yerleşmediği konusunda çeşitli eleştiriler bulunmaktadır. Bu durum değişen hükümetler hatta aynı hükümet içerisinde farklı eğitim bakanları döneminde farklı politikaların izlendiği örneği ile açıklanmaktadır. Başka bazı yazarlar, ülkemizde eğitim politikasının olduğu, ancak uygulamaya*

aktarılamadığı görüşünü savunmaktadırlar. Bu çalışmalarda savunulan görüş, ülkemizde eğitim politikasının genel çerçevesinin, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Çocuk Hakları Bildirgesi gibi metinler, Anayasa ve eğitimle ilgili yasalar ve kalkınma planları göz önünde bulundurularak çizildiği ancak uygulamada politikaları ile kristalize edilemediğinden, kaba biçimde kaldığıdır. Özellikle uygulama sorunları, Eğitim girişimlerinin örgütlenmesinden, Bilimsel görüş ve davranışın yerleşmemesinden kaynaklanmaktadır” (Tural ve Karakütük, 1991: 19-20).

Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca, aynı hükümetlerin değişen bakanlarının bile eğitim politikalarının farklı olması, bizde her iktidar değişikliğinde ciddi politika farklılıkları oluşmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda AK parti iktidara geldiği dönemde kendinden önceki eğitim politikalarını köktenci bir anlayış içinde değiştirme çabasına girdiği açıkça görülmektedir. Fakat bu sadece kendisinden önceki parti politikalarına aykırı politika yaptığı anlamına gelmez, kendi iktidarı döneminde görev yapan 6 ayrı Bakan döneminde de farklılıklar olduğu görülmektedir.

Türkiye’de eğitim politikasının yapım aşamasında çeşitli organlar etkin rol oynamaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür. “ Devlet Planlama Teşkilatı, Milli Eğitim Bakanlığı, Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu, Talim ve Terbiye Kurulu, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Milli Eğitim Şuraları” (Tural ve Karakütük, 1991: 21). Bunlar çerinde Milli Eğitim şuraları danışma mercii olarak görev yapmaktadır, ciddi politikaların görüşülüp tartışıldığı ve adeta öneri niteliğinde kararlar alınan bir toplumluluktur. Eğitim sisteminin önemli aktörleri, Öğrenciler, Kurumlar ve sistem denebilir.

Türkiye’de eğitim politikasına dair temel meseleler kısaca şöyle özetlenebilir. “Türkiye 15 yaşın altında nüfusun genel Nüfusa oranı bakımından OECD ülkeleri arasında en yüksek orana sahip ülkelerden biridir. Bu gençlerin eğitimlerini tamamlamalarının ve iş gücüne ve ileriki eğitim yaşamlarına iyi şekilde hazırlanmaların sağlanması önemlidir. Bu alanlarda ilerlemeler sağlanmıştır; ancak, hem kalite hem de eşitlik alanında güçlükler devam etmektedir. Türkiye, bölgeler arası ve kentsel ve kırsal alanlar arası eşitliğin arttırılması; dezavantajlı öğrencilerin ihtiyaçlarının çözümlenmesi; nitelikli öğretmen ve okul yöneticiliklerinin eğitimi ve yetiştirilmesi; üst orta öğrenim, mesleki eğitim ve öğretim ve yüksek öğrenime erişimin ve tamamlama oranlarının yükseltilmesi; işgücü piyasasıyla bağlantıların güçlendirilmesi ve eğitim sistemi için yeterli finansmanın sağlanması dâhil çözümlenmesi gereken çeşitli önceliklere sahiptir” (OECD, 2013: 2). Eğitim sisteminin başlıca sorunları olarak görülse de mevcudun tespiti de denebilir. Mevcut şartlarımız bunlar bunların

içerisinde bir eğitim politikası gerçekleştirmek, gerekiyordu ve yöntem her dönem farklılık göstermiştir.

Tek Partili Dönemden 2002 Yılına Kadar Eğitim Politikaları Örnekleri

Cumhuriyetin, ilk yıllarında ilki; 11 Kasım 1938, ikincisi; 25 Ocak 1939 olmak üzere Celal Bayar hükümetleri 1. Ve 2. Eğitim politikaların da hükümetin Eğitim politikasını açıklarken, bu eğitim politikaları üzerinde Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP) eğitim politikası üzerindeki etkisine vurgu yapmayı ihmal etmemiş. dönemin eğitim politikasının üzerinde CHP'nin Etkisi olduğunu Şu alıntıdan anlamak mümkün, “ geçen sene, lütfen tasvibinize iktiran eden programımızın şimdiye kadar yapılmış olan kısımlarından maadasını yürütmek azim ve kararındayız. Aynı zamanda, bize daima hakiki yolu gösteren ve içinde milletin nurlu iradesi okunan Cumhuriyet Halk Partisinin programı da bizim rehberimizdir”(Meşeci Giorgetti ve Batır, 2008: 30). Genel olarak tek partili hayatın ilk yıllarının eğitim politikası, 1940 yılına gelinceye kadar, yeni kurulmuş cumhuriyetin toparlanma sürecinin etkisiyle fazla açılım gösteremese de 1940 yılına gelince kırsal alana öğretmen yetiştirme gerekliliği göz önüne alınarak Köy Enstitüleri kurulmuş, 1946 yılına kadar ciddi manada serbest hareket etme olanağı görmüş, 1946 yılında bir kısım müdahaleler neticesinde Köy enstitüleri, bir takım düzenlemeler neticesinde, varlığını uzun süre devam ettirdi. Dönemin eğitim politikalarının ciddi bir bölümünü oluşturdu. Şükrü Saraçoğlu Hükümetinin Maarif bakanı olan Hasan Ali Yücel 9 Temmuz 1942 ve 7 Ağustos 1946'da iki Hükümet programının eğitim politikasını şöyle özetlemektedir; *“bugünkü Türk vicdanı vatanın her gün biraz daha kuvvetlendiğini Türk milletinin her gün biraz daha refaha kavuştuğunu ve bilhassa Türk köylüsünün her gün biraz daha yükseldiğini anlamak ve köylü ile bilgi ve toprağı birleştiren bir ideale doğru yürüdüğümüzü görmek istiyoruz. Hepimiz bu idealin yolcularıyız. Ve muvaffak olacağımıza inanıyoruz. Son yılların gayretiyle dünyadaki arkadaşlarımızın safına çıkmış olan üniversitelerimiz, yüksek mekteplerimiz ve bunları dolduran gençlerimiz her gün ağırlaşan bilgileri ve artan adetleri ile ideale doğru hamleler yapmaya hazırlanıyor. Onun için bu gençlerdeki heyecanları beraber yaşamak ve onlarla daha çok çalışmak kararındayız. Bugün için henüz pek çok olmakla beraber köy enstitüleri köylerimizi ve köylülerimizi daha şimdiden yükseltmeye başlamıştır. Bu iki uç arasındaki yüz binlerce Türk genci bir tek yoldan aynı hedefe yürümek için hazırlanıyor. Köylüyü topraksız, köylüyü de topraksız bırakmayacağız. Ve yavaş yavaş toprağı, sanatı ve tekniğı sadece bilginin emrine geçireceğiz”* (Meşeci Giorgetti ve Batır, 2008: 32).

Bu dönemde, anlaşılabacağı üzere köy enstitülerine ciddi manada önem verilmiş, enstitülerin gerekliliği ve amacına vurgu yapılmıştır. Bu enstitüler vasıtasıyla köyü ve köylüyü geliştirmenin temel prensip olduğu, ayrıca dünyanın gelişmiş medeniyetlerine eğitim politikası bakımından yetişmenin yolunun da yine bu enstitüler vasıtasıyla gerçekleşeceği kanaatine varılmaktadır. 1946 yılında, çok partili hayata geçişle birlikte Köy Enstitülerinin etkinliği kırılmaya başlamış. Toplumun belli kesimlerinden köy enstitülerinin politikalarına dair ciddi eleştiriler alınmaya başlamış. Dönemim Cumhurbaşkanı İsmet İnönü enstitülere karşı yapılan bu ciddi eleştirilere karşı tepkisiz kalmıştır. “ 1946 yılında köy enstitülerinin kurucuları olan Milli Eğitim Bakanı olan Hasan Ali Yücel ve İlk Öğretim Genel Müdürü olan İ. Hakkı Tonguç’un görevden alınmalarıyla başlamıştır. Yeni yöneticiler 1947’de köy enstitüleri yönetmeliği yayınlayarak enstitülerin her hareketini bakanlığın kontrolüne almışlar ve enstitülerde yapılan bazı değişikliklere gitmişlerdir”(Meşeci Giorgetti ve Batır, 2008: 34). Çok partili harekete geçişle birlikte eğitim politikaları da Demokrat Partinin etkisiyle birlikte bir takım yenilikler yapma gereği duymuştur. Özetle; 1940 yılından itibaren çok partili hayata geçinceye kadar eğitim politikaları üzerinde Köy Enstitülerinin ciddi anlamda etkili olduğu, bu sayede kırsaldaki öğretmen ihtiyacı giderilmeye çalışıldığı görülmektedir. 1946 çok partili hayata geçişle birlikte, Köy Enstitülerinin politikaları sorgulanmaya başlanmış ve etkinliği sorgulanma durumuna gelmiştir. Devam eden yıllarda peyder pey bu yapı ciddi eleştiriler olarak kaldırılmıştır. Tabi çok partili hayata geçişle birlikte CHP’de eğitim politikalarının mantığında bir takım değişiklikler yapma gereği duymuş ve partinin 1947’deki parti programında çok partili hayatın tesirlerini görmek mümkündür. Şöyle ki; “ *daha önceki programlarda tekrarlanan, CHP ilkeleri (6 ok) çıkarılmıştır. Bunun yerine; Türkiye cumhuriyetinin dayandığı esaslara bağlı yurttaş yetiştirmek, şeklinde yer almıştır. Eğitim ile ilgili prensipler içinde bir başka değişiklik, 1943 programında yer alan milli karakterleri, derin tarihimizin ilham ettiği yüksek derecede tutmak ve tek bahtiyarlığı millete hizmette aramak büyük hedeftir. İfadesi değiştirilmiştir. Yeniden düzenlenen madde şöyledir. Tarihimizin ilham ettiği milli karakteri ve milli geleneğimize uygun bir ahlakı her vasfın üstünde tutmak ve mutluluğu millete hizmette aramak*” (Bozkurt, 2010: 219). Çağdaş eğitim düşüncesine yapılan atıflar yerini milli geleneğe yapılan atıflara bırakmıştır. Böylece çok partili hayatın muhalefet etme geleneğinin eğitim politikasına etki ettiği anlaşılmaktadır.

CHP’nin mecliste iktidar partisi olarak son kez yer aldığı dönem son hükümet programında DP’nin tesiriyle hem eğitim anlayışı, hedefleri bakımından bir değişim yaşamış hem de Köy Enstitüleri ciddi manada

tartışma konusu haline gelmiştir. Demokrat partinin 1950 yılındaki seçim zaferinin ardından eğitim politikaları yeniden dizayn edilmiş ve teknolojik ve zirai alandan da etkilenecekleri ifade edilerek yeni politikalar oluşturulmuştur. Birinci programında Adnan Menderes Hükümetinin vurgu yaptığı temel hususu şöyle özetleyebiliriz. *“milli ve manevi değerlere bağlı olmayan bir cemiyetin kötü akıbetlere sürüklenecikleri ifade edilerek, böyle bir ülkede ilmin ilerleyemeyeceği de vurgulanmıştır. Eğitim konusunun ciddiyetle ele alınacağı ve detaylı bir plana bağlı kalınarak memleketin her köşesinde eğitim olanaklarının yayılacağı programda bahsedilen diğer bir husustur”* (Karakök, 2011: 90). İlkine göre daha kapsamlı sonraki eğitim politikalarını özetleyecek olursak belli başlı göze çarpan politikalar şunlardır;

- “teknik öğretim okullarında ziraat ve yol kalkınmasının makineleşmesine paralel olarak bölge ihtiyaçlarına lüzumlu ustaları yetiştirmek üzere kurslar ve şubeler kurulacak.
- Köy okulları inşasında doğu illeri ile bu iller kadar geri kalmış diğer illerin ihtiyaçları ön planda tutulacak ve köylü vatandaşlarımızı mükemmeliyete tabi tutan mevzuat kaldırılacaktır.
- Doğu da bir üniversite temeli atılacaktır.
- İlköğretim milli eğitimin temeli olarak kabul edilmekte, öğretmenlerin ise aynı ruha ve bilgiye sahip olmaları esası dikkate alınarak farklı grupların oluşmasına izin verilmeyeceği belirtilmektedir.
- Üniversitelerin bilimsel ve yönetsel özerkliğe sahip olması, çeşitli bilim dallarında çalışmak amacı ile üniversite bünyesinde araştırma enstitüsü kurulması ve özellikle ülkeye yönelik çalışmalara ağırlık verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır”(Karakök, 2011: 91).

DP'nin 10 yıllık iktidarı döneminde toplamda 9 tane milli eğitim bakanı görev yapmış çeşitli radikal değişiklikler yapılmış ve eğitim bakanlarının kısa süre görev yapmaları elbette istikrar açısından sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönemin ciddi çalışmaları arasında çıraklık okullarının açılması, Kız okullarında sekreterlik şubelerinin açılması, tarımda makineleşmenin etkisi ile teknik eleman yetiştirme gereği de eğitim politikaları üzerinde etki eden unsurlardan önemli olanlarıdır. Böylece DP döneminde çağın gereklerine göre hayatın diğer alanlarında yapılan değişiklikler eğitim politikası alanında da kendisini hissettirmiştir. Çok partili hayata geçişle birlikte evrilmeye başlayan eğitim politikaları tıpkı sosyal hayatın diğer alanları gibi zaman zaman sekteye uğramış, kendisini tekrar etmenin ötesine geçememiştir. Bu sekteye uğratma süreçlerinin en önemlileri şüphe yok ki askeri darbeler veya kalkışmalar olmuştur. İç politikanın belirleyici

unsuru konumundaki darbeler eğitim politikalarının gidişatı üzerinde de ciddi etkiler bırakmıştır. “ 1971 askeri muhtırasından sonra var olan eğitim sistemi üzerinde Cumhuriyet ideolojisi yönünde değişiklikler yapılmış ancak bunlar ya aceleye getirilen ya da belli bir halkın genel anlayışlarına uymayan bir insan tipini yetiştirmeye odaklanan politikalar olduğundan uygulama aşamasında sorunlarla karşılaşmıştır” (Ayaz, 2015: 327). Elbette toplumsal geri gidişim her alana tezahürü darbe sonrası genel anlamda bu alanı da yani eğitim politikası alanını da etkisi altına almak durumunda kalmıştır. Öyle ki ideolojik manada politik bazı fraksiyonlar eğitim alanını alt üst etmiş denebilir. Devam eden yıllarda ülkenin eğitim politikası 12 Eylül 1980gibi bir gerçeğe de yüzleşmek durumunda kalmıştır. “ 1980 darbesinin yapıldığı gün 12 Eylül’de harekâtın lideri Kenan Evren eğitim ile ilgili şunları söylemiştir. *Eğitim ve Öğretimde Atatürk Milliyetçiliğini yeniden, yurdun en ücra köşelerine kadar yaygınlaştıracak tedbirler en kısa zamanda alınacaktır. Yarının teminatı olan evlatlarımızın, Atatürk ilkeleri yerine yabancı ideolojilerle yetişerek sonunda birer anarşist olmasını önleyecek tedbirler alınacaktır. Her düzeyde öğrencinin amacı, Atatürk ilkeleri ve milliyetçiliği ile pekişmiş ve üretime yönelik bilgi ve beceri kazanmak olacaktır*” (Ayaz, 2015: 327). Anayasalar bir takım demokratik kaygılarla hazırlanmış olsa da bazen amacın yürütmede karşılığı olmayabilir (Atmaca & Göç, 2020: 1526). Görüldüğü üzere eğitim politikaları hassas bir denge üzerinde olup, siyasal arenadaki değişimlerden ziyadesiyle etkilenen bir yer haline gelmiştir. Uzun soluklu politikaların yapılması bu süreçte pek mümkün olmamıştır. Her gelen yeni yapı adeta eskiden intikam alırcasına eğitim politikasında eğitimin yol haritası üzerinde istediği gibi oynamayı kendisinin en doğal hakkı gibi görüp, değiştirmekte bir sakınca görmemiştir.

Turgut Özal dönemi eğitim alanında ciddi manada anlayış farkının yaşandığı dönemlerden birisidir. Darbesin akabinde Türkiye’de eğitim alanını düzenleme misyonu ANAP öncülüğünde genel başkan ve Başbakan Turgut Özal’a düşmüştür. Özal eğitim anlayışına dair politikasını şöyle açıklamaktadır. “ 21. Asır ileri teknoloji ve bilgi çağıdır. 21. Yüzyılı şekillendirecek olan hizmet sektörünün daha kabiliyetli, daha bilgili insana ihtiyaç göstermesidir. Değişim, ferdin bizzat kendisinden başlayacaktır. Dolayısıyla bu değişimi yakalayabilmek için bundan böyle Türkiye’nin hedefi, binlerce insanın çalıştığı devasa tesisler değil, bilgi çağının arkasında kalmayacak insan yetiştirmek olmalıdır. Bu nedenle üç sahaya özel önem vermek zorundayız. Bunlar: Eğitim, Sağlık ve Yüksek teknolojidir” (Ayaz, 2015: 328). kendinden önceki eğitim politikasının aksine içeriye dönük, içe kapanmayı adeta emreden eğitim politikasının aksine bir açılmadan gelişmeden bahsedilmekte, bilimsel gelişimin teknoloji ve bilgi çağının yakalamaktan geçtiğine değinmektedir. Özal esasen Liberal, özgürlükçü bireyler yetiştirmeyi temel argüman asli hedef olarak görmekte

bu kuşak sayesinde gelecekte ülke yönetiminin, eğitim anlayışının daha ileri seviyeye taşınacağı fikrini benimsemiştir.

Bu tarihe kadar ve bilhassa Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim politikalarının başarısızlığının arkasında yatan etmenler toplumsal hayatı müthiş derece de hızlı dönüştüren askeri darbelerin yanında farklı birkaç etmen daha sayılabilir, şüphesiz siyasi istikrar diğer bütün politikalarında istikrarı açısından önemli bir faktördür. Bunun yanında “*Batının belli süreçler sonunda geliştirdiği kurumsal üst yapısının, halkın yüzde doksanı okuma yazma bilmeyen, din, tarikat ve aşiret liderlerinin etkisinde bulunan, sanayiini henüz kuramamış bir Türkiye’nin gerçeklerine uymaması ve eğitimimize, toplumumuza ve giderek kültürümüze kazandırılması amaçlanan çağdaş olanın düşünce tarihine, birikimine ve en önemlisi düşünme tarzına sahip olmamaktı*” (Yılmaz, 2006: 10). Eğitim politikalarında genel anlamda bu değişimlere tesir eden sonraki yıllarda da birkaç ciddi faktör görülmektedir. 28 Şubat 1997 MGK kararları görülecek ki sonraki yıllarda eğitim politikaları üzerinde önemli tesir etmiş. Takip eden yıllarda İmam hatip Liselerinin ortaokul kısmı kapatılacak ve ciddi öğrenci potansiyeli olan İmam hatipler ilerleyen yıllarda ciddi manada öğrenci sıkıntısı yaşayacak. Bu tabi artık ülkede farklı bir eğitim politikası anlayışına işaret eder. Yine takip eden yıllarda AK PARTİ iktidarı eğitim politikalarına tesir edecek bunun yanında yine AK PARTİ iktidarları dönemine rastlayan AB’ye tam üyelik süreci 2005 yılından itibaren eğitim politikalarına etki eden diğer önemli faktördür. Çalışmanın bu bölümünde konumuzun özünü teşkil eden AK PARTİ iktidarı dönemi eğitim politikaları üzerinde durulacaktır. 2002 yılında tek başına iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi şüphesiz kendisine oy verenlerin hassasiyetleri üzerine bir şeyler yapacaktı ve bu amaçla da çeşitli politikalara imza atmıştır. Siyasal iktidardaki istikrar eğitim politikasının da istikrara kavuşmasında yeterli olacak mı? Yoksa Cumhuriyetin ilk yıllarından beri çok sık kendi dinamikleri dışında değişmeye mecbur bırakılan bu alan yine aynı kaderimi yaşayacak.

Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Dönemi Eğitim politikaları

AK Parti dönemi yaklaşık 16. Yılına girerken geride kalan 15 yıllık süre içerisinde mevcut Bakan dâhil 6 tane bakana görev verilmiş, Milli eğitim politikaları üzerinde çeşitli sebeplerle değişik uygulamalara gidilmiştir. AK parti döneminin ilk milli eğitim bakanı Erkan Mumcu 19.11.2002 yılında başladığı görevini 17.03.2003 yılında 4 aylık kısa bir görevin ardından 17.03.2003 te Hüseyin Çelik’e bırakmıştır. Hüseyin Çelik 03.05.2009 yılına kadar hem bu görevi en uzun süre yürüten AK parti dönemi bakanı olmuş, hem de 2005 yılında AB’ye tam üyelik süreci adı altında eğitim politikalarında değişiminde yürütücüsü olmuştur. Takip eden dönemde

sırasıyla Nimet Çubukçu, Ömer Dinçer, Nabi Avcı ve 24.05.2016 itibarıyla mevcut bakan İsmet Yılmaz görev almıştır. 2002 yılından itibaren AB uyum politikaları gereği girilmiş olan eğitim de revizyon süreci bu dönemde de tüm hızıyla devam etmiştir (Göç, 2021: 109). Ak parti dönemi Milli eğitim politikalarının ciddi manada ilk adımı belki de temeli 2004 yılında Hüseyin Çelik döneminde ilköğretim müfredatında yapılan köklü değişikliklerdi bu değişim şöyle özetlenebilir. “*yeni müfredat programıyla katı davranışçı programdan zihinsel yapılandırıcı yaklaşıma geçileceği belirtildi. Sadece öğretim değil, eğitim de vurgulandı. Eleştirel düşünme, problem çözme, yaratıcı düşünme gibi beceriler kazandırılması hedeflendi. Amaç öğrenciyi ezbercilikten kurtarmak olarak ifade edildi. İlkokul birinci sınıflar okuma-yazma öğrenirken, önce cümlelerle değil seslerle tanıştı*” (Eğitim, 2015: 2). Bunun yanı sıra konuyu başlıklar haline ele alacak olursak derli toplu birkaç konu karşımıza çıkmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir. OKS yerine SBS, üç yıllık ortaöğretim 4 yıla çıkışı, LGS yerine OKS, katsayı farkının kaldırılması, üniversitelere girişte sınavın iki aşamalı olması, eğitimde 4+4+4 12 yıllık zorunlu eğitimin getirilmesi, bütün liselerin Anadolu lisesine dönüşmesi, dershanelerin kapatılması, yönetici atamaları. Akılda kalan eğitim politikaları olarak yerini almıştır. Bu politikalara teker teker değinmekte fayda vardır.

Türkiye’nin AB’ye tam üyelik sürecini takip eden dönemde, Türk eğitim sistemi üzerine bir takım etkiler yarattığına rastlanmaktadır. Bunların en önemlileri şunlardır; “*AB’nin Lizbon sonuç bildirgesinde yer alan bilgi teknolojileri politikaları doğrultusunda Türkiye’de de okulların bilgisayar teknolojileri ile donatılması yönünde çalışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda, pilot illerde ilköğretim ve ortaöğretim kurumlarına bilgisayar Laboratuvarları kurulmuş, öğretmenlere gerekli eğitim verilmiş, gerekli yazılımlar sağlanmış ve bu çalışmaların öğrencilerin öğrenmesine etkileri üzerine araştırmalar yapılmıştır*” (Sağlam, Özudoğru ve Çıray, 2011: 96). Yine eğitim politikaları üzerinde AB’ye uyum sürecinin tesiri sonucu birtakım değişim programları da uygulamaya sokulmuştur. Şöyle ki; “*AB tarafından Türkiye için hazırlanan yıllık ilerleme raporlarında Türkiye’nin Sokrates, Leonardo da Vinci ve gençlik programları gibi AB eğitim programlarına katılımın sağlanması için bir ulusal ajans kurulması, Ajans’ın kuruluşu ve çalışmaları konusundan bahsedilmiştir. AB’nin üyeleri ve aday ülkeler arasında eğitimde iş birliğini geliştirmek amacıyla uyguladığı genel eğitim alanındaki Sokrates, meslek eğitim alanındaki Leonardo da Vinci ve diğer gençlik ve eğitim programlarına Türkiye aktif olarak katılmaktadır. 2004 yılından günümüze Türkiye’nin AB eğitim ve gençlik programlarına katılımı ile eğitim öğretim kalitesinin yükseltilmesi amaçlanırken, uluslararası deneyimler de Türk eğitim sistemine eğitim uzmanları tarafından aktarılmaya devam etmektedir*” (Sağlam, Özudoğru ve Çıray, 2011: 96).

Yükseköğretim kurumlarına da Bologna süreci ile ciddi manada etki ettiği söylenebilir. Hüseyin Çelik döneminde gerçekleştirilen XVII. Milli eğitim şurasına Hüseyin Çelik başkanlık etmiş ve şu konu başlıkları altında toplanmıştır. “eğitim sistemimiz, kademeler arası geçişler, yönlendirme ve sınav sistemi ile küreselleşme, AB sürecinde Türk eğitim sistemi” (Mızrak, 2010: 34). Neticede 13 Kasım 2006 yılında toplanan eğitim şurası genel tartışma konuları şöyle; “*özel eğitimle ilgili görüşmeler yapılarak, özel eğitimde yaş sınırına bakılmaksızın, tüm engellilere hizmet sunulabilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılması ve özel eğitim okullarında hizmet alımı yapılması kararı alınmıştır. Sınıf öğretmenliğinin 1, 2 ve 3. Sınıflara kadar olması, 4 ve 5. Sınıflarda derslerin branş öğretmenleri tarafından verilmesi gerektiği, ilköğretim 8. Sınıf sonunda yapılan OKS sınavının kaldırılması görüşülmüştür. Ayrıca bu şurada, özel sektörün eğitime yatırım yapması özendirilmeli ve özel sektörden hizmet satın alınması sağlanarak, öneriler doğrultusunda 1739 sayılı milli eğitim temel kanununda gerekli düzenlemeler yapılması gerektiği vurgulanmıştır*”(Mızrak, 2010: 35). Bu şurada, özel sektörden hizmet satın alınması Özal dönemi liberal politikalara benzetilebilir. Hizmet alımı sayesinde devletin yetersiz kaldığı alanlarda özel sektörün desteğini almak ya da rekabet ortamı oluşturularak kalite standartlarını yükseltmek hedeflenmiştir. Yine aynı dönem de Hüseyin Çelik Dönemi eğitim politikası meclis tutanaklarına şöyle yansımıştır. “*Eğitim kalitesinin arttırılması, eğitimde fırsat eşitliğinin gerçek anlamda sağlanması ve eğitim sisteminin ideolojik kaygaların arenası olmaktan çıkarılması için, hükümet olarak eğitim alanında köklü bir reform hareketine girişeceklerine yer vermişlerdir. Anayasamızda tanımlanan laiklik ilkesine, din ve vicdan hürriyetine etkinlik ve işlerlik kazandırılarak, dinin, dini duyguların veya dince kutsal sayılan değerlerin ve sembollerin siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlamak amacıyla istismar edilmesini veya kötüye kullanılmasını önleyebilecek bir din eğitimi veya öğretiminin, anayasamızda tanımlanan çerçevede uygulamaya konulacağı belirtilmiştir*”(Mızrak, 2010: 88).

Bu döneme dair son olarak ortaöğretime geçiş sisteminin MEB tarafından açıklanan amaçlarının gerçekleştirilme boyutu kazananlar şöyle özetlenebilir. “*Sadece derslerdeki akademik başarıları değil okul içindeki tüm başarıları puana dönüştürmek, okul kültürü içinde öğretmenin etkinliğini daha güçlü hale getirmek, öğrencinin tüm derslerle ilgisi ve gayretini arttırmak ve ortaöğretime geçişte objektif bir yerleştirme sistemi getirmek*” (Gür ve Çelik, 2009: 22). Hüseyin Çelik dönemi milli eğitim politikaları kendinden önceki eğitim politikalarına bakıldığında uluslararası bazı faktörlerinde tesiri ile bir nevi muasır medeniyetlerle bilgi alışverişi içinde yürütülmeye çalışılmış, özel sektöründe bu alana kaydırılarak eğitim- öğretimde hem kalite standartlarının arttırılması hem de devletin rekabet ortamında kendisine çeki düzen vermesi

ve yetersiz kaldığı alanların doldurulması hususunda yardımcısı konumuna gelmiştir. Başta da belirtildiği üzere AK parti iktidarlarının en uzun soluklu Milli Eğitim Bakanlığı görevini yürüten Hüseyin Çelik Dönemine dair bunlar bir çerçeve oluşturabilir. Ciddi konulardan bir diğeri ise 18. Milli eğitim şurasında (1-5 Kasım 2010) görüşülen ve 11 Nisan 2012 yılında resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 4+4+4 olarak bilinen eğitim öğretimi 12 yıl zorunlu yapan ilköğretim ve eğitim kanunudur. Elbette çok çeşitli beklentiler olumlu ya da olumsuz algıların oluştuğu kanuna dair genel kanı şöyle özetlenebilir. *“Bu uygulama ile okulların disiplin sorunu yaşayacağı ve görece eğitim kalitelerinin düşeceği düşünülmektedir. Eğitim – Öğretime daha erken yaş grubundaki öğrencilerin dâhil edilmesi olası hedeflerden biri olarak düşünülmüştür. Öğrenci ve velilerin okul tercihlerinde rahatlatılmaları, öğrencilerin ilgi alanlarına uygun lise ve üniversite programlarına yönlendirilmesi, branşlaşmayı 5. Sınıftan itibaren başlatmak”* (Memişoğlu ve İsmetoğlu, 2013: 22). Genel manada beklentiler bu yönde olmuştur.

MGK kararları ile 8 yıl kesintisiz eğitime geçişle birlikte hem imam hatip liselerinin ortaöğretim kısmı kapanmak durumunda kalmış, hem de kuran kurslarında çocukların eğitim görmesi engellenmiştir. Bu sürecin sonunda katsayı probleminin ortaya çıkması da başka bir sorunu teşkil etmekteydi. Tüm bunlar yaşanırken 2002 yılında yönetime gelen AK partinin eğitim politikası elbette farklılık gösterecekti. Bu amaçla “ 05.01.1961 tarihli ve 222 sayılı ilköğretim ve eğitim kanununun 7. Maddesinin 1. Fıkrasındaki değişiklikle zorunlu eğitim süresi 12 yıla çıkarılıp kademeler 4+4+4 yapılmıştır” (Odabaşı, 2014: 105). Böylece imam hatip liseleri ile ilgili ortaöğretim ve meslek liselerine dair katsayı problemi de ortadan kalkmış bulunuyor. Bu sistemde karşılaşılan sorunlardan sıkça dile getirilen branş öğretmenleri meselesi bunun geçici bir süre olabileceği durumu“ *daha önce 6,7 ve 8. Sınıf derslerine giren branş öğretmenleri yeni sistemle birlikte 5. Sınıfların derslerine de girmeye başlamışlardır. Farklı bir yaş grubu ve müfredat ile karşılaşan branş öğretmenlerinin uyum sürecinde birtakım sorunlarla karşılaşmaları sürecin doğası gereği beklenen bir durum olarak görülmelidir”* (Demir, Doğan ve Pınar, 2013: 1084). Ak partinin iktidarının ilk yıllarında kendisini iktidara taşıyan kesimin ve ülkenin ciddi sorunları olarak görülen katsayı gibi sorunların çözümüne dair politikalar geliştirdiğini görmekteyiz. Bu dönem politikalarda uluslararası gelişmelerin de etkisinin olduğuna şahit olmaktayız.

Baştaki hükümet ideolojisinin Eğitim politikalarını belirleyen en önemli faktörlerden biri olduğu aşikâr, kendisini iktidara taşıyan toplumun hassasiyetleri doğrultusunda politika üretme ve toplumda bu anlamda dezavantajlı gibi görünen kesimlerin mağduriyetini giderme de AK parti

hükümetlerinin genel felsefesini oluşturmaktadır. 19. Eğitim şurası temel konuları aşağıdaki başlıklar altında toplanabilir.

- İlkokul 1'den itibaren zorunlu din dersi
- Ders saatleri azaltılacak teneffüsler uzatılacak
- Toplumsal cinsiyet eşitliği dersi 3. Sınıftan itibaren okutulacak
- Zorunlu Osmanlı Türkçesi
- Okul idarecileri için kadın kotası
- Öğretmenler için etik ilkeler
- Okul sekreteryası kurulacak
- Hafız olmak isteyenlere 2 yıl muafiyet
- Okullara özel güvenlik
- Liselere tek çatı
- Kürt masalları (Hürriyet, 05.12.2014).

Gibi konular 19. Eğitim şurasında özetle tartışılıp karara bağlanan konular olarak dikkat çekmektedirler. Ak parti dönemi Eğitim politikalarının şüphesiz en çok tartışılan, kamuoyunu en fazla meşgul eden bir başka politikası dershanelerin kapatılması olmuştur. Dershanelerin kapatılması konusu Nabi Avcı dönemine denk gelir ve bu konu ciddi şekilde tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Dönemim Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ilk kez 2013 yılında katıldığı bir televizyon programında merdiven altı eğitime son vereceğiz diyerek dershaneleri kapatacağı söylemiş o tarihten sonra toplumda ciddi manada tartışma haline gelen konu, o tarihten sonra eğitim politikası dâhilinde gerçekleştirilecek bir hedef olarak da tayin edilmiştir. İzleyen dönemde artarak devam eden tartışmalar kamuoyu gündemini uzun süre meşgul etmiş ve hükümet bu işin üzerinde ciddi manada durmuştur. “*Hükümet kanadından ikinci açıklama 3 Temmuz 2013’te Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı’dan geldi. Avcı açıklamasında 2014’te seviye belirleme sınavının kaldırılacağını, özel dershanelerin kapatılacağını ilan etti. Hükümetin dershane düzenlemesi şeklinde formüle ettiği yönetmeliğe göre, uygun alt yapıya sahip dershaneler özel liseye dönüştürülecekti*” (Gümüş, 2014: 3).bu tartışmalar yaşandığı dönemde aynı zamanda hükümet farklı kesimlerle de bir mücadele içinde bulmuştur kendisini. “*AK parti iktidarının dershanelerin kapatılarak özel okula dönüşmesi ya da tamamen kapatılmasının yolunu açacak yasa hazırlığına girmesi, Türkiye’de yoğun tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur*” (Akınar, Akbulutgiller ve Erkan, 2014: 87). 2016 yılında Türk Eğitim Sistemine dair yapılan değişiklikleri derli toplu olarak şu şekilde sıralamak mümkün;

“ 19 Ocak MEB Öğretmen Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik Resmi Gazete’de yayımlandı.

27 Ocak MEB Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Görevlendirilmelerine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik Resmi Gazete’de yayımlandı.

12 Nisan MEB Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik Resmi Gazete’de yayımlandı.

24 Mayıs İsmet Yılmaz, Milli Eğitim Bakanlığı görevine başladı.

16 Haziran MEB Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik Resmi Gazete’de yayımlandı.

3 Temmuz MEB Taşıma Yoluyla Eğitime Erişim Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik Resmi Gazete’de yayımlandı.

3 Temmuz MEB Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik Resmi Gazete’de yayımlandı.

3 Ağustos Sözleşmeli Öğretmen İstihdamına İlişkin Yönetmelik Resmi Gazete’de yayımlandı.

5 Ağustos MEB Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik Resmi Gazete’de yayımlandı.

6 Ağustos 2016-2017 Eğitim ve Öğretim Yılında Özel Okullarda Öğrenim Görecek Öğrenciler İçin Eğitim ve Öğretim Desteği Verilmesine İlişkin Tebliğ Resmi Gazete’de yayımlandı.

27 Ağustos 2016-2017 Eğitim ve Öğretim Yılında Organize Sanayi Bölgeleri Dışında Açılan/Açılacak Özel Mesleki ve Teknik Eğitim Okullarında Öğrenim Gören/Görecek Öğrenciler İçin Eğitim ve Öğretim Desteği Verilmesine İlişkin Tebliğ Resmi Gazete’de yayımlandı.

27 Ağustos 2016-2017 Eğitim ve Öğretim Yılında Organize Sanayi Bölgelerindeki Özel Mesleki ve Teknik Eğitim Okullarında Öğrenim Görecek Öğrenciler İçin Eğitim ve Öğretim Desteği Verilmesine İlişkin Tebliğ Resmi Gazete’de yayımlandı.

1 Eylül MEB Özel Program ve Proje Uygulayan Eğitim Kurumları Yönetmeliği Resmi Gazete’de yayımlandı.

8 Eylül MEB Öğretmen Atama ve Yer Değiştirme Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik Resmi Gazete’de yayımlandı.

28 Eylül MEB Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik Resmi Gazete’de yayımlandı.

28 Ekim MEB Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik Resmi Gazete’de yayımlandı” (SETA, 2016).

AK parti dönemi eğitim politikaları genel anlamda kendinden önceki dönemlerde eğitim müfredatında ya da eğitim politikalarında alınan kararlarla yaratılmış mağduriyet atmosferinin dağıtılması, AB uyum süreci çerçevesinde atılması gereken adımların atılmaya çalışılması, batılı eğitim sisteminin gereklerine göre yeni nesil yetiştirmede bireyin yetenekleri doğrultusunda alana yönlendirilmesi, gelişmemiş yada az gelişmiş bölgelerdeki aksaklıkların giderilmesi, taşınmalı eğitim sisteminin getirilerek özellikle şehir merkezinde kalacak yeri olmayan ulaşım sıkıntısı çeken öğrencilerin eğitim hayatı devam ettirebilmesi adına atılmış olumlu yönde politikalar dikkati çekmektedir. Eleştirilen hususları da içinde barındıran dönemin eğitim politikaları 15 yıl içinde 6 bakan ile politikaları yürütmesi kurum hafızasının oluşması bakımından eleştirilebilir. Gelen Bakanların uzun soluklu projeler yapmasının önünde engel teşkil edebilir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki Devletçi anlayışın ürünü olan ve darbe dönemlerinde de sıkça vurgulanan eğitim anlayışının, yüzünü gelişmiş ülkelerdeki eğitim anlayışına döndüğü dönemler, Özal dönemi, Liberal eğitim anlayışı ile AK parti dönemi bireyciliğin ön plana çıkarıldığı kişisel gelişimin devlet kaynakları ile desteklenen dönemi arasında ciddi manada bakış açısı farkı bulunmaktadır. Ayrıca eğitim politikalarının süreci içerisinde şüphesiz Çok partili hayata geçişin ilk yıllarında DP’nin de çabaları ile ülke gerçekleri doğrultusunda eğitim politikası gerçekleştirme süreci de önemli bir yere sahiptir. Devletçi bakış açısından liberal felsefeye doğru bir evrilmenin yaşanmış olduğunu tarihi süreç içerisinde gözlemlemek mümkündür.

SONUÇ

Eğitim politikaları da tıpkı diğer tüm politikalar gibi bir ihtiyaçtan doğar, belli kaygılardan hareketle oluşturulur, yapımı aşamasında belirli aktörlerden yararlanır ve belli bir amaca hizmet eder. Türkiye’de hangi iktidar döneminde olursa olsun politikanın, özelde de eğitim politikasının yol haritası bu şekildedir. İşin hesaplanamayan kısmı hangi dönemler de politika yapıcılar hangi kaygılardan daha fazla beslenip bu doğrultuda hangi amacı gaye edinmişlerdir. Belki bazen de hangi aktörü bu sürecin içine daha aktif dâhil etmişlerdir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, politika yapıcılar daha ziyade kıt kaynaklarla en doğru sonucu alma gayreti içine girmiş, milli olandan daha fazla yararlanarak hem ekonomik olumlu işler yapma ve hem de öz kaynakların yaygın kullanılması adına hareket etmişlerdir. Bu amaçla da, Türk eğitim sisteminin temellendirilmesi adına, dönemin belki en ciddi atılımlarından biri olarak görülen ve uzunca süre, eğitim hayatı üzerinde

etki eden Köy Enstitülerini kurup yaygınlaştırmanın doğru bir hamle olacağı kanaatine varmışlardır. 1952 yılına gelindiğinde 1940 yılında faaliyete geçen köy enstitüleri artık ülke eğitimi üzerinde ciddi söz sahibi olabilecek konuma gelmişti. Hem yetişmiş eleman bakımından hem de vadettiği vizyon bakımından. 1954 yılında 18 bin civarı öğretmen ve yaklaşık o kadar sağlık personeli ve hemşire yetiştirmiş olan köy enstitüleri 27 Ocak 1954 yılında kapatılmıştır. Çok partili hayata geçişle birlikte şiddetli eleştirilere maruz kalmış olan bu yapının önce yönetim kadrosu tasfiye edilmiş, daha sonra kapatılmasına karar verilmiştir.

Kuruluş aşamasında Kırsalda eğitimci, sağlıkçı ihtiyacının karşılanması adına ciddi bir proje olan Köy enstitüleri sonraki yıllarda siyasi kaygılarla hareket ettiği ve yönetici kadro üzerinden yoğun eleştirilere maruz kalmış ve nihayetinde İktidarın el değiştirmesi sonucu başka bir eğitim politikasının gereği olarak da kaldırılmıştır. İlerleyen Yıllarda gelen Hükümetler politika yapım aşamasında ya kendi hükümetlerinden önceki politikaları dışlayan bir yöntem izlemiş veya kendi hassasiyetlerini ön plana alan eğitim politikaları gerçekleştirme yolunu seçmişlerdir. Darbe dönemleri Türk eğitim sistemine ciddi yön veren etmenler arasında yer almıştır. Her darbe hayatın her alanındaki politikalarda olduğu gibi eğitim politikalarının da sekteye uğramasına sebep olmuştur. Bu darbeler eğitim anlayışı bakımından içe kapanmacı bir politika izlemeyi seçmiş ve bu doğrultuda kararlar almıştır. Milli duygulara vurgu yapılarak, araştırmanın dışa açılmanın sorun olduğu izlenimi yaratılmaya çalışıldığı Kenan Evren'in söylemlerinde hayat bulmuş ve esasen darbe geleneğinin eğitim politikasına etkisini göstermiştir. Özal döneminde nispeten rahatlamının yaşandığı eğitim politikası yine kendinden önceki dönemi sil baştan yaratma kaygısına girmiş, Özal eğitim hamlelerini yine diğer politikalarda olduğu gibi liberal anlayış çerçevesinde gerçekleştirme eğilimine girmiştir. Dışa açılma ve özel sektöründe yavaş yavaş bu işin içine çekildiği bir süreci net bir şekilde görmek mümkündür. Özal politikaları Özel sektörü bu anlamda teşvik edici ve devletin yükünü paylaşma adına atılmış adımlardı. Hem rekabet ortamı yaratarak eğitim kalitesi yükseltilecek ve hem de devletin yetişemediği yerlerde başka aktörler bu yükü paylaşacak bu aynı zamanda devletin de bu politikalar bağlamında kendini gelişme dürtüsünü harekete geçirerek, özel sektörün kendi içindeki rekabetine devletinde özel sektör ile rekabet ettiği bir alanın açılmasına imkân sağlayacaktı.

Türk eğitim sistemi üzerinde ciddi etkiye sahip süreçlerden bir tanesi de belki AK parti dönemine gelmeden ve AK parti hükümetlerinin de eğitim politikasını belirleyecek olaylar Silsilesi 28 Şubat 1997'ye getiren süreç ve 28 Şubatın bizzat kendisi alınmış olan kararlardı. Özellikle Muhafazakâr kesim üzerinde ciddi manada yıkıcı etkisi olan bu dönem eğitim politikalarına ciddi

şekil vermiştir. İmam hatip okullarının ciddi zarar gördüğü, katsayı sorunlarının temellerinin atıldığı dönem, asker önderliğinde ve onların kaygılarından beslenen bir politika sürecine dönüşmüştür. AK parti hükümetleri, ilk yılları eğitim politikaları kendinden önceki bu dönemin yaraları üzerine eğilmiş ve bunların doğurduğu mağduriyetleri giderme çabasıyla geçmiştir. Süreç içerisinde 6 Bakan değiştiren partinin En uzun süre görevde kalan bakanı Hüseyin Çelik eğitim politikalarına ciddi etki etmiş ve Nabi Avcı döneminde de eğitim politikasına dair Ülkede daha söylem aşamasından başlayarak sonraki dönemde çok tartışılan dershanelerin kapatılması konusu ele alınmıştır. AK parti dönemi bizlere eğitim politikalarında ciddi değişimlerin yaşanması için sadece yönetim erkini ele geçiren Hükümetlerin zihniyetinin değişmesi değil, aynı Hükümetin Bakanlarının değişmesinin de rol oynadığını göstermiştir. AK parti eğitim politikalarında genel olarak ilk yıllarda göze çarpan ve etkili olduğunu düşündüğüm politika, sosyal, siyasal ve demografik bazı nedenlerden kaynaklanan durumlardan ötürü toplumda dezavantajlı kesimlerin, eğitimde fırsat eşitliği ilkesinden hareketle bazı geliştirmelerden yararlanarak aradaki farkı kapamalarına destek olmak. Devletin elinin yetmediği yer kalmayacak şekilde politikaların hayata geçirilmesi. Çözüm süreci vs. gibi bazı durumlarda bu politikalar üzerinde etkili olmuştur. Sonraki dönemlerde toplumda ciddi bir adaletsizlik yarattığı düşünülen ve 28 Şubat'ın mirası olarak görülen katsayı probleminin kaldırılması ve yine zorunlu eğitim ile birlikte (4+4+4) İmam hatiplerin kapatılan ortaokul kısmı sorunu çözülmüştür. Yine ciddi politikalardan biri dershanelerin kapatılması yönünde atılmış adımlardır. Neticede Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, her hükümetin eğitim politikası kendi kaygılarından beslenmiş ve neye ne kadar önem verileceği kendilerine göre tespit ettikleri hassasiyetlere göre değişmiştir. AK partinin eğitim politikası kendilerinin de içinden çıkmış oldukları 28 Şubat mağduriyetinin giderilmesinden hareket etmekle başlamış, toplumdaki diğer dezavantajlı grupların şartlarının iyileştirilmesine hizmet etmiş politikalardır. Bu politikalarda bir birlik olmadığı her Bakanın döneminde farklı politikaların belirlendiği ve bazen çok kısa sürede Bakan değiştirildiği ile görülebilir.

Kaynakça

- Akiner, N., Akbulutgiller, B., & Erkan, G., (2014). Dershane Tartışması: AK Parti İktidarı ve Gülen Hareketi Arasındaki Uyuşmazlığa Dair Haber Söylemi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 16. 87-113.
- Atmaca, Y., & Göç, E. (2020). Türkiye’de 1960 ve 1980 Kurucu Meclisleri: Demokratik Nitelikleri Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(28), 1524-1540.
- Ayaz, M. (2015). Turgut Özal Dönemi Eğitim Politikaları ve Günümüze Yansımaları. *Akademik Bakış Dergisi*, 50. 325-338.
- Başaran, İ. (1982). Örgütsel Davranışın Yönetimi. AÜ. EBF, Ankara.
- Bozkurt, B. (2010). Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte CHP ve Eğitim Sistemindeki Gelişmeler (1946-1950). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 20-21. 213-231.
- Bursalıoğlu, Z. (1987). *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış*. AÜ. EBF, Ankara.
- Demir, S., Doğan, S., & Pınar, M., (2013). 4+4+4 Yeni Eğitim Sistemi’nin Yansımaları: Beşinci Sınıflardaki Eğitim-Öğretim Sürecinin Branş Öğretmenlerinin Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi. *Turkish Studies-International periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8. 1081-1098.
- Eğitimış, Antalya Şubesi (2015), “2002-2015 AKP Dönemi Eğitim Politikaları ve Eğitim Emekçilerini Bekleyen Tehlikeler”, *Eğitim Broşürü Dizisi* 5,
- Göç, E. (2021). Türkiye’de Anayasal Süreç, Ed: Dursunoğlu, İ. Türkiye’de Demokrasi, Efe akademi Yayınları: İstanbul.
- Gümüş, A. (2014). Dershane Düzenlemesi Tartışmalarına Eğitimsel Bir Bakış. *İlem Politika Notu*, 3. 1-8.
- Gür, B., & Çelik, Z. (2009). Türkiye’de Milli Eğitim Sistemi Yapısal Sorunlar ve Öneriler. *SETA, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, 22.
- Kalaycı, H., & Göç, E. (2023). Yükseköğretim Kurumlarında Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilerin Sorunlarına Sosyolojik Bir Bakış: Çankırı Örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(34), 69-94.
- Kapani, M. (1988). *Politika Bilimine Giriş*. Bilgi, Ankara.
- Karakök, T. (2011). Menderes Döneminde (1950-1960) Türkiye’de Eğitim. *Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi*. 2. 89-97.
- Meşeci Gıorgetti, F., & Batır, B., (2008). İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 13. 27-56.
- Memişoğlu, S., & İsmetoğlu, M., (2013). Zorunlu Eğitimde 4+4+4 Uygulamasına İlişkin Okul Yöneticilerinin Görüşleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2. 14-25.

- Mızrak, A. (2010). 1980-2009 Yılları Arası Hükümetlerin Eğitim Politikaları ve Bu Politikaların İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına Yansıması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*,
- İpek, Ç., Dama, N., Nur Emin, M., Toklucu, D., & Barkçin, M., (2016). 2016’da Eğitim ve Sosyal Politikalar, *SETA*.
- Odabaşı, B. (2014). Türk Eğitim Sisteminde Yeni Kanun (4+4+4) Değişikliği Üzerine Düşünceler. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2. 103-124.
- Sağlam, M., Özüdoğru, F., & Çıray, F., (2011). Avrupa Birliği Eğitim Politikaları ve Türk Eğitim Sistemi’ne Etkileri, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1. 87-109.
- Tural, N., & Karakütük, K., (1991). Eğitim Politikası. *Eğitim ve Bilim*, 15. 16-24.
- Yılmaz, M. (2006). Türkiye’nin Çağdaşlaşma Sorunu ve Eğitim. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10. 1-15.
- HÜRRİYET, “ 20 Maddede Milli Eğitim Şurası”, 05.11.2014.
- OECD, (2013), “ Eğitim Politikası Genel Görünümü: Türkiye”.

Demokrat Parti Döneminin (1946-1960) Türk Demokrasi Tarihi Açısından Değerlendirilmesi

Muhammet Yasin Elitok¹

Özet

1950-1960 yılları arasında yaşanan dönem Türk siyasetinde demokratik yönetim çerçevesinde ortaya konulan önemle üzerinde durulması gereken bir süreci kapsamaktadır. Bu dönem yalnızca Demokrat Parti yönetimi perspektifinden değil, çok partili hayata geçiş aşaması, merkezi hükümet ve çevresel ilişkiler, komuta kademesi ve sivil yönetim münasebetleri açısından da daha önce benzeri olmayan bir yönetim anlayışı olması açısından da farklı birtakım gelişmelerin ortaya konduğu bir dönemi de kapsamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti devletinde Osmanlı İmparatorluğunun arkasından kurulan devlet yönetimi, sosyal hayatı kapsayan inkılaplar ve Kemalizm güdümündeki modernite projeleri mali, siyasi ve sosyolojik yapıda revizyonist dönüşüm ve gelişimlere sebebiyet vermiştir. Dünyada ise, ülkesel çapta rekabetin tetiklediği soğuk savaşın varlığı, bölgesel anlamda karşılıklı mücadele, savaş sonrası ekonomik ve toplumsal oluşumlar hakim olmaktadır. 1950-1960 yılları arasında kapsayan bu on yıl, Türkiye ve tüm dünyada yeni bir oluşumun ortaya çıkardığı sonuçların bir sancısı olarak karşımıza çıktığı bir dönemdir. Cumhuriyetin kurulmasından, tekrardan çok partili hayata geçişin başlangıç noktası olan 1950 yılını kapsayan bu dönem Türkiye’de hem sosyal hem de siyaset sahnesinde bir takım köklü değişimlerin gerçekleştiği, modernizmin bürokrasi ve askeri niteliğe haiz kadrolar eliyle işletildiği bir süreci de ifade etmektedir. Yönetimin tüm aparatlarını elinde bulunduran tek bir siyasal partinin otoriter ve totaliter tutumu, gelenekçilikten kopuş ve dünya savaşının mali problemleri, terk parti iktidarına toplumsal anlamda birçok kesimin tepki vermesine sebebiyet vermiştir. Merkezi çevre münasebetlerinde, toplumsal çevrenin yoğun oranda tepkisinin çekilmesi, 1950 yılında yapılan genel seçimlerde Menderes liderliğinde Demokrat Partinin iktidarı göğüslemesine neden olmuştur. Adnan Menderes’in siyasi ve sosyolojik kimliği ortaya çıkan bu iktidar sürecinin de bir özeti niteliğindedir. Adnan Menderes, Cumhuriyet

1 Dr., Emniyet Genel Müdürlüğü Başkomiser Orcid: 0000-0001-6224-3081

Halk Partisi'nde siyasal hayatını sürdürmesine rağmen zengin bir aileden gelmesi, Anadolu kültürünün bir temsilcisi olması (gelenek, manevi değerler) Demokrat Parti'nin iktidar yürüyüşünün nedenlerini ifade eder niteliktedir. Ailesinden kalan çiftçiliğin başına geçen Menderes, çiftçilikle hayallerini gerçekleştiremeyince, kendisini yerel siyasetin içerisinde buldu. Bulunduğu coğrafyanın hem kişisel hem de kültürel anlamda ileri gelenlerinden olan Menderes, öncelikle SCF'de sonrada Cumhuriyet Halk Partisinde etkili ve sözü geçen bir siyasal argüman haline geldi. Cumhuriyet Halk Partisi Aydın İl Başkanlığı görevini yürütürken, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Aydın ili ziyareti Adnan Menderes'in siyasal yaşamını kökten değiştirdi. Atatürk'ün Cumhuriyet Halk Partisi Genel Merkezine tavsiyede bulunması ile 1931 yılında yapılan genel seçimlerinde Aydın Milletvekili olarak Meclise giren Menderes önlenemez yükselişin bir basamağını da artık geride bırakmıştı. Adnan Menderes'in siyasal hayata girmesi ve yıldızının parlaması tamamen ülkenin içinde bulunduğu durumun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 1931-1945 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisinin Aydın Milletvekilliğini yapan Adnan Menderes, uzunca bir süre ön planda yer almaktan kaçındı. İlk iş olarak yarım kalan eğitimini tamamladı, CHP parti teşkilatında önemi yadsınamayacak türden görevler aldı, Türkiye Büyük Meclis komisyonlarında uzun yıllar görev yaptı. Demokrat Parti'nin kurulmasında ve muhalefet döneminde aktif rol alan Menderes, kısa sürede ön plana çıkarak genel başkanlık ve sonrasında da başbakanlık hedeflerine ulaştı, 1950-1960 yılları arasında 5(beş) hükümet kurarak iktidarda kalmıştır. Günümüz siyaset ve sosyoloji perspektifinde birçok açıdan tartışılan bu iktidar dönemi, Türkiye Cumhuriyeti için kazanımları kapsadığı kadar da kayıplarla dolu bir süreci ifade etmektedir. Bu kapsamda, bahse konu 10(on) yıl siyaset, sosyal, ekonomik ve toplumsal şartların irdelenmesi açısından da büyük bir önem arz etmektedir. Ortaya konulan bu eser Adnan Menderes'in Türk siyasetindeki yerini irdelemek ve incelemek istenmektedir. Dünya üzerinde son derece önemli gelişmelerin ortaya çıkması ve Demokrat Parti'nin siyasi etkinliği sebebi ile siyaset alanından sıklıkla söz edilse de Adnan Menderes'in bu süreçteki yeri ve önemini incelemektir. Birinci bölümde, Türk siyasetinin ana dinamikleri ve Demokrat Parti yönetimine zemin hazırlayan şartlar incelenecek ve çeşitli çıkarımlar ortaya konulacaktır. Bunun yanı sıra Demokrat Parti'nin kuruluşu ve Adnan Menderes'in yaşantısından birtakım ayrıntılar ortaya konulacaktır. İkinci bölümde ise Adnan Menderes'in 1957 yılına kadar süre gelen yönetim etkinlikleri, kurmuş olduğu hükümetler ve siyaset hayatı incelenecektir. Üçüncü bölümde ise 1957 yılı sonrası Adnan Menderes'in idam edilmesine kadar olan durum değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİNİN SİYASET SAHNESİNE ÇIKMASI

1.1. Tek Parti Dönemi ve Demokrat Partinin Doğuşu

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte ortaya konulan revizyonist inkılaplar, nihayetinde iki amacın ortaya konulmasına dönük bir niyet taşımaktadır. Bu amaçlardan ilki sosyal donatıların olduğu hedefler, ikincisi ise salt manada siyaset içeriklidir. İlk hedeflenen konu, manevi inançların kamusal ve sosyal hayattan tamamı ile soyutlanması, çağdaşlık düşüncesi ekseninde temeli bilim ve akla dayanan ve de hayatında tümünde geçerli ilkelerin olması, seküler (dini öteleyen bir takım uygulama ve yönetim stratejileri) stratejileri ön alan yeni ve modernizme uygun bir kamusal alanının oluşturulmasından ibarettir. İnkılaplar çerçevesinde oluşturulmak istenilen kamu yönetim alanının dini duygu ve değerlerle kesiştirilmeksizin veyahut arındırılmak sureti ile dini değer ve etikleri etki alanı dışında bırakan, seküler ve evrensel niteliklerle donatılması amaçlanmıştır (Göle,1992:23).

Cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte, kamusal alanda ortaya konulan seküler düzeninin yanında toplumsal anlamda da genel bir sekülerleşme hareketi için sosyal alanda da birçok inkılap yapılmıştır. Ancak Türkiye’de mevcut gelenekçi yapı ve dinamiklerin sosyal alanda yapılan devrimsel nitelikteki inkılap hareketlerinden beklenen sonuca ulaşmasını da engellediğinden bahsetmek hiçte yanlış bir ifade olmayacaktır. Bahse konu dini öne olan yapısal faktör ve dinamikler Cumhuriyetin kazanımlarının didaktik bir şekilde topluma empoze edilmesine de yol açmıştır (Göle,1992:23-24). Cumhuriyet bir yandan seküler hayat tarzını, kamusal alanda tesis etmeye çalışırken bir yandan da toplumsal yapı içerisinde insanların sosyal hayatlarında da (şapka devrimi v.b.) ortaya koyduğu devrimsel nitelikteki değişimlerle vatandaşlara öğretmeye ve yönlendirmeye çalışmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse Cumhuriyetin ilan edildiği ilk yıllarda, batı orjinli bir eksende toplumsal yapının değiştirilme çabası, yapılan inkılaplarla bu duruma insanları alıştırmak ve empoze edilmek istendiği yıllardır. 1940’lı yılların başındaki Türk siyasal sistemi, ta ki 1920’li yılların başındaki Kuruluş Mücadelesi dönemine kadar uzanır. Bu siyaset sistemi orta sınıf ve aydın, ordu ve kamusal alanda görev yapanlar ile Anadolu’da faaliyetlerini sürdüren eşraf arasında zımni bir birlikteliğin neticesidir (Ahmad. F., 2007:15).

Cumhuriyetin ilanı birlikte iktidar erki eli ile kurulan Kemalizm 1930’lu yılların başına kadar pratik bir zorunluluktan ibaret olan bu siyasallaşmış sistem, komşu ve küresel çapta farklı birçok devletin kamusal bürokrasisinden ortaya çıkan siyasi gelişmeler sonucunda soyut bir düzlem üzerinden yapılmaya

başlandı. 1920'lerde Dünya tarihinde boy göstermeye başlayan Naziler 1930'da iktidar oldular. Portekiz'deki Salazar, İspanya'da da Franco kendi faşist ve dikta düzenleri kurdular. 1930'lu yıllar, yönetim sisteminin adı ne olursa olsun faşist bir nitelik taşıyan siyasal hareketlerin yükselişlerine tanıklık etti (Çavdar,2008:401).

Bu kapsamda Cumhuriyet rejiminin yerleştirilmesi amacı ile bir zorunluluk olarak geçilen tek parti rejimi, küresel çaptaki siyasal atmosferinde uygun olması sebebi ile Cumhuriyet Halk Partisi 1935 yılında yapılan parti kongresinde devletle parti birlikteliğinin zirvesine ulaşmıştır (Ahmad. F., 2007:21). Fakat küresel sistemin geldiği son nokta Türkiye'deki siyasal sistemin değişmesini gerekli kılıyordu. Türkiye bu kapsamda, yeni bir siyaset sistemine geçiş yolunda büyük bir aşama kaydetti. Bu dönemdeki siyasi, sosyal, toplumsal ve ekonomik gelişmeler irdelendiğinde, Cumhuriyet rejimi bir siyasal dayanışma fikrinden beslenmekteydi. Özellikle 1930'lu yıllarda uygulamaya konulan ekonomik kalkınma programları "milli burjuva sınıfı"nın büyümesine sebebiyet vermişti. Bahse konu bu burjuva sınıfına yönelik olarak halk tarafından geliştirilen menfi tutumlar, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan siyasal ve ekonomik krizler, bahse konu bu dayanışmanın devam ettirilmesi noktasında önemli bir sorun oluşturdu. Savaş sırasında kendini gösteremeyen muhalefet, kendisini gösterebilmek adına savaşın bitmesini bekleyecekti.

1. Dünya savaşının getirdiği sıkıntılar, köylü, işçi ve kamu çalışanlarının iktidar karşıtı bir tutum sergilemelerine sebebiyet verdiği gibi; Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi, toprağa ilişkin yasalarda büyük ve orta boy sermaye ile toprak sahiplerini gücendirmişti (Çavdar,2008:448). Otoriter yönetimlerin kendi menfaatlerine hizmet ettikleri durumlardan farklı olarak, kendi menfaatleri bahis konusu olduğu bir durumun ortaya çıkması ile birlikte, bu sınıfların iktidarın muhalifleri olmaları ve en nihayetinde de hükmü geçerli iktidarın varlığına son verebilecek siyasal oluşumlara destek olması önemli bir kilometre taşı olarak karşımıza çıkmaktadır (Lewis. B., 2009:657). Tarihsel zorunluluktan kaynaklanan bu ittifakın dağılması; 18 Haziran 1940 tarihli Milli Koruma Kanunu, Kasım 11 Kasım 1942 tarihli Varlık Vergisi ve devletle halkın arasını açan Toprak Mahsulleri Vergisi yasasıdır. Bu vergiyi düzenleyen yasa 26 Nisan 1942 günü kabul edilmiştir. Bu yasa, Osmanlı'da uygulanan devlet ve halk arasındaki en ciddi çelişkilerden birini meydana getiren, Cumhuriyet yönetiminin kaldırmakla övündüğü Asar Vergisinin geri gelmesi şeklinde algılanmıştı (Ahmad, F. Ve Ahmad B.T., 1976:45). Tüm bu gelişmelere de ek olarak 1939-1945 yılları arasında basın ve medya organlarına uygulanan şiddet içerikli müdahale ve sansür stratejileri, demokratiklik dışı, yanlı uygulamaları da eklediğimizde Cumhuriyet Halk Partisi son noktada adeta her türlü görüşe sahip tüm toplumsal kesimler tarafından ciddi anlamda

eleştirilen bir parti konumuna gelmişti. 12 Mart 1947’de Amerikan Devlet başkanı Truman, Türkiye ve Yunanistan’ın Sovyet tehdidi altında kalması sebebi ile bu iki devlete yardım edileceğini ilan etti. Amerikan meclisinde açıklanan bu yardım programının nihayete ulaştırılabilmesi için, Amerikan toplumunun ve de bürokrasisinin Türkiye’nin demokratik bir yönetim tarzını benimsediği konusunda inandırılması gerekiyordu. İsmet İnönü de demokratikleşme, çok partili hayata geçiş konusunda Mustafa Kemal’in de bu konuda net olduğunu bildiği için çeşitli girişimlerde bulundu. Ancak savaşın olağan dışı çeşitli tehlike ve problemleri buna imkân vermedi. Savaş bitince bu amacı gerçekleştirmek Cumhurbaşkanı’nın en aziz arzusudur.” (Yeşil, A., 2001:54). Devletlerarası gruplaşmalarda tarafların belirlendiği, soğuk savaş cephelerinin açıldığı ve geri kalmış ülkelerin mevcut düzene itiraz hareketlerinin başladığı, kısaca yenedünya düzeninin temellerinin atıldığı bu kargaşayı, bütün ülkelerin olduğu gibi Türkiye de merakla izlemekteydi. Milli Şef, İsmet İnönü’nün önderliğinde, yönetim bürokrasisi, oluşturulan yenedünya düzenine ayak uydurmaya çalışıyorlardı (Eroğul,2003:17). Savaş sona ererken, meydana gelen yenedünya düzeninde Türkiye’nin de demokratik bir rejimle kurulan bu mevcut düzene katılımı adeta bir zorunluluk olarak görülüyordu. Bu kapsamda Türkiye’de hakim olan tek partili bir siyasal sistem, bir taraftan iç huzuru, diğer taraftan da küresel manadaki gelişmelere bir “güdümlü demokrasi” ile yanıt verme amacı ortaya koymuştu (Taner, 2003:137). Sonuçta Keyder’in de ifade ettiği üzere, Türkiye Marshall yardımlarından faydalanınca, iktidar bir muhalefet partisinin, Demokrat Parti’nin (DP), kurulmasına izin verdi (Keyder, 2008:52). Başlı başına bu bilgi bile uluslararası dinamiklerin etkisini göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ADNAN MENDERESİN SİYASAL HAYATI VE BAŞBAKANLIK SÜRECİ

2.1. Menderes’in Dünya Görüşü ve Fikirleri

Cumhuriyetin ilanından 1950 yılına kadar tek parti iktidarının temsilcisi Cumhuriyet Halk Partisi demokratik seçimle iktidarı kaybetmiş ve Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Uzun bir aradan sonra tek parti döneminin CHP’sini yenerek iktidara gelen Demokrat Parti, kaanmış olduğu zaferi kalıcı hale getirebilmek adına, halkın rızasını almayı öncelemiş, kalkınma planlarını gerçekleştirebilmenin olabirliğinin sadece Batının desteğini alarak hareket etmeyi daha makul görmüştür. Sözün bundan sonra halkın olduğunun vurgusunu yaparak siyaseti yeni bir zemine oturtmuştur. Bu söylem anti demokratik uygulamalara tepki göstermek için halkın alternatif ve belki en büyük sloganı haline gelmiştir. 1945 öncesi sürecin en bariz göstergesi

İslami söylemidir ve bu söylemler muhalefet olmanın başka bir ismiydi (White, 2022:93). Demokrat partinin en büyük kerametlerinden biriside dini söylemi referans alanların sığındıkları bir alan olmasıdır (Özbudun, 1976:52). Muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi ile siyasi yarışta, halka bu durumu sıklıkla gündeme getirilmiş ve seçimlerde karşıt propaganda aygıtına dönüştürülmüştür. Adnan Menderes'in dünya görüşü elbette ki kendi kişiliği, içinde bulunduğu toplumsal çevre ve sağ ideolojinin hakimiyetinin sürdüğü bir siyasal-sosyal çevresinde gelişmiştir. Adnan Menderes, Cumhuriyetin temel değerleri ve ülke kazanımlarını konusunda bir problemi olmayan, ancak tek parti rejimini sorgulanamaz derecede metalaştıran politik görüşlerine her daim bir eleştirel noktada olan ve kendisinin siyasi görüşlerini de bu noktada konumlandıran bir devlet adamıdır.

2.1.1. Menderesin Ekonomi Politikası

Adnan Menderes, II. Dünya savaşından sonra kurulan yenedünya düzeninde ortaya çıkan ihtiyaç ve talepleri çok iyi yorumlamış ve bu eksen etrafında ekonomi politikaları geliştirmek sureti ile siyasal program ve projelerinin başında ekonomik kalkınmayı hedeflemiştir. Menderes iktidarının şifresi yalnızca çok partili siyasi hayata geçilmesinden de ibaret değildir. Çiftçiyi topraklandırma kanunu, kamunun tüm alanlarında aşırı devletçi bir politik anlayışın hakim olması, ekonomi, sosyal ve toplumsal yaşamda merkeziyetçiliği temel alan rejime karşı halk içinde oluşan tepki Menderes'in ekonomi politikalarının yanında siyasal politik stratejilerini de etkilemiştir. 1950'li yılların ilk yarısı, yaratıcı kalkınma stratejilerinin oluşturulduğu ve ekonomik ve siyasal hayatta pratiğe döküldüğü bir dönemdir. Bu stratejiler ise, yabancı paranın ülke içerisinde cazibe merkezleri yaratarak kullanılması hedeflenmekteydi. Özel sektör yatırımdan gelen ana emtia ve dış yardımlar ve alınan krediler bu dönemdeki kalkınma stratejilerinin sonuca ulaşması maksadı ile kullanılmıştır. Adnan Menderes'in uygulamaya aldığı bahse konu finansal politikalar aracılığı ile Menderes Hükümeti'nin ilk yıllarında oldukça yüksek bir kalkınma hızı yakalamıştır (Hiç, 1979:118). Ahmad'a göre Özellikle de Menderes Hükümeti'nin kurulduğu ilk yıllar Menderes'in "Altın Yılları"dır. Bu aralıkta iç ve dış dinamiklerinde katkıları ile başarıdan başarıya koşulmuştur. Adnan Menderes hükümetini kurduktan sonra tüm stratejik gelişmeleri iyi bir şekilde analiz ederek, bahse konu bu analizleri halkın var olan arz ve taleplerine de ulaştırmayı bilmiştir (Ahmad, 2007:165). İkinci Dünya Savaşının sınırları zorlayan olağanüstü koşulları CHP'nin uyguladığı otoriter ve baskıcı rejim, halkın ekonomik olarak zor koşulları, ve tüm bu olumsuzlukları bitireceğini vaat eden Demokrat Parti, 1950 yılında yapılan genel seçimlerde halkın büyük çoğunluğunun desteğini almayı başardı. Mango'ya göre, Demokrat Parti'nin

iktidara gelmesi ile birlikte, ekonomik büyüme ve halkın refah seviyesi günden güne artmıştır (Mango, 1995:28). 29 Mayıs 1950 yılında Menderes'in Meclis'te okuduğu Demokrat Parti'nin hükümet programı, uygulamaya konulacak ekonomi politikası açısından önemlidir (Erol, 2004:123). Cumhuriyet Halk Partisi döneminde uygulamaya konulan safi devletçi ekonomi politikası neticesinde Demokrat Parti, iktidar olduğunda, 140 tona yakın altın ve küçük dış satımlarla kazanılan yabancı para ile dolu bir hazine devralmıştı. Ayrıca bu altın ve dövize ilave olarak, İkinci Dünya Savaşının getirmiş olduğu olumsuzlukların maksadı ile Amerika'dan alınan Marshall yardımı da yine 1950 yılında, Demokrat Parti iktidarında gerçekleşti (Mango, 1995:28). Demokrat Parti'nin iktidarında yaşanan finansal büyümeyi, özetlemek gerekirse; Baraj, karayolu, altyapı yatırımlarının genel harcamalarının artması; orman alanlarının imara açılması; karayollarının doğu ekseninde ilerleme kaydetmesi; iş girişim faaliyetlerinin istatistiki ve yatırım anlamında artması, tarımda makineleşmenin artması, hayvancılık ve benzeri kredi imkanlarında yaşanan istatistiki artışlar; taşrada bulunan tarım faaliyetlerinde çeşitliliğin artması; topluca yapılan bataklık ıslahları; kara yollarına yapılan yatırımlar sonucunda ortaya çıkan seyahat amaçlı yolcu hareketliliği; maden alanında yapılan çeşitli çalışmalar ve genişlemeler, sayılabilir. Demokrat Parti iktidarında yaşanan önemli bir gelişme olan, Amerika'nın finansal desteği ile demiryolu yapımından vazgeçilerek karayolu inşa stratejisinin ortaya konulmasıdır (Erol, 2004:123). 1950-1953 yılları, Adnan Menderes'in altın yılları olarak isimlendirilmektedir. Sıcak savaş sonrası Avrupa'da görülen gıda ihtiyacı ve Kore Savaşı'nın hızlandırdığı finansal krizlerin tetiklemesi ile Türkiye, tarım artan bir ivme yakaladı; yılda yaklaşık olarak yüzde 13'lük bir ekonomik büyüme yaşandı. Savaşın sebebiyet verdiği finansal daralma, karne ile ekmek alınan durumdan bol oranda şeker kavuşmuş ve şeker için ihraç sahaları aranmış, şeker pancarı ekimi teşvik edilmiştir. Hububat ekim aynı süreç çimento sektörü içinde görülmüş, tekstil alanında ise bilhassa özel teşebbüs harekete geçirilmiştir (Aydemir, 1999:153-154). Tarım alanındaki gelişmeler Menderesin başarılı politikasının örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik yardımlar konusunda uygun bir ortam bulan Menderes hükümeti, halkın taleplerini liberal ekonomiye geçiş ve düşünce, fikir özgürlükler söylemleri ile karşılık verebilmiştir. Tarım alanında verilen desteklerinde farklı olarak hayvancılık sektöründe de yüksek oranlarda yatırım imkanları sunulmuştur. Adnan Menderes finansal-mali fikirlerini özellikle de taşra toplumsal kesimlerin kullanımına sunmuştur. Bahse konu bu süreçte tarım alanında yatırım yapan ve üreten kesimlere büyük oranda finansal kredi imkanları sunulmuştur. Dış borç stokları ve enflasyon oranları, yatırımcılarda da ayrı bir hareketliliğe sebebiyet vermekle birlikte, devlet bankalarının özel girişim gruplarına sağladığı kredi miktarları 1950'de 300.000.000 TL'den, 1960'da

ise ciddi oranda bir artış ile 7.500.000.000 TL'ye yükselmiştir. Demokrat parti öncesine göre toplumsal ve finansal alanda refah seviyesi artan vatandaşlar bilhassa Menderes tarafından uygulamaya konulan ekonomi politikaları ile halkı DP'ye yönlendirmişlerdir (Cem, 1979:353-354). Dönemin ekonomi politikaları ana hatları ile karma ekonominin benimsendiği görülmektedir. Menderes, iktidar ve iktidarda kalma şansını ekonomi politikalarında ağırlıklı olarak görmüştür. Bu kapsamda, tarım alanında yapılan desteklemeler, yol yapım işleri, baraj inşası, yeni fabrikaların kurulması gibi somut ve vatandaşlarca rahat anlaşılan stratejik politikalar uygulamaya konulmuştur (Hiç, 1979:120). Demokrat Parti hükümetleri döneminde sanayi ve bilimin gelişme ivmesi kendinden önceki iktidarlara kıyaslanamayacak derecede faydalı olmuştur. Demokrat Parti'nin iktidar olması ile birlikte, gerek politik alanda, gerekse finansal yapımızda çok önemli bir mihenk taşı konumuna gelmiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, Demokrat Parti sosyal ve kültürel politikalarda muhafazakar bir politik yapıya sahip olmasının yanında finansal politik stratejisi olarak liberal yapıyı benimseyen bir siyasal örgüt olarak ortaya çıkmıştır. Ancak DP'liler, özel girişimcilik değerlerinin somut ifadesi olan toplumsal sınıfın çok küçük ve az gelişmiş olduğunu fark ettiler. Cumhuriyet dönemi ekonomi politığının başlıca amacı olan devlet teşvikli özel teşebbüs oluşturma girişimi, II. Dünya Savaşı'nın yarattığı yokluk ve istikrarsızlık ile sekteye uğramıştı. Özel sektörden umduğunu bulamayan DP, sinai büyüme açısından olası bir alan olarak tekrar devlet sektörüne yöneldi (Ahmad, 2007:167). 1950'lerde iktisadi kalkınmanın maddi koşulları DP'nin devletçilik aleyhtarı söylemini terk etmesini gerektirdi ve görünürde karşı olmasına rağmen politika oluştururken devletçilikten kaçınmadı (Keyder, 2008:267). Böylece devlet, modernleşme dinamiği içerisinde sanayi burjuvazisinin misyonunu zorunlu olarak üstlendi. Devletin büyük sanayi yatırımları ve teşvikleri büyük kentlerde sermaye akümülyasyonuna yol açtı. İthalatta düşük gümrük vergileri uygulandı ve ticaret burjuvazisi de bu uygulamadan büyük kazanç elde etti. Tüketim ürünleri ile birlikte özellikle de tarımsal faaliyetlerde kullanımı gerçekleştirilen traktör ithalatını teşvik eden Demokrat Parti, büyük toprak sahibi sınıfa da büyük bir kazanç sağladı. Demokrat Parti'nin iktidarında, kamu sektöründe sağlanan teşviklerle büyük şehirlerde sanayi burjuvazisi oluşmaya başlamış, tarımsal alanda makinenin kullanım alanlarının artması ile işsiz kalan kitleler de hızla gelişen bu sınıfa ucuz işgücünü sağlanmasının önünü açmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında uygulanan mali politik anlayış, Demokrat Parti'yi finansal anlamda destekleyen toplumsal bir grubun büyük oranda bir refah artışına neden olmuştur.

2.2. Menderes'in Siyasi Alandaki Arayışlar

Demokrat parti, Cumhuriyet Halk Parti örgütünün içerisinde çıkan bir siyasal yapı olmasının yanında zaman içerisinde CHP örgütlenmesinden ortaya koymuş olduğu politik yaklaşımlarla kopan ve kendine siyasal zeminde yer bulan özgün, yenilikçi ve liberal finans ekonomi modelini benimseyen bir yapı olması sebebi ile de CHP ile büyük oranda ayrılmış bir yapı olarak ortaya çıkan bir siyasal hareket olmuştur. Bu süreçte Adnan Menderes faktörü önem kazanmıştır. Çünkü Menderes, İnönü'ye göre sivil yönü daha kuvvetli, demokrat bir fikir yapısına sahip, genç ve geniş bir vizyona sahip olan bir siyasi lider portresi çizmiştir. Halka yakın duruşu ve politikalarında halkın refahını göz etmesi onu daha da popüler kılmıştır. Geleneksel olarak problemlerin çözülmesi noktasında batının kurum ve yönetim anlayışını taklit etmeyi öncelik olarak gören (Göç, 2024: 161), bir dönemden ülke gerçekliklerine dönüşün sembolü olarak da yeni partinin faaliyetleri değerlendirilebilir.

2.3. Menderes'in Din ve Laiklik Ekseninde Arayışları

Siyaset terminolojisi manasında muhafazakârlığın kelime anlamını ifade etmek gerekirse, din; üzerinde ısrar edilmesi gereken bir ilkeler bütünü olarak algılanmaz ve bunu toplumun tüm yapısal unsurlarını bir araya getiren bir birleştirici güç olarak bakar. DP'nin muhafazakar kesimlerden almış olduğu güç, çevreyi ve onun çıkarlarını temsil etmesi ile ifade edilebilir. 1923 ile 1946 arasında toplumsal yapı ve kurumlar üzerinde bir kuşkunun olduğu doğru bir tespit olarak karşımıza çıkacaktır ve potansiyeli yüksek bir muhalefet etme alanı olarak analiz edildiği için de çevre, merkezi otorite tarafından sıkı bir şekilde gözlem altına alınmıştır. Çok partili hayata geçiş sürecinde Demokrat Parti'nin seçim galibiyeti, çevrenin merkez üzerindeki zaferini gösteriyordu zira Demokrat Parti seçmenlerinin ortak paydası bürokratik merkeze olan muhalefetleriydi (Özbudun, 1976:52). Bu denge politikası içerisinde Demokrat Parti, İslamcı popülist söylem gücünü hiçbir toplumsal kesiminde eleştirisini almamak adına bir denge politikası içerisinde kullanmaya gayret etti. Bir taraftan Said Nursi'nin yasaklı olan Risale-i Nur eserini yasaklı olmaktan çıkartıp, ezanı-şerifin tekrardan Arapça okunmasına fırsat tanıyan yasayı yürürlüğe koyarken, Nakşibendi şeyhi Süleyman H. Tunahan'ın Fatih Camii avlusuna defnedilmesine icazet vermedi. Ticanilerin büstlere saldırısı ile başlayan süreçte Atatürk'ün Anısına ve Şahsiyetine Yönelik Koruma Kanunu'nu çıkarması ve Said Nursi'nin Ankara'ya girişini engellemesi de İslamcılığa mesafeli bir popülist yaklaşıma örnek teşkil eder. (Nuray, 2005:32). DP idarecileri, çok partili demokratik bir sistem geçişinin laiklikle adeta özdeşleşmiş bürokratik yapıda ortaya koyduğu çekimserliğin farkındaydılar. Bu kapsamda partinin söylem politikasındaki popülist dini unsurlar ve eylemler,

farklı söylem, eylem ve “şahıslara münhasır teminatlarla” dengeye getirilmeye gayret gösterilmiştir. Lakin Demokrat Parti’nin ilk seçim başarısı, sade ve tek düze bir İslami popülist söylemlerden de ibaret değildir. Demokrat Parti’nin ikinci iktidar dönemi sürecinde İslami söylem ve uygulamalara ağırlık veren popülist politikalarını kuvvetlendirmesi, finansal olarak vatandaşa vaat edilen olanakların iktidara geldikleri ilk dönemde liberal ekonomi politik hedeflerinin gerçekleştirmekten uzak kalınmasından kaynaklanmaktadır. Mert’in de belirttiği gibi liberal ekonomik siyasetlerin toplumsal tabandan yoksun olması merkez sağ sıklıkla koyu milliyetçi ve dindar muhafazakâr söylemlere dayanmak zorunda bırakmıştır (Mert, 1998:74). Kısaca ifade etmek gerekirse, 1945’te çok partili hayata geçiş öncesinde İslam, muhalefet etme noktasında tek kullanılacak argümandı ve devletin yönetim biçimi olarak Cumhuriyet, bağımsız bir sivil toplumun oluşamayacağı ölçüde meşru siyasi dışavurumları tekeline tutmuştu. Bu açıdan Demokrat Parti’nin seçim kampanyasında kullanılan ‘yeter söz milletin’ sloganı, halk üzerinde yarattığı motivasyon yanında farklı bir siyaset ve muhalefet imkanını da içermektedir. Bu nedenle 1945 yılında yapılan genel seçimlerde muhalefet meşru ve birleştirici güç alternatiflerini de bünyesinde toplayan tek bir muhalefet partisinde vücut bulmuştur. Sonuç olarak DP’nin söylemindeki popülist İslami unsurlar ve tek parti dönemine yönelik tepki siyasetinin yan etkisi, İslamcı akımların Türkiye’de yeniden doğuşu, söylemini güncellemesi ve siyasette alternatif model olarak güçlenmesi oldu.

2.4. DP’nin Dış Politika Uygulamaları

Demokrat Parti’nin dış politik stratejileri, aslında Cumhuriyet’in getirmiş olduğu modern düşünce fikirleri ile keskin bir ayrım bulundurmuyordu. Lakin parti kurucuları ve Cumhuriyet Halk Parti yöneticilerinin birçoğu Milli Mücadele döneminde Batı’nın acımasız yüzü ile karşı karşıya kaldığı için Batı’ya belli bir mesafede durmuşlardır. Ekonomik alanda bağımsızlık fikri, Batı’ya bağımsızlıkla denk tutulmaktaydı. Cumhuriyet’in getirmiş olduğu, “Batılılaşma” ve “modernleşme” düşüncesini benimsemesine rağmen, dış politik strateji hedeflerinde Batı ve Amerika ile mesafeyi hep belirli bir seviyede tutmuştur. Bunun yanı sıra Cumhuriyet Halk Partisi çok parti döneminde komşu devletlerle iyi bir ilişki içerisinde devam etmeyi parti politikası haline getirmiştir. Adnan Menderes’in dış politika hedeflerinde ciddi bir sorunla karşılaşılmasına rağmen, Batılı devletler ile iyi münasebetler kurması ve özellikle de Amerika ile yakın temas halinde olan bir dış strateji hedefi anlayışı söz konusudur. Bu politik yaklaşımın elbette ki dış yardımlardan fayda sağlama, iç politika da ise Cumhuriyet Halk Partisi ve Ordu’ya karşı gücünü dengeleme ihtiyacı etkili olmuştur. 1945 yılı sonrasında dış devletlerle işbirliğine dayalı politik hedef ve yaklaşımların artması ile birlikte, NATO gibi uluslararası

ülkesel çapta devasa askeri yardımlaşma ve bloklaşma kurumsal faaliyetlerin ortaya çıkmasının başlaması ve Türkiye'nin yakın komşularında beliren Sovyet tehdidi, bu süreç aralığında etki gösteren dış politik faktörler arasında bulunmaktaydı. Eroğul Demokrat Parti'nin siyaset sahnesine çıktığı ilk iktidar dönemini "yükselme devri" yükselme devri olarak tanımlamaktadır (Eroğul, 1990:87). "Birinci Devre: 1954 genel seçimine kadar dört yıl... Hedefsiz gayret devresi. İkinci Devre: 1957 genel seçimine kadar üç yıl Boşuna zahmet devresi. Üçüncü Devre: 1960 darbesine kadar üç yıl. Boyuna gaflet devresidir. Demokrat Parti hükümetini bu şekilde analiz etmesinin nedeni Menderes'in İslami tarafı ağır basan toplumsal kesimlere karşı tutumlarında dönemsel olarak farklı bir yaklaşım içerisinde olmasından ileri gelmektedir (Eroğul, 1990:87). Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti tarafından, İkinci Dünya Savaşı sonlarında ortaya konulan Batılı devletlerle yakınlaşma stratejisi DP tarafından da devam ettirilmiş ve NATO'ya üye olma ile birlikte sonuca ulaşmıştır. Lakin, DP'nin Batıcı dış siyaseti sadece bu hamle ile de yetinilmemiş, ABD'nin de katkısı ile birlikte Yakın Doğu ve Balkan coğrafyasında yeni oluşum arayışında da bulunmuştur. DP en kurulduğu ilk andan itibaren Batılı düşünce fıkriinde paralel bir Dış Politik strateji hedefi olduğunu ifade etmiştir; 1948 yılında Menderes İzmir'deki konuşmasında parti politikasının dış siyaset ekseninde ifade ettiği üzere, yenedünya ekseninde bir devlet için taraf olmamanın son derece olanaksız bir durumdan öteye gidemeyeceği olduğunu ileri sürerek, Batı Bloğu içerisinde yer almaktan yana olduğunu ifade etmiştir (Ahmad F. ve Ahmad B.T., 1976:16-18).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1957 GENEL SEÇİMLERİ SONRASI DEMOKRAT PARTİ'NİN KAN KAYBI VE ADNAN MENDERES'İ İDAMA GÖTÜREN SÜREÇ SİLSİLESİ

3.1. 1957 Genel Seçimleri ve Beşinci Menderes Hükümeti

27 Ekim 1957'de yapılan genel seçimlerde, muhalif parti gruplarının toplam oy oranının Demokrat Parti'yi geçmesine rağmen %47'lik bir oy oranıyla meclise 424 milletvekili sokmayı başaran Demokrat Parti'ye karşı, %40'lık bir oyla ancak 178 milletvekilini meclise sokmayı başaran bir Cumhuriyet Halk Partisi'ni görüyoruz. Bu durumun da genel seçimler öncesi ittifak gruplaşmalarını engelleyen kanunlar ile muhalefet gruplarının bir araya gelmesini engelleyen Demokrat Parti'nin, bu stratejisinde de başarılı olduğunu görmekteyiz. Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Partisi ise kendilerinden beklenen başarıyı, gösteremediler (Aygen, 1957:11-12). Bu kapsamda, bahse konu durum seçimin teknik sisteminin bir dışavurumu olarak analiz edilebilir

ve tek turda sonuca götüren çoğunlukçu esasa dayanan bir seçim sisteminin en fazla oy potansiyeline sahip parti grupları adına ayrımcı bir negatif etki yarattığı da söylenebilir (Aldıkaçtı, 1959:25). Maurice Duverger'e atıf yapan bu görüşe göre, muhalif parti grupları arasında seçim ittifakı mümkün olmayınca, gönül verdiği siyasal partinin seçimlerde başarı elde edemeyeceğini idrak eden seçmen kendi siyasi görüşüne yakın olan güçlü siyasi parti lehine oyunu kullanmıştır (Aldıkaçtı, 1959:25). Bu durumda Hürriyet Partisi ve Cumhuriyetçi Millet Parti'sinin 1957 yılında yapılan genel seçimlerde kendilerinden beklenen başarıyı ortaya koyamamalarına sebebiyet vermiştir. Son tahlilde Menderes Beşinci Hükümeti'ni kurmuş ancak partisine olan teveccüh giderek azalmaya başlamıştı. Bunu gören Menderes ekonomi ve kamu politikasında din merkezli ve popülist ekonomik modeli uygulamaya koysa da sonun başlangıcına engel olamayacaktı.

3.2. Askeri Bürokrasi İle Münasebetlerinde Menderes'in Politikası

Demokrat Parti Hükümeti ve ordu arasındaki anlaşmazlıklar özellikle de dini konular üzerinden ortaya çıkmıştır. Askerin Demokrat Parti'nin dine olan hoşgörüsünü bir şeriat tehdidi olarak görmesi Demokrat Parti'nin otoriter yönetim anlayışı ile bir araya geldiğinde, hükümet ve arasında tartışma ortamına zemin hazırlamıştır. 1950 yılında yapılan genel seçimler öncesi, ülke nabzını çok iyi bir şekilde okuyan Menderes ve çalışma arkadaşları halka dini konularda bugüne kadar bırakın gerçekleşmeyi konuşulamamış birçok vaadi arka arkaya sıraladılar. Bu durum halkta merak ve ümit yarattı. Bunu sonucunda da ilk defa çok partili bir sistemle yapılan seçimleri DP ezici bir üstünlükle tek başına bir iktidarın sahibi olarak sonuçlandırmıştır. Demokrat Parti iktidara gelmesinin ilk ayında ezanın Arapça okunmasının önündeki engelleri kaldırmış, 1951 yılında MEB tarafından yedi ile İmam Hatip Okulları açılmış ve 1954-55 yıllarında bunların sayısı 16'ya çıkarılmıştır. Ayrıca DP Hükümeti süresince Diyanet'in bütçesine ayrılan pay ciddi oranda arttırılmış, Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne ayrılan fonlar çoğalmış ve en dikkat çeken istatistik ise Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılından itibaren dini anlamda hizmet veren sivil toplum kuruluşlarının sayısı hızla artmıştır. Örnek vermek gerekirse Kur'an kurslarının açılması ya da cami inşaatleri için çalışan dini derneklerin sayısı 1946'da 11 iken 1951 yılında 251'e 1960'da 5104'e çıkmıştır (Toprak, 1995:395). 27 Mayıs müdahalesine gerekçe gösterilen sebeplerden en önemlisi hiç kuşkusuz laiklik ilkesinin gerekliliklerinin her zaman göz ardı edilerek din eksenli yürütülen politikalar. Bu konuda Demokrat Parti'nin yarattığı tepkinin en önemli sebebi ezanın Arapça okunması olmuş; müdahaleyi gerçekleştiren isimlerden Faruk Güventürk bu uygulamayı "ordunun kafasına inen bir yumruk" olarak nitelendirmiştir (Arıkan, 1997:300). Birinci Demokrat Parti Hükümeti'nin

kurulması ile Menderes'in ordunun yerleşmiş içtihatlerine karşı yürüttüğü karşıt politika, Amerika'nın ordu içine müdahaleleri ve Demokrat Parti'nin baskıcı uygulamaları asker içinde huzursuz bir ortamın oluşmasına sebebiyet vermiştir. Askeri bürokratların Menderes Hükümeti'nin kurulmasından sonra Meclis'te temsil oranı % 60'lardan % 22'ye kadar düşmesi; azalan sosyal statü ve maddi zorluklar, laiklik konusu başta olmak üzere DP'nin söylem ve eylem düzeyindeki uygulamaları ordu hükümet gerginliğini ortaya çıkaran temel faktörler olmuştur. Menderes, Askerden, kendi hükümetine karşı en ufak bir yanlış beklememekteydi (Aydemir, 1993:399). Menderes üst düzey rütbeli Yüksek Komuta Katına çok güvenmektedir. Genelkurmay Başkanı olan Erdelhun'dan Menderes hiçbir yanlış hareket beklememekte idi. Menderes Hükümet'i yaş hattından emekli olacak olan Erdelhun Paşa'nın görevini bir yıl daha uzattı. Menderes, bazı generallerin kendisine gelerek bağlılıklarını ifade etmesi ve Genelkurmay Başkanı Erdelhun Paşa'nın orduya hâkim olduğuna yönelik verdiği teminatlara güvenerek ihtilal söylentilerine karşı harekete geçmeyi gereksiz görmektedir (Özdağ, 1997:186). Menderes, askeri kurumlarda bir problem olduğunu gördüğünde üst düzey subayların görev yerlerini değiştirmekle meselenin çözümlendiğini düşünmüştür. Hatta öyle ilginç şeyler olmuştur ki Adnan Menderes'in iyi niyet göstergelerinin ne kadarda üst düzeyde bir iyimserlik abidesi olduğunun yorumlanması da yanlış olmayacaktır. Bu örneklerden birincisinde 21 Mayıs 1960 yılı Harp Okulu öğrencilerinin Ankara'nın göbeğinde Başbakan ve Hükümet'ini yürüyüş yaparak eleştirmesidir. Bunun üzerine Menderes bu olayın küçük bir okul olayından öteye geçmeyeceğini, öğrencilere kötü davranılmaması gerektiğini ifade ederek kapatmıştır. Yine Menderes'in Eskişehir gezisinde kendisini gören genç subayların sırtlarını dönmesi, Londra'daki uçak kazasında ölen özel kalem müdürünün ihtilalcilerle yazışmalarının ortaya çıkması bile üst düzey askeri zevata güvenen Menderes'i soruşturma ya da kapsamlı bir araştırmaya dahi yöneltmemiştir. Sivil kaynaklardan ve ülke dışındaki uluslararası yayın organlarından bile dillendirilen darbe söylentilerinin tamamına kulağını kapatıp, darbe ihtimalini dahi aklına getirmeyen bir Menderes'in varlığı kaçınılmaz sonun aslında sadece birer ayak sesinden de ibaret değildi.

3.3. 1960 Askeri Müdahalesi ve Siyasal Sebepleri

Türk demokrasi hayatı yaklaşık olarak her 10 yılda bir askeri ihtilallerle kesintiye uğramış, ve bu ihtilallerle toplumsal, sosyal ve siyasal yaşantımız olabildiğine yara almıştır. 27 Mayıs 1960 askeri darbesi pek çok yönüyle ordu ve siyaset kurumu münasebetlerinde önemli bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır, öncelikle bu darbeyi gerçekleştirenler, demokratik niteliklerini kaybetmiş bir iktidara yeniden bu nitelikleri kazandırma iddiasında olduklarını

iddia ederler (Atmaca & Göç, 2020: 1530). 27 Mayıs Darbesi, İttihatçılığın geleneksel izlerini taşımasının yanında, kendinden sonra gerçekleşecek darbelere de örnek teşkil eder konuma gelecektir. 27 Mayıs askeri darbesine zemin sağlayan siyasi nedenler genel bir çerçevede analiz edilecektir. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin gerçekleştiği ortama bakılırsa, II. Dünya Savaşı'ndan itibaren ekonomide ve siyasi süreçte devam eden değişimlerin etkin bir şekilde konuya müdahil olduğu görülecektir. Demokratik bir siyasal hayatın başlamasının hemen ardından Demokrat Parti'nin kurulması Cumhuriyet Halk Partisi tarafından önceleri olumlu bir şekilde karşılanmasına rağmen Demokrat Partinin tüm ülkede büyük bir ilgi ve destekle karşılanması ile iktidar, halkta yönetime karşı bir memnuniyetsiz bir durumun olduğunu anlayabilmiştir. Bu kapsamda Cumhuriyet Halk Partisi'nde liberal ekonomi faaliyetleri oluşmaya başlanmış ve ileri liberal bir basın yasası ve üniversitelerde özerkliğin sağlanması adımları atılmıştır (Zürcher, 1999:308). Ancak Demokrat Parti iktidarının son dönemlerinde sunulan bu özgürlük adımları farklı alanlarda bir takım olumsuz durumun yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Yapılan genel seçimlerin ardından Meclis'e az sayıda milletvekili sokabilen Demokrat Parti, bu duruma rağmen meclise vekil sokabilmenin avantajlarını kullanmak suretiyle iktidar düzenine karşı siyasal ve hukuki düzen yapısının demokratik bir yöne evirmenin mücadelesini vermiştir. DP'nin uygulama alanına soktuğu liberal ekonomik söylemler partinin tabanını ciddi anlamda genişletmiştir. Bu durumu gören CHP yıllardır sürdürmüş olduğu devletçi ve katı laik siyaset stratejilerinde değişikliğe gitmek durumunda kalmıştır. İlk ve orta dereceli okullara din dersleri konulmuş ve liberal anlamda finansal hedef ve stratejileri belirlemiştir. Lira Eylül'de devalüe edilmiş, ithalat kolaylaştırılmış ve bankalara altın satma izni verilmiştir. Aynı zamanda enflasyon yükselmiştir. Liberalleşme politikası, DP'nin iktidarı kazandığı 14 Mayıs 1950 seçimine kadar devam etmiştir (Ahmad, 2007:130-131). 1955 yılını takip eden süreçte kademeli olarak parti içi ayrılıkların, dışarıdan müdahalelerin arttığı görülmektedir. Bunun yanında muhalefetin baskısı partinin yıpratılmasında ana sebepler olarak karşımıza çıkmıştır. 1961 yılında anayasal süreç yeniden başlamış olmasına rağmen toplumsal gerçeklikten ve uzlaşılı kültüründen uzak olması meşruiyet sorununu birlikte getirmiştir (Göç, 2025: 244). Darbe sonrası demokratik ortamın derinden sarsılmasında 1961 tarihli anayasanın da etkili olduğunu vurgulamak yanlış olmayacaktır.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti Devletinde 17 Eylül 1961'de ülkenin Başbakanı idam edildi. Menderes'e, yöneltilen yüzlerce soru ile neredeyse idamının haklı bir çerçevesinin olduğunu ifade eden adeta bir hukuk katliamının yapıldığı bir

kararlar silsilesi ile Adnan Menderes ve yakın çalışma arkadaşları idam edildi. Türkiye’de yapılan siyaset ve demokrasi kavramlarının içini boşaltacak ve kara çalacak olan bu süreç 1961 tarihinde idamların Yassıada’da Menderes ve arkadaşlarının yüzlerine okunması ile birlikte kapandı. Ancak demokrasi ve siyasal hayatta bir daha asla kapanmayacak yaralar açıldı. Tesirleri hala unutulmayan darbe ve idam kararları, çok partili siyasal hayatın ve demokratik yönetim sistemine geçişin denemeleri ilk kurbanını Menderes ve arkadaşlarının idamı ile almıştır. 1950-1960 yılları arasında başbakanlık görevinde bulunarak beş hükümet kuran Menderes, parti içerisindeki demokratik yönetim anlayışına, partisinin merkez ve taşra örgütlerine, Demokrat Parti’nin meclis grubunun çalışmalarına bizzat katılarak çok büyük ehemmiyet verdi. Demokrat Parti içindeki kendi pozisyonunu daha belirgin bir hale getirerek çok kısa bir sürede kendi takımını meydana getirdi. İktidarının son dönemlerine kadar da ilk başta oluşturmuş olduğu bu ekiple iktidar yürüyüşünü devam ettirdi. Aslında kamuoyunun büyük bir çoğunluğu da Adnan Menderes’ten bu çapta ses getirecek ve kitleleri arkasından sürükleyecek nitelikte de bir başarı beklememektedir. Muhalefette bulunmak iktidar ermekten kıyasla daha kolay bir pozisyonudur. Adnan Menderes başbakan olduğu andan itibaren devleti bu denli başarılı bir şekilde yöneteceğine ne Cumhuriyet Halk Partisi ne de diğer muhalif partiler de dahil hiç kimse inanmamaktaydı. O anda ulusal çapta gücü elinde bulunduran pek çok medya organı Menderes iktidarının başarılı olduğu politikalarda takdir icrasında bulunmak yerine bu başarıyı adeta görmezden gelerek bir takım tesadüfi olgularla ifade etmeyi tercih etmekteydiler. Adnan Menderes muhalif grup içerisinde olduğu yıllarda Cumhuriyet Halk Parti’si iktidarlarının siyasal bakışını ve muhalif gruplara karşı içerisinde olduğu tutum-politikalar ve söylemlerinden her zaman rahatsız olmuştur. 1950 genel seçimlerini kazarak iktidara gelen Adnan Menderes geçmişin kendisinde bıraktığı tesirden kurtulamadı. Muhalif siyasi partilerin zaman zaman yaptığı eleştirilere karşı her zaman Cumhuriyet Halk Partisi iktidarlarını ölçü göstererek tepkisini ortaya koymuştur. MP’de 1948’de DP’den kopan bir ayrılıkçı grup tarafından kurulduğu için, Adnan Menderes tarafından tam manası ile kabullenilmemiştir. 1956 yılında Demokrat Parti’den kopan milletvekilleri kurulan HP’de MP ile aynı kaderi yaşamıştır. 1946 senesinde çok partili yaşama geçilen ilk tartışmalı seçimlerden 1960 senesinin darbe yönetimine kadar ki bu süreçte ortaya konulan birçok yanlış tek bir sebeple de açıklamak pek de olası değildir. Adnan Menderes’in iktidarının sonunda cunta yönetimi Demokrat Parti iktidarı ile ordu arasındaki anlaşmazlığın bir neticesi de değildir. Adnan Menderes’in özellikle 1954 seçimlerinden sonra katı ve baskıcı bir yapı içerisinde muhalif grupların tüm faktörlerini baskı altına alma gayreti önemli yer tutar.

Öncelikle medya gücünü ardından da güvenilir bürokratlarını kaybeden Adnan Menderes, Cumhuriyet Halk Partisi'nin gerilimden beslenen muhalif anlayışı ile saldırgan tutumlar içerisine girmiş, iktidar gücünün kontrolünü sağlayan bir üst aklın olmaması sebebi ile de askeri cuntanın yönetime el koymasına da sebebiyet vermiştir. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra Türk demokrasi tarihi farklı bir takım gerekçelerle yaklaşık olarak her on sene de bir ordunun yönetime el koyması sendromunu yaşamıştır. Askeri cuntanın gizli ve karanlık eli, Türkiye Cumhuriyeti'nin meşru ve demokratik seçimlerle iş başına gelmiş iktidarların ve halkın ensesinde her daim hissedilir olmuştur. 1950'li yıllarda Demokrat Parti korkusu ve Komünizm, 1960 ve 70'li yıllarda sağ-sol çatışmaları, 1980'li yıllarla birlikte irtica ve terör faktörleri, ülke içerisinde yaşayan bir olgu olan siyasal ve modern demokratik yönetimin yasalarla düzgün bir şekilde işleminin önünde set olarak bulunan adeta demokrasinin bir numaralı düşmanları olmuştur. Ülke içerisindeki cuntalar, gizli 5. Kol faaliyeti yürüten ajan grupları ve de sadece kendi çıkarlarını düşünen sermaye sahipleri ülke içerisindeki demokratik değer ve inançları hiçe sayarak kendine çeşitli düşmanlar yaratmış bu düşmanlar bazen siyasi parti örgütleri, bazen büyük sermaye sahiplerince abartılarak devlet-toplum karşıtlığına adeta birer garnitür-meze yapılmıştır. Bu kapsamda 1950-1960 dönemlerinde ülkeyi yöneten Menderes kimdi? Ne yaptı, yanlışları neydi, kahraman mıydı? Hangi sebeple idam edildi? Menderesi İdama götüren süreç gerçekten düzmece miydi? Sorulan tüm bu sorular bugün için Menderes'i geri gelmesini sağlamayacak ya da Türk demokrasisindeki silinmesi zor olan bu lekeyi de çıkarmayacaktır. Lakin bu aşamada tüm bu sorulara cevap aramak ya da tartışmaya açmak, ülkemizin gelecek yarınları için toplumsal yapıya dahil olan tüm vatandaşlarımızın hemen her kesiminin görevidir. Adnan Menderes öncelikle on yıl boyunca bu ülkede başbakanlık yaparak, beğenilsin ya da yerilsin ülke içerisinde politika üretip istatistiki anlamda ülke insanın gelir seviyesinin yükselmesini sağlamış bir devlet adamıdır. Aydın'lı zengin bir ailenin oğlu, sakın ve mütevazı kişiliği ile tanınan ve kısa sürede siyasi başarılarıyla dikkat çeken biriydi. Tek parti döneminde ortaya konulan siyasal politikalara karşı oluşan muhalif grubun içerisinde yer aldı.

Kaynakça

- Aydemir Şevket Süreyya, İkinci Adam, C.3. Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999
- Andrew Mango, Türkiye'nin Yeni Rolü, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995
- Atmaca, Y., & Göç, E. (2020). Türkiye'de 1960 ve 1980 Kurucu Meclisleri: Demokratik Nitelikleri Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(28), 1524-1540.
- Aygen Cemal, "Önümüzdeki Seçimlerin Muhtemel Neticeleri", Forum, Cilt 8, Sayı 85, 1 Ekim 1957
- Aydemir Ş. Süreyya, Menderes'in Dramı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Arıkan Mustafa, "27 Mayıs'a Damgasını Vuran Söz ve Beyanlar", SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 4, 1997
- Aldıkaçtı Orhan, "27 Ekim 1957 Seçimi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt XXIV, Sayı 1-4, İstanbul, 1959
- Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2009.
- Cem İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem Yayınevi, İstanbul 1979
- Çavdar Tevfik, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950), Ankara, İmge Kitabevi, 2008
- Erik John Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, çev. Y. Soner Gönen, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999
- Eroğul Cem, Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.
- Erol Ömer Lütfü, Asker Devrim Darbe, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004
- Eroğul Cem, Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi, Ankara 1990, İmge Kitabevi,
- Feroz Ahmad, Modern Türkiye'nin Oluşumu, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2007
- Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, Bilgi Yayınevi, 1976
- Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 16-18.
- Göç, E. (2025). Türkiye'de Yeni (Sivil) Anayasanın Gerekliliği ve Toplumsal Beklenti Üzerine Bir Araştırma: Ankara İli Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(57), 240-261.
- Göç, E. (2024). Yeni Osmanlılık Akımının Türk Modernleşme Sürecine Etkisi, *TURAN-SAM*, 16 (63), 161-168.
- Göle Nilüfer, Modern Mahrem, Metis Yayınları, İstanbul, 1992, s.23
- Hiç Mükerrerem, Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979.
- Jenny White, İslamist Mobilization in Turkey, Washington, University of Washington Press, 2002.

- Keyder Çağlar, Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- Mert Nuray, “Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 6 – İslamcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005,
- Nuray Mert, İslâm ve Demokrasi Bir Kurt Masalı, İstanbul, İz Yay., 1998
- Özbudun Ergun, Political Change and Political Participation in Turkey, Princeton University Press, 1976.
- Özdağ Ümit, Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs, Ankara, 1997
- Özbudun Ergun, Political Change and Political Participation in Turkey, Princeton University Press, 1976
- Timur Taner, Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş, Ankara, İmge Kitabevi, 2003.
- Toprak Binnaz, “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (der.), Der Yayınları, İstanbul, 1995
- Yeşil Ahmet, Türkiye’de Çok Partili Siyasal Hayata Geçiş: 1946-1950, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2001.

1923–1938 Yılları Arasında Demokratikleşme Çabaları

Murat Ercan¹

Özet

Bu çalışma, 1923–1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratikleşme sürecini tarihsel, siyasal ve sosyolojik yönleriyle incelemektedir. Osmanlı patrimonyal yönetim geleneğinden Cumhuriyet'in merkeziyetçi ve seküler yapısına geçiş, yalnızca rejim değişikliği değil, aynı zamanda toplumsal zihniyet dönüşümünü de ifade etmektedir. Saltanatın ve hilafetin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat ve 1924 Anayasası gibi reformlar, halk egemenliğini tesis etmeyi amaçlamış; ancak bu süreç, güçlü bir bürokratik ve otoriter modernleşme çerçevesinde şekillenmiştir. Şeyh Said, Ağrı ve Dersim isyanları, devletin güvenlikçi reflekslerini güçlendirerek demokratik açılımları sınırlandırmıştır. Terakkiperver ve Serbest Cumhuriyet Fırkası girişimleri, çok partili hayata geçişteki ilk denemeler olup, siyasal çoğulculuğun sınırlı kaldığını göstermektedir. Kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması, modernleşme projesinin simgesel bir adımı olmakla birlikte, katılımcı demokrasiyi tam anlamıyla kurumsallaştıramamıştır. Altı Ok ilkeleri, ideolojik yönelimleri belirlemiş, Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi yaklaşımlar ulusal kimliğin inşasında kullanılmıştır. Sonuç olarak, 1923–1938 dönemi Türkiye'de otoriter modernleşme ile demokratikleşme arayışlarının kesiştiği bir laboratuvar niteliği taşımaktadır.

1. Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde şekillenen yönetim yapısı, geleneksel patrimonyal karakteriyle dikkat çeker. Devletin idaresi, büyük ölçüde sultanın mutlak otoritesi ve bu otoriteyi temsil eden bürokratik-askeri seçkinlerle dinî meşruiyeti sağlayan ulemanın kontrolündeydi. Bu yönetici seçkinler iki temel kategoriye ayrılıyordu: sultanın iktidarının temsilcileri ve ahlaki düzenin koruyucuları. Askerî ve sivil bürokrasi, toplumun siyasal

1 Öğretim Görevlisi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, muratercan@karatekin.edu.tr

otoritesine şekil verirken; ulema sınıfı ise İslamî meşruiyeti sağlıyordu. Devlet ile halk arasındaki ilişki, patrimonyal (babacıl) bir hiyerarşiye dayanıyor; bu yapıda bireyin haklarından çok, devlete sadakati esas alınıyordu (Weber, 1978; Zürcher, 2004).

1918’de imparatorluğun I. Dünya Savaşı’ndan yenik çıkması ve Sevr Antlaşması’nın dayatılması, Anadolu’da yeni bir siyasal hareketin doğmasına zemin hazırlamıştır. 1919–1922 yılları arasında yürütülen Millî Mücadele’nin ardından, 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edilmiş ve bu ilan, sadece rejim değişikliğini değil, aynı zamanda yeni bir toplumsal sözleşmenin başlangıcını da simgelemiştir (Ahmad, 1993).

Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte temel amaçlardan biri, halk egemenliğine dayalı bir yönetim modelinin tesisi olmuştur. Bu doğrultuda saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922), halifelik ilgası (3 Mart 1924), Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabulü (1924), medeni kanunun getirilmesi (1926) ve kadınlara siyasi hakların tanınması gibi adımlar, yeni rejimin modernleşmeci ve laiklik eksenli vizyonunun somut ifadeleri olmuştur.

Ancak bu reformist dönüşüm süreci, yalnızca teknik ve kurumsal bir yapı değişimiyle sınırlı kalmamıştır. Aynı zamanda toplumun siyasal ve kültürel kodlarının dönüştürülmesi hedeflenmiş; bu hedef doğrultusunda, yeni bir vatandaşlık kimliği, yeni bir kamu ahlakı ve sekülerleşmiş bir toplumsal yapı inşa edilmeye çalışılmıştır (Hanioglu, 2011). Ne var ki bu süreç, her zaman toplumsal tabanda karşılık bulmamış ve çeşitli isyanlar, muhafazakâr direnişler ve siyasi krizler, bu dönüşümün sürekliliğini zaman zaman sekteye uğratmıştır.

İşte bu bağlamda 1923–1938 dönemi, hem demokratikleşme girişimlerinin hem de bu girişimlerin sınırlarını belirleyen otoriter reflekslerin iç içe geçtiği karmaşık bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkar. Bu kitap bölümü, söz konusu dönemdeki çok partili hayata geçiş denemeleri, seçme-seçilme hakkının gelişimi, isyanların siyasal yapıya etkisi ve devletin ideolojik yeniden yapılanması üzerinden Türkiye’nin demokratikleşme serüvenini çok yönlü bir bakışla ele almayı hedeflemektedir.

2. Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Siyasal Yapı ve Patrimonyal Miras

Max Weber tarafından geliştirilen patrimonyalizm kavramı Osmanlı devlet yönetim anlayışının da yönetim biçimi olarak karşımıza çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönem yönetim yapısı, toplumsal hiyerarşiyle iç içe geçmiş patrimonyal bir karaktere sahipti. Devletin sahibi olarak görülen sultan, siyasal meşruiyetini hem İslam hukuku hem de geleneksel

otorite üzerinden şekillendiriyor; halk ile yönetenler arasındaki ilişki “kul-efendi” ilişkisine dayanıyordu (Weber, 1978). Toplumsal yapı içinde askerî bürokrasi ve ulema sınıfı, devleti yöneten elit grubu oluşturuyor; yönetimin hem dünyevi hem de uhrevi temellerini meşrulaştırıyordu.

Bu patrimonyal anlayış, modern devlet nosyonunun önünde yapısal bir engel teşkil ediyordu. Siyasal katılım, bireysel haklar, yurttaşlık ve anayasal düzen gibi kavramlar; imparatorluk kültüründe karşılık bulmuyordu. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti’nin inşa süreci, yalnızca yeni bir rejimin ilanı değil, aynı zamanda yüzlerce yıllık yönetsel alışkanlıkların da terk edilmesini zorunlu kılmıştır (Zürcher, 2004; Hanioğlu, 2011).

2.1 Saltanatın Kaldırılması (1 Kasım 1922)

Millî Mücadele sonrasında Türkiye’nin geleceği üzerine yürütülen tartışmaların merkezinde “egemenliğin kime ait olacağı” sorusu yer almaktaydı. 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM tarafından alınan kararla saltanat kaldırılmış ve böylece Osmanlı hanedanının siyasî yetkisi sona erdirilmiştir. Bu karar, sadece bir rejim değişikliğini değil, aynı zamanda devletin meşruiyet temelini ilahî değil, halk iradesine dayandırılacağını ilan etmiştir (Ahmad, 1993).

Anayasal bir çaba bu amacı anlamlı kılacaktı, Anayasalar, tamamen demokratik amaç gözeterek hazırlanmaktadır. Ancak her ne kadar demokratik bir amaç güdülse dahi siyasal birlik olarak halkın gerçek anlamda temsilinin sağlanmadığı bir yönetim, demokratik yönetimden çok diktatöryal bir yönetim yapısının izlerini taşımaktadır (Atmaca ve Göç, 2020: 1526). Anayasa bu sürecin demokratikleşmesinde anlam ifade etmektedir. Saltanatın kaldırılması, Mustafa Kemal Paşa’nın öncülüğündeki kurucu kadronun “millet egemenliği” ilkesini kurumsallaştırma yolundaki ilk büyük adımı olmuştur. Ancak bu adım, yalnızca iç politik dengeler açısından değil, aynı zamanda uluslararası alanda da yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını ve meşruiyetini pekiştirme amacı taşımıştır. Çünkü Lozan görüşmeleri öncesi İstanbul Hükümeti’nin ortadan kaldırılması, TBMM’nin tek ve meşru temsilci olduğunu göstermek açısından stratejik bir hamleydi (Oran, 2009).

2.2 Patrimonyal Devlet Anlayışının Tasfiyesi

Saltanatın kaldırılmasından sonra, Osmanlı’dan devralınan patrimonyal kurumlar ve ilişkiler sistemi adım adım tasfiye edilmeye başlandı. 3 Mart 1924 tarihinde halifelğin kaldırılması, Şeriye ve Evkaf Vekâleti’nin lağvı ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabulü, bu sürecin önemli halkalarıdır.

Böylece dinin devleti yönlendiren belirleyici konumu sona erdirilmiş ve merkezî, laik bir otorite inşa edilmeye başlanmıştır.

Bürokrasinin yapısı değişmiş; liyakat ve merkezi atamalar esas alınmıştır. Ulemanın eğitim ve kadrolaşma gücü kırılmış; dinî eğitim kurumları kapatılmıştır. Bu reformlar, modern bir kamu yönetiminin temellerini atarken, aynı zamanda siyasal iktidarın kaynağını seküler bir zemine oturtmayı amaçlamıştır (Tunaya, 1991).

2.3 Yeni Siyasal Yapının İnşası

Saltanatın kaldırılması ve patrimonyal mirasın tasfiyesiyle birlikte, Cumhuriyet rejimi kendi kurumsal mimarisini oluşturdu. 1924 Anayasası ile güçler birliği ilkesine dayalı parlamenter sistem kuruldu. TBMM, hem yasama hem yürütme gücünü elinde bulunduruyordu. Bu yapı, halkın doğrudan temsilini esas alsa da, tek parti sistemi nedeniyle demokratik çoğulculuktan uzak bir görünüm arz etti.

Bu süreçte halkın “kul”dan “yurttaş”a dönüşümü amaçlandı. Ancak siyasal katılım bilincinin henüz yerleşmemiş olması, halkın büyük kısmının eğitimsiz ve kırsal bir yapıda bulunması nedeniyle bu dönüşüm yukarıdan aşağıya, merkezî bir mühendislik anlayışıyla yürütüldü.

Saltanatın kaldırılması ve patrimonyal yönetimin tasfiyesi, Türkiye’nin modernleşme sürecinde devrim niteliğinde bir adımdır. Ancak bu değişim, aynı zamanda siyasal merkezileşmenin ve otoriter yönetim anlayışının da zeminini hazırlamıştır. Siyasal katılım, halk egemenliği ve demokrasi idealleri; yerini uzun yıllar boyunca “devlet için yurttaş” anlayışına bırakmıştır. Bu da demokratikleşme sürecinde yapısal sınırlılıklara yol açmıştır.

3. İSYANLAR VE DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİ

Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında gerçekleştirilen inkılaplar, toplumun her kesiminde aynı şekilde karşılık bulmamıştır. Yeni rejimin laik, modern ve ulus-devlet temelli dönüşüm vizyonu; özellikle dini muhafazakâr ve etnik farklılıkları ön planda tutan çevrelerde direnç yaratmıştır. 1923–1938 arasında yaşanan bazı önemli isyanlar, yalnızca yerel tepkiler değil, aynı zamanda siyasal sistemin kurumsallaşma sürecini derinden etkileyen olaylar olmuştur.

3.1 Şeyh Said İsyanı (1925)

“1925 yılında Şeyh Said tarafından, Güneydoğu Anadolu’nda; Elazığ bölgesinde ve Diyarbakır bölgesinde etkin olan büyük etnik ve dinsel

ayaklanma olarak genç Türkiye Cumhuriyetinin ilk isyanı olarak karşımıza çıkmıştır.

İsyanın Sebepleri:

- Halifeliğin kaldırılması (1924) ve laikleşme adımlarının hız kazanması, özellikle doğu ve güneydoğuda dinî otoriteye dayalı geleneksel yapıları rahatsız etmiştir.
- Kürt aşiretleri arasında, merkeziyetçi yönetimin yerel güçleri zayıflatacağı kaygısı büyümüştür.
- Şeyh Said liderliğinde bir araya gelen aşiretler, hem dinî gerekçeler hem de etnik temelli özerklik talebiyle ayaklanmışlardır (Tunçay, 1989; Zürcher, 2004).

Sonuçları:

- İsyân bastırılmış, çok sayıda idam ve sürgün gerçekleşmiştir.
- Takrir-i Sükûn Kanunu (4 Mart 1925) çıkarılmış; basın, toplantı ve dernek özgürlüğü askıya alınmıştır.
- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır.
- Basın mensupları tutuklanmış, muhalif yayınlar durdurulmuştur.
- Devletin Misakk-ı milli programının sekteye uğramışı özellikle “Musul” siyasetinde İngilizlerin bu isyanı bahane ederek kendi mandasında olan Irak’a bırakılması konusunda etkin bir propaganda aracı olmuştur

Demokratikleşmeye Etkisi:

- İktidar, rejimin bekası için muhalefeti kontrol altına alma politikasına yönelmiş, çok partili hayata dair umutlar ilk büyük darbesini almıştır.
- Bazı siyasi ve dinsel, etnik söylemler ve temsiliyetler de ön yargı oluşturmuştur.

3.2 Ağrı İsyanları (1926–1930)

Sebepleri:

- Doğu Anadolu’daki bazı Kürt aşiretleri, özellikle Ağrı Dağı çevresinde merkezi otoriteye direnmiş, bölgesel özerklik talebiyle ayaklanmışlardır.
- Türkiye’nin ulus-devlet politikası ile Kürt kimliğinin bastırılması arasında yaşanan gerilim büyümüştür.

Sonuçları:

- Ordu yoğun hava bombardımanı ve kara operasyonlarıyla isyanları bastırmıştır.
- Binlerce kişi öldürülmüş veya sürgüne gönderilmiştir.

Demokratikleşmeye Etkisi:

- Doğu bölgelerinde olağanüstü hal uygulamaları ve sıkıyönetim artırılmış; devlet, merkeziyetçiliği daha da pekiştirmiştir.
- Yerel temsilcilerin atanmasında sıkı denetim uygulanmış, halkla devlet arasındaki temsil bağı zayıflamıştır.

3.3 Menemen Olayı (1930)

Sebepleri:

- Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuyla muhalefet alanı açılmış, bu süreçte bazı tarikatlar ve muhafazakâr çevreler cesaretlenmiştir.
- Derviş Mehmet önderliğindeki bir grup, Cumhuriyet rejiminin “gavur düzeni” olduğunu öne sürerek isyan etmiştir.
- Subay Mustafa Fehmi Kubilay şehit edilmiştir.

Sonuçları:

- Olay kamuoyunda büyük yankı uyandırmış; çok sayıda kişi yargılanarak idam edilmiştir.
- Serbest Cumhuriyet Fırkası kendisini feshetmek zorunda kalmış, çok partili hayata geçiş ikinci kez başarısız olmuştur.
- Tarikatlara yönelik baskılar artmış; dinî cemaatler kamusal alandan dışlanmıştır.

Demokratikleşmeye Etkisi:

- Rejimin güvenlik refleksi kuvvetlenmiş, “irtica” tehdidine karşı devletin siyasal hoşgörüsü daralmıştır.
- Toplumda muhalefet yapma imkânı giderek zorlaşmıştır.

3.4 Dersim İsyanı (1937–1938)

Sebepleri:

- Tunceli bölgesinin etnik, mezhepsel ve coğrafi yapısı nedeniyle Cumhuriyet reformlarına direnci yüksekti.

- Alevi ve Zaza kimliğinin görmezden gelinmesi ve zorunlu iskân politikaları halk arasında huzursuzluk yaratmıştır.
- Seyit Rıza önderliğinde başlayan isyan, devletin sert askeri operasyonu ile karşılaşmıştır.

Sonuçları:

- Bölge büyük çapta bombalanmış, on binlerce sivil hayatını kaybetmiş ya da yerinden edilmiştir.
- Dersim coğrafyasında yaşanan büyük kayıplar ve acılar sosyolojik olarak bölge halkında yöneten hükümetler ile özellikle Alevi ve Zaza kimliğinin arasında uçurumların oluşmasına neden olmuştur.
- İsyan liderleri idam edilmiştir.
- Devletin asimilasyoncu politikaları yoğunlaşmıştır.

Demokratikleşmeye Etkisi:

- Rejimin “tekçi” yapısı pekişmiş; yerel kültürel farklara tolerans azalırken, çok kültürlü temsilin önü kapanmıştır.
- Bölgede uzun süre olağanüstü hal benzeri bir yönetim sürmüştür.

Bu isyanlar Cumhuriyet rejiminin reformlarına karşı gelişen toplumsal dirençleri göstermiş, iktidarın demokrasiye geçişte daha temkinli ve kontrollü bir yol izlemesine sebep olmuştur. Her isyan sonrası çıkarılan yasalar ve uygulamalar, güvenlik devleti anlayışını kuvvetlendirmiş; siyasi partilerin denetimi, basın ve örgütlenme özgürlüğü gibi demokratik alanlar daraltılmıştır. Bölgede daha önce yapılan araştırmalarda zorunlu iskan politikalarının yapıldığı karşımıza çıkmıştır.

4. Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri (1923–1930)

Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra çok partili siyasal yaşama geçiş, hem toplumsal dönüşümün dinamiklerini test etmek hem de yönetici eliten reformlarını demokratik temellere oturtmak bakımından önemli bir hedef olmuştur. Ancak bu geçiş denemeleri, çeşitli iç ve dış faktörler nedeniyle başarıya ulaşamamıştır. Aşağıda, bu iki önemli girişimin tarihsel süreci ve etkileri ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır.

4.1 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924–1925)

Kuruluş:

17 Kasım 1924 tarihinde, Millî Mücadele’nin önde gelen komutanlarından Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Adnan

Adıvar tarafından kurulmuştur. Bu isimler aynı zamanda Cumhuriyet’in ilanı öncesinde Meclis’te önemli görevler üstlenmiş, ancak 1923 sonrasında Mustafa Kemal Paşa ve çevresinin giderek otoriterleştiğini düşünerek ayrılmışlardır (Ahmad, 1993; Tunaya, 1991).

Amaç ve Program:

Parti programında “din ve vicdan hürriyetine saygı”, “ekonomik serbestiyet”, “mahalli idarelerde özerklik” gibi temel prensipler vurgulanmıştır. Bu durum, özellikle merkezden uzak bölgelerde ve muhafazakâr kesimlerde TCF’ye olan ilgiyi artırmıştır (Zürcher, 2004).

Kapatılma Sebepleri:

1925 başında Doğu Anadolu’da patlak veren Şeyh Said İsyanı, laiklik ve merkezîyetçi yapıya karşı çıkan ilk büyük tehdit olarak değerlendirildi. Her ne kadar TCF’nin isyanla doğrudan bağlantısı bulunmasa da, hükümet partiyi “rejim düşmanlarına moral veren zemin” olarak nitelendirmiştir (Uyar, 2014).

- 4 Mart 1925’te çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ile muhalif yayınlar ve partiler üzerinde baskı kurulmuş,
- 5 Haziran 1925’te TCF kapatılmıştır.
- Karabekir Paşa ve bazı üyeler İstiklal Mahkemeleri’nde yargılanmış, ancak suçsuz bulunmuşlardır.

Sonuçlar:

- TCF’nin kapatılması, Türkiye’de muhalefet olasılığının devlete tehdit olarak algılandığı bir siyasal kültürün yerleşmesine zemin hazırlamıştır.
- Dinî özgürlük ve yerel yönetim talepleri uzun süre “irtica tehdidi” ile ilişkilendirilmiştir (Hanioglu, 2011; Çaha, 2003).

4.2 Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930)

Kuruluş:

Ali Fethi Okyar, 12 Ağustos 1930 tarihinde, bizzat Atatürk’ün talebiyle bu partiyi kurmuştur. Atatürk, ekonomik kriz ortamında halkın taleplerine cevap vermek ve yönetimin halkla bağını güçlendirmek amacıyla sistem içi bir muhalefet denemesine izin vermiştir (Oran, 2009).

Program ve İlke:

SCE, liberal ekonomi, basın özgürlüğü, kadınların siyasi hayata katılımı gibi temaları ön plana çıkarmıştır. Partinin kısa sürede geniş halk desteği

kazanması, özellikle İzmir, Manisa ve Balıkesir gibi merkezlerde coşkulu mitinglerle gösterilmiştir.

Kadınların mitinglerde ön saflarda yer alması ve “yaşasın SCF” sloganları, dönemin siyasi iktidarı için hem umut hem de tehdit olarak algılanmıştır (Akyol, 2010; Toprak, 1996).

Kapatılma Sebepleri:

- SCF'nin halka verdiği umut, kısa sürede rejim karşıtları ve radikal çevrelerce de desteklenmeye başlanmıştır.
- Parti içinde kontrolsüz söylemlerin ortaya çıkması; tarikat üyeleri, eski İttihatçılar ve geleneksel yapılarla bağlantı kurulması iktidarı endişelendirmiştir.
- Menemen Olayı (Aralık 1930) sırasında Derviş Mehmet'in “şariat isteyen” söylemi, bu tehlikenin somutlaşması olarak değerlendirilmiştir.
- Sonuç olarak, Ali Fethi Okyar, gelişmelerin kontrolden çıkabileceğini öne sürerek partiyi 17 Kasım 1930'da kendisi feshetmiştir.

Sonuçlar:

- Rejim, halkın siyasal katılımını kontrollü şekilde yönlendirme stratejisine geri dönmüştür.
- SCF deneyi, devletin halkın tepkisini ölçme ve sisteme yön verme aracı olarak işlev görmüş, ancak kurumsal muhalefetin gelişimine olanak tanımamıştır (Zürcher, 2004; Demirel, 2002).
- Bu girişimden sonra, Türkiye’de çok partili hayat ancak 1945 sonrası kalıcı olarak başlayabilmiştir.

4.3 Genel Değerlendirme

Her iki parti denemesi de, Cumhuriyet rejiminin erken döneminde siyasi çoğulculuğa ne kadar kapalı olduğunu göstermiştir. TCF örneği, devletin din temelli muhalefete karşı sert tutumunu; SCF örneği ise halkla temasın rejim açısından taşıdığı potansiyel riskleri ortaya koymuştur.

Bu süreçler, Türkiye’de siyasal muhalefetin “güvenlik tehdidi” olarak algılandığı bir siyasal kültür yaratmış; siyasal partiler, sivil toplum kuruluşları ve basın üzerinde uzun süreli kısıtlamalara neden olmuştur (Karpata, 2004; Keyder, 2000; Koçak, 2013).

5. Seçme ve Seçilme Hakkının Genişletilmesi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci yalnızca yeni bir devletin inşasını değil, aynı zamanda bireyin yurttaşlık haklarının yeniden tanımlanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda seçme ve seçilme hakkı, yeni rejimin temel dayanaklarından biri olarak ele alınmış; patrimonyal sistemden anayasal yurttaşlığa geçişin kurumsal bir parçası hâline gelmiştir (Weiker, 1973; Zürcher, 2004).

5.1 1921 ve 1924 Anayasalarında Egemenliğin Tanımı

1921 Anayasası, egemenliğin “kayıtsız şartsız millete ait olduğunu” açıkça ilan ederek modern yurttaşlığın ve demokratik temsilin anayasal temelini atmıştır. 1924 Anayasası ise bu ilkeyi daha da netleştirerek temsili demokrasinin çerçevesini oluşturmuştur (Yıldız, 2008). Ancak bu dönemde seçme ve seçilme hakkı yalnızca erkek vatandaşlarla sınırlı tutulmuş; kadınların siyasi haklara katılımı ertelenmiştir.

5.2 Erkekler İçin Seçme ve Seçilme Hakkı

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, 18 yaşını doldurmuş her erkek vatandaş, milletvekili seçimlerinde oy kullanabilmekteydi. Ancak milletvekili olabilmek için bazı sınıfsal ve eğitimsel koşullar mevcuttu. Okuryazarlık, medeni haklardan mahrum olmama ve askerlikle ilişkin bulunmaması gibi kriterler, seçme ve seçilme hakkının toplumun dar bir kesimiyle sınırlı kalmasına neden olmuştur (Tunaya, 1991; Keyman & İçduygu, 1998).

Bu durum, halk egemenliği ilkesine rağmen temsiliyetin sınırlı kalmasına ve yönetim kadrolarının belirli sınıflar içinde yoğunlaşmasına yol açmıştır.

5.3 Kadınlara Seçme ve Seçilme Hakkı (1930–1934)

Kadınların siyasi haklara katılımı, Cumhuriyet reformlarının en önemli eşitlikçi adımlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Atatürk'ün “Cumhuriyet yalnız erkeklerin değil, kadınların da rejimi olacaktır” sözü, bu yaklaşımın ideolojik çerçevesini oluşturmuştur (Akyüz, 2007).

- 1930 yılında çıkarılan Belediye Kanunu ile kadınlara belediye seçimlerinde seçme hakkı tanınmıştır.
- 1933 yılında Köy Kanunu değişikliği ile muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerine katılma hakkı verilmiştir.
- En nihayetinde 5 Aralık 1934 tarihinde Anayasa'da yapılan değişiklikle, kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır (Çakır, 1994; Tekeli, 1998).

Bu adım, Türkiye’yi birçok Avrupa ülkesinden daha önce kadınlara siyasal haklar tanıyan bir ülke hâline getirmiştir. Örneğin Fransa’da bu hak 1944’te, İtalya’da 1946’da verilmiştir.

5.4 Kadın Temsilinde Uygulama: 1935 Seçimleri

1935 yılında yapılan genel seçimlerde Meclis’e 17 kadın milletvekili girmiştir. Bu sayı, %4,5’lik bir temsil oranına denk gelmektedir. Dönemin sosyopolitik koşulları dikkate alındığında bu, önemli bir kazanım olarak değerlendirilmiştir (Arat, 1989).

Ancak, bu kadın milletvekillerinin büyük kısmı CHP’nin merkezi atama yoluyla belirlediği adaylar olduğundan, temsiliyetin niteliği tartışmalıdır. Kadınların siyasal karar alma süreçlerine aktif katılımı sınırlı kalmış, seçme-seçilme hakkı çoğunlukla sembolik düzeyde işlev görmüştür (Tekeli, 1995; Kandiyoti, 1997).

5.5 Siyasal Kültür Açısından Etkileri

Kadınlara tanınan seçme ve seçilme hakkı, Türkiye’de modernleşme ve Batılaşma projesinin bir parçası olarak kurgulanmıştır. Ancak bu süreç haktan çok devlet merkezli yürütülmüş, kadınlar “özne” olmaktan ziyade rejimin “temsil unsurları” olarak konumlandırılmıştır (Çaha, 2003).

Yine de bu adımlar, Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda temel bir zemin yaratmış; ilerleyen yıllarda kadınların sendikal, meslekî ve sivil toplum alanlarındaki varlığını güçlendirmiştir.

6. Siyasal Reformlar ve Devletin İdeolojik Dönüşümü

Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte gerçekleştirilen siyasal reformlar, yalnızca kurumları dönüştürmekle kalmamış; aynı zamanda yeni bir yurttaşlık ve ulus tasavvurunun inşasına yönelmiştir. 1923–1938 döneminde yürürlüğe konan reformlar, modernleşme hedefli yapısal değişikliklerin yanı sıra, rejimin ideolojik temellerini pekiştirmeyi amaçlamıştır. Bu reformların temelinde, laiklik, milliyetçilik ve halkçılık ilkeleri çerçevesinde şekillenen devlet ideolojisi yer almıştır (Zürcher, 2004; Hanoğlu, 2011).

6.1 Siyasal Reformların Temel Kodları: Halkçılık, Laiklik, Cumhuriyetçilik

Erken Cumhuriyet döneminin reformları, Kemalist ideolojinin altı temel ilkesini içeren ve 1937’de Anayasa’ya da giren “Altı Ok” çerçevesinde düşünülmelidir: Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılık (Ahmad, 1993; Tunaya, 1991).

Bu ilkeler, sadece bir yönetim tarzı değil, aynı zamanda toplumu dönüştürmeye yönelik ideolojik bir yönlendirme olarak işlev görmüştür.

Cumhuriyetçilik, egemenliğin halka ait olduğu ve monarşik sistemin reddedildiği bir siyasi yapının temeliydi.

Laiklik, devlet ile din işlerinin ayrılması, Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması (1924), tekke ve zaviyelerin kapatılması (1925) gibi adımlarla kurumsallaştırıldı (Çaha, 2003).

Halkçılık, sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum hedefiyle, elit seçkinlerin tekelden kurtulmuş bir “ulus vatandaşlığı” inşasını öngörüyordu. Ancak uygulamada, halkın katılımı sınırlı, devletin yönlendirici rolü ise güçlüydü (Keyder, 2000).

6.2 İdeolojik Aygıtlar: Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi

Devletin ideolojik dönüşümünün önemli bir parçası, tarihin ve dilin yeniden kurgulanması yoluyla ulusal kimliğin inşa edilmesiydi.

Türk Tarih Tezi (1931), Türklerin uygarlık tarihindeki merkezi rolünü vurgulayan, Batı'nın “oryantalist” söylemlerine karşı geliştirilen bir tezdı. Bu tez, Türklüğü Asya'dan çıkıp Avrupa'ya medeniyet götüren öncü bir güç olarak konumlandırdı (Yıldız, 2008; Arat, 1994).

Güneş Dil Teorisi (1935), Türkçenin diğer dillerin kökeni olduğunu iddia ederek milliyetçi ideolojiye dil üzerinden epistemolojik bir temel sunmaya çalıştı. Bu yaklaşım, ulus-devletin kültürel homojenliğini sağlama amacı taşıyordu (Lewis, 1999).

Her iki girişim de akademik dünyadan çok devletin resmi kurumlarınca yönlendirilmiş ve ideolojik amaçlara hizmet eden araçlar olarak değerlendirilmiştir (Özbaran, 1998).

6.3 Kurumsal Dönüşüm ve Bürokratik Merkezileşme

Siyasal reformlar çerçevesinde yürütülen kurumsal yeniden yapılandırmalar, Türkiye'deki yönetim sisteminin merkezileşmesini ve bürokratik modernleşmeyi beraberinde getirmiştir.

1925 Takrir-i Sükûn Kanunu, muhalefeti bastırmak amacıyla yürürlüğe konmuş; rejim karşıtı hareketlerin önünü kesmiştir.

İstiklal Mahkemeleri, siyasal muhaliflerin yargılandığı özel mahkemeler olarak çalışmış, modern hukuk devleti normlarıyla çelişen uygulamalara sahne olmuştur (Karpas, 2004).

Kamu personel rejimi, liyakat yerine sadakatî ön plana alan bir biçimde şekillenmiş; devlet kadroları büyük oranda CHP'ye sadık isimlerden oluşturulmuştur (Koçak, 2013).

Bu reformlar, halk egemenliğine dayalı bir devlet tasavvurunu teoride savunurken; pratikte bürokratik seçkinlerin denetiminde işleyen merkezîyetçi bir yapı yaratmıştır.

6.4 Devlet-Toplum İlişkilerinde Yeni Dönem

Reformlar, halkın doğrudan katılımını değil, devletin yukarıdan aşağıya biçimlendirici gücünü esas almıştır. Bu yönüyle Türkiye'de demokratikleşme süreci Batı'daki gibi tabandan değil, devrimci öncülükle tepeden gelişmiştir (Heper, 1985).

Devlet, toplum üzerinde hem kurumsal hem de kültürel anlamda hegemonik bir yapı kurmuştur.

Yurttaşlık, sadece haklar üzerinden değil; aynı zamanda “ideolojik sadakat” üzerinden şekillenmiştir (Kandiyoti, 1997).

Bu durum, devletin “vesayetçi” bir siyasal aktör hâline gelmesini sağlamış; ilerleyen yıllarda askerî müdahalelerle şekillenen siyasal kültürün temelini oluşturmuştur.

7. SONUÇ

Cumhuriyet'in 1923 ile 1938 yılları arasındaki erken döneminde gerçekleştirilen siyasal reformlar, yalnızca yeni bir yönetim biçiminin kurumsallaşması değil, aynı zamanda toplumsal yapının yeniden şekillendirilmesi hedefini taşımıştır. Bu süreç, hem otoriter bir devlet inşasının dinamiklerini hem de modern yurttaşlık kültürünün sınırlarını belirlemiştir. Türkiye'nin çok partili hayata geçme arzusu ve girişimleri, bu dönemin temel siyasi mücadelelerinden birini oluşturmuştur.

Saltanatın kaldırılması, hilafetin lağvı ve 1924 Anayasası'nın kabulü, Osmanlı patrimonial yönetiminden kopuşu simgeleyen kırılma noktalarıdır. Bu adımlar, egemenliğin hanedandan halka geçtiği düşüncesini anayasal zeminde meşrulaştırmış; ancak bu “halk egemenliği” kavramı, uygulamada seçkin ve merkezîyetçi bir anlayışla sınırlandırılmıştır (Hanioglu, 2011; Keyder, 2000).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi çok partili hayata geçiş denemeleri, hem rejimin siyasal çoğulculuğa duyduğu tahammül sınırlarını göstermiş hem de halkın siyasal katılım isteğini açığa çıkarmıştır. Ancak her iki girişim de, muhalefetin rejim karşıtı hareketlerle

ilişkilendirilmesi ve iktidarın güvenlik kaygıları nedeniyle başarısız olmuştur. Özellikle Şeyh Said İsyanı ve Menemen Olayı gibi kalkışmalar, siyasal muhalefetin kriminalize edilmesinin meşrulaştırılmasına neden olmuştur. Bu durum, ilerleyen yıllarda muhalefet kültürünün zayıf kalmasının temel gerekçeleri arasında yer alacaktır (Zürcher, 2004; Ahmad, 1993).

Kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi, Cumhuriyet'in modernleşme projesinin en önemli eşitlikçi adımlarından biri olmuştur. Türkiye, birçok Batı ülkesinden daha erken bir tarihte bu hakkı kadınlara tanımıştır. Ancak bu reformlar, katılımcı demokrasinin geliştirilmesinden ziyade, rejimin çağdaşlık ve ilerlilik iddiasının bir göstergesi olarak işlev görmüştür. Siyasal temsildeki kadın oranları, yapısal eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için yeterli olmamış; seçilen kadınlar çoğunlukla parti merkezinin kontrolündeki figürler olarak meclise taşınmıştır (Tekeli, 1995; Çakır, 1994).

Siyasal reformların ideolojik çerçevesi ise Altı Ok ilkeleri çerçevesinde şekillendirilmiş; bu ilkeler toplumun her alanında bir yeniden yapılanmayı öngörmüştür. Bu bağlamda devletin ideolojik aygıtları olan tarih ve dil politikaları, ulusal kimliğin inşası sürecinde etkili olmuş, ancak bu ideolojik inşa süreci toplumun çoğulcu yapısının göz ardı edilmesine yol açmıştır (Yıldız, 2008; Lewis, 1999). Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi girişimler, Batı'nın oryantalist söylemine karşı geliştirilen ulus-merkezli tepkiler olsa da, bilimsel yeterlilikten uzak ve devletin yönlendirdiği kurumsal üretimler olarak değerlendirilmiştir.

Bütün bu gelişmeler ışığında değerlendirildiğinde, Cumhuriyet'in erken döneminde siyasal reformlar güçlü bir modernleşme iddiası taşıması; ancak bu modernleşme süreci çoğu zaman otoriter bir yönetim anlayışı çerçevesinde şekillenmiştir. Çok partili hayata geçiş arzusu, bu dönemde birkaç kez denenmiş, ancak siyasal ve toplumsal koşulların olgunlaşmaması nedeniyle başarıya ulaşamamıştır. Rejimin kendisini tehdit altında hissettiği her durumda güvenlikçi reflekslerle hareket etmesi, muhalefeti bastırmış ve siyasal çoğulculuğun gelişimini engellemiştir (Koçak, 2013; Karpat, 2004).

Demokratikleşme süreci, ancak II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası konjonktürün de etkisiyle yeniden gündeme gelebilmiş ve 1946 yılında çok partili hayata geçilmesiyle yeni bir evreye taşınmıştır. 1923–1938 dönemi bu bağlamda, Cumhuriyet'in kurucu ideolojisinin, devlet-toplum ilişkilerinin ve siyasal kültürünün şekillendiği bir laboratuvar işlevi görmüştür. Otoriter modernleşme ile demokratik açılım arasındaki bu çelişkili süreç, Türkiye siyasetinin sonraki dönemlerinde de etkisini sürdürecektir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1993). *The Making of Modern Turkey*. Routledge.
- Akyüz, Y. (2007). *Türk Eğitim Tarihi*. Pegem A Yayıncılık.
- Arat, Y. (1989). *The Patriarchal Paradox: Women Politicians in Turkey*. Fairleigh Dickinson University Press.
- Arat, Y. (1994). Reform and repression in the Turkish Republic. *Middle East Journal*, 48(2), 230–240.
- Atmaca, Y., & Göç, E. (2020). Türkiye’de 1960 ve 1980 Kurucu Meclisleri: Demokratik Nitelikleri Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(28), 1524–1540.
- Çaha, Ö. (2003). *Siyasal Katılma ve Kadın*. Vadi Yayınları.
- Çakır, S. (1994). *Osmanlı Kadın Hareketi*. Metis Yayınları.
- Hanioglu, M. Ş. (2011). *Atatürk: An Intellectual Biography*. Princeton University Press.
- Heper, M. (1985). *The State Tradition in Turkey*. Eothen Press.
- Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. Metis Yayınları.
- Karpat, K. H. (2004). *Studies on Turkish Politics and Society: Selected Articles and Essays*. Brill.
- Keyder, Ç. (2000). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İletişim Yayınları.
- Koçak, C. (2013). *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1923–1945)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Lewis, G. (1999). *The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success*. Oxford University Press.
- Özbaran, S. (1998). *Tarih ve İdeoloji: Türkiye’de Resmî Tarih Tezinin Doğuşu*. İletişim Yayınları.
- Tekeli, Ş. (1995). Women in modern Turkish society. *Women’s Studies International Forum*, 18(4), 345–355.
- Tekeli, Ş. (1998). *Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelenmesi*. İstanbul: Ütopya Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1991). *Türkiye’de Siyasal Partiler*. Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Weiker, W. F. (1973). *The Modernization of Turkey*. Holmes & Meier.
- Yıldız, A. (2008). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919–1938)*. İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A Modern History*. I.B. Tauris.

“Ovada Siyaset” ve Demokratik Temsil Mücadelesi: Kürt Hareketi Örneği

Selçuk Kahraman¹

Özet

Bu çalışma, “seçim” tecrübeleri ve “temsil” elde etme yönünden Kürt Hareketi örneğinde bir inceleme sunmaktadır. Kürt Hareketi partilerinin bugüne kadar çeşitli süreçler yaşamasına karşın “seçimler” ve “temsiliyet” konusunda demokratik siyasetin içinde kalarak oldukça ısrarcı oldukları görülmüştür. Üstelik pek çok parti kapatma, parti feshetme, parti birleştirme ve yedek partiler kurma yönüyle Türk siyasal yaşamı içerisinde Kürt Hareketi, İslamcı partiler geleneğini oluşturan Millî Görüş Hareketi’nden de ayrılan ve çeşitlenen tecrübeler sunduğu açıktır. Kaldı ki Şerif Mardin’in Türkiye’nin “merkez” tipolojisi dışında konumlandığı “çevre” partileri ve hareketlerinin ilk örnekleri, Türk siyasal hayatında Millî Görüş Hareketi ve Kürt Hareketi bağlamında kendine yer bulmuştur. Bununla birlikte Millî Görüş partileri de her ne kadar kapatma davaları ve siyasi yasaklara konu olsa da Kürt Hareketi partileri gibi yerel ve genelde geniş çaplı tutuklamalara ve kayımlara uzanan daha sert ve geniş müdahalelerle karşılaştığı söylenemez. Diğer yandan Kürt Hareketi’nin üç hususta ısrarcı olduğu görülmüştür: partileşme, siyasal katılma (seçimler) ve siyasal temsil elde etme (temsiliyet). Bu üç unsur ise demokratik siyasal rejimlerde demokratik bir temsil mücadelesinin temel araçlarını ve alanını oluşturmaktadır. İşte bu çalışma, Kürt Hareketi’nin yaklaşık 40 yıllık bir döneminin yerelde ve geneldeki “seçim ve temsil” serencamını açıklamaktadır.

Giriş

Demokrasi, meşhur ifadesiyle halkın halk için halk tarafından yönetilmesidir. Demokratik temsil ise halk tarafından temsil edilmesine bir şekilde rıza gösterilen siyasal araçlar sistemidir. Böylece bir aracı (aday), katılım gösteren halkın rızası ve/veya iradesi ile temsil hakkı kazanmaya

1 Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, skahraman@erbakan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1217-0472

çalışır. Bu noktada ortada demokratik temsilin elde edilmesini tanımlayan bir süreç doğar. Bu süreçte katılım iradesi ve temsile rıza temelinde bir demokrasi işletilmesi amaçlanır. Bu amaçla meşruiyet kazanılır ve hak ve talepler siyasal arenaya taşınır. Bu noktada siyasal temsil, demokratik toplumlarda yönetilenlerle karar verme konumundaki aktörler arasındaki ilişkiye gönderme yapar (Özkan, 2020: 56-57). Hal böyleyken “halk”, “demokrasi” ve “demokratik” kavramlarına bolca vurguyu içeren Kürt Hareketi’nin her şart altında katılım/katılma ve temsil/temsiliyet odaklı demokrasi anlayışları bağlamında meşru bir zemin inşa etmeye çalışması -sivil siyaset zemininde- anlaşılabilir bir durum haline gelmektedir.

Ekim 2006’da dönemin Doğru Yol Partisi (DYP) Genel Başkanı olarak eski İçişleri Bakanı Mehmet Ağar, Diyarbakır’da yaptığı bir konuşmada Kürt Meselesinin ABD veya başka yerlere havale edilmeden ve bölünme endişesi yaşanmadan içeride çözümlenebilmesi gerektiğini belirterek PKK’lılara² gerekirse genel af sunularak dağda yerine düz ovada siyaset yapabilme olanağının desteklenmesi gerektiğini savunmuştur (Hürriyet, 2006). Bu çalışmanın başlığında yer alan “ovada siyaset” vurgusu Ağar’ın kamuoyunda ünlenen bu vurgusuna atıfla tercih edilmiştir.³ Kaldı ki bu editörlü kitap çalışmasının üst başlığını niteleyen Türk siyasal hayatındaki demokratikleşme çabalarının en müşkül alanlarından biri, Kürt Hareketi ile ilişkili partilerin yasal, siyasal ve kurumsal zeminde siyaset üretme olanak ve pratikleri üzerinden daha anlamlı olacağı düşünülmektedir.

22 Ekim 2024 tarihinde MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli, “Şayet teröristbaşının tecridi kaldırılırsa, gelsin DEM Parti grup toplantısında konuşsun, terörün bittiğini, örgütün lağvedildiğini ilan etsin. Bu dirayet ve kararlılığı gösterirse, umut hakkının kullanımıyla ilgili yasal düzenlemenin yapılması ve bundan yararlanmasının önü de ardına kadar açılsın.” (NTV, 2024) ifadelerini kullanarak o güne kadarki MHP’nin Kürt Meselesine bakışını⁴ oldukça farklı bir zemine taşımış ve demokratik siyaset alanını işaret etmiştir. Bu çerçevede Ahmet Türk, Pervin Buldan ve Sırrı Süreyya Önder’den oluşan İmralı Heyeti kurulmuş, 28 Aralık 2024’te Buldan ve Önder, Abdullah Öcalan’ı İmralı’da ziyaret etmiş ve 27 Şubat 2025’teki üçüncü görüşmede DEM Parti eş genel başkanları ile genişletilmiş Heyet,

2 PKK’ya ilişkin ayrıca bkz. Dural, 2013; Bakan ve Yıldırım, 2021.

3 Örneğin Ahmet Türk’ün “PKK’yla bağlantım yok, şiddeti değil demokratik siyaset zeminini savunuyorum” (BBC, 2024b) sözleri ile Emine Ayna’nın “PKK, demokratik siyasete katılmalıdır” (Hürriyet, 2010) sözleri bir arada değerlendirildiğinde “ovada siyaset”, demokratik siyaset zeminini destekleyen bir yaklaşım olarak nitelendirilebilir.

4 MHP’nin Kürt Meselesine ilişkin önceki yaklaşımları için ayrıca bkz. Celep, 2010; Dural, 2016.

Öcalan’la birlikte bir fotoğraf vererek Öcalan’ın PKK’ya silah bırakma çağrısını okumuştur (Rudaw, 2025). Böylesi yeni bir süreçle birlikte Kürt Hareketi’nin demokratik siyaset zeminindeki temsilinin önemi ayrıca anlam kazanmıştır.

Temsili demokrasilerin özelliklerinden biri olarak, ülkenin farklı toplumsal kesimlerinin sistem içerisinde kendine yer bulmaya çalışarak ayrışmasını engellemek olduğu ileri sürülür. Bu bir yönüyle anlamlı olmakla birlikte toplumsal ve siyasal kültür, seçim sistemi ve hükümet sistemi tasarımları ya da ülkenin ilgili kanunları ve pratikleri de özellikle “çevresel” siyasal hareketlerin alan ve olanak kazanabilmesi adına önemli dinamikler ortaya koyar. Diğer yandan demokrasilerin vazgeçilmez öğeleri arasında yer alan (Okutan, 2021) ve siyasal katılmanın en eski araçlarından biri olan (Uysal ve Toprak, 2013: 12) siyasal partilerin, kendilerini göstermeleri gereken birinci adres, elbette toplum karşısında verdikleri sınavı resmeden seçim sandığıdır. Bu nedenle seçimlere katılan ve seçim sandığında yer bulabilen siyasal partiler, demokrasilerde daha da önem kazanırlar. Bu çalışmada Türk siyasal hayatının önemli bir çevre hareketine tekabül eden Kürt Hareketi partilerinin seçim tecrübeleri incelenecektir. Merkez alanın dışında siyasal mücadelenin daha güç olmasına koşut olarak bu siyasal partilerin seçimlere yönelik ilgisi, temsil edilmeye yönelik devamlılık ve her türlü engele karşın sandığa olan ısrarlarının, “katılım”, “temsil” ve “demokrasi” olguları ile doğrudan bir anlam bulduğu savunulmaktadır.

Kürt Hareketi partileri arasından bugüne kadar genel seçimler boyutunda HEP (SHP), HADEP, DEHAP, HDP ile Yeşil Sol Parti; yerel seçimler boyutunda ise HADEP, (SHP), DTP, BDP, HDP ve DEM Parti olarak toplum karşısına çıktığı görülmüştür. Bu açıdan ulusal çapta milletvekili genel seçimleri ile yerel düzeydeki meclisler ve belediye başkanlıkları iki boyutta kronolojik olarak incelenmektedir. Bu süreçlerde yaşanan sorunların yine aynı anlatım biçimine koşut olarak vurgulanmasına çaba gösterilmektedir. Ardından çalışmanın sonuçları ile çalışma tasarımı tamamlanmaktadır.

KÜRT HAREKETİ PARTİLERİ

Kürt Hareketi, 1980 sonrası fiili anlamını ilk aşamada 1987 milletvekili genel seçimlerinde Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) listelerinden parlamentoya girenlerle, ardından resmi anlamını SHP’den ayrılanlarca 1990’da kurulan Halkın Emek Partisi (HEP) ile kazanmıştır. Çalışmanın bu kısmında SHP içerisinde başlayan ve günümüzde DEM Parti olarak varlığını sürdürmeye devam eden Kürt Hareketi’nin ana damarı, temelde temsil boyutunda bu kısımda yerel ve genel seçimler bağlamında iki kısımda inceleme konusu edilecektir.

HEP’ten Yeşil Sol’a Genel Seçim Pratikleri

Sosyal Demokrat Halkçı Parti’nin (SHP) “Doğu ve Güneydoğu Sorununa Bakışı ve Çözüm Önerileri” başlıklı 1989 Raporu, günümüzde CHP’nin resmi sayfasında CHP raporları arasında yer verilmesi yönüyle de önemli bir siyaset belgesidir. İlgili rapor, döneminin SHP Genel Sekreteri Deniz Baykal başkanlığında hazırlanmıştır. Raporun “demokratikleşme” ile ilgili kısımlarında Türkiye’nin iki coğrafi bölgesinin ağırlıklı olarak etnik açıdan Kürt olduğu belirtilmiş, Batı’da yaşayan Kürtlerin toplumsal ve siyasal bütünleşmeye yönelik sorunlar yaşamazken Doğu’daki Kürtlerin yaşadığı, bu durum üzerinde dönemin iktidarı ile bölgedeki “ayrılıkçı etnik grubun silahlı mücadelesi” birlikte sorumlu tutulmuş, uzun süren sıkıyönetim ve olağanüstü yönetim biçimleri eleştirilmiş, anadil yasağının kaldırılmasının demokrasinin gereği olduğu ve anadilde özel eğitim ve yayın yapılabilmesinin serbest bırakılması gerektiği, Kürt sorununun Türkiye’nin genel demokratikleşme sorunu ile iç içe olduğu, gözaltı ve tutuklamalarda hukuk ilkelerinin demokratik bir anlayışla yeniden düzenlenmesi gerektiği, Bölge Valiliği ve köy koruculuğu uygulamasına ve yerleşim birimlerinin zorla boşaltılmasına son verilmesi gerektiği savunulmuştur (CHP, 2018).

15 Mayıs 1990’da SHP Parti Meclisi’nde oy birliği ile kabul edilen ve kamuoyunda 1989 Kürt Raporu olarak anılan belge, bir yandan başta 2932 sayılı⁵ ve 2935 sayılı 12 Eylül 1980 sonrası düzenlemelere yönelik doğrudan SHP (CHP) tarafından bir karşı çıkışı (Yenişafak, 2013) ifade etmekte bir yandan Kürt Hareketi’nin demokratik temsil bağlamındaki ilk şahsiyetlerinin SHP çatısı altında yer alabilme gerekçelerini anlamlandırmaktadır. Dönemin Anavatan Partisi (ANAP) iktidarının PKK eylemlerini; “dış destekli eşkıya hareketi” ve “ideolojik terör oluşumu” olarak nitelendiren yaklaşımları, bölgede iktidarın OHAL çıkartarak Bölge Valiliği ve köy koruculuğu gibi güvenlikçi tedbirlere odaklanmasına salık vermiştir (Göktaş, 2013). Bununla birlikte sivil düzlemdeki Kürt Hareketi, bir yandan 1984’ten 1980’lerin sonlarına doğru PKK’nın şiddeti tırmandırması ve ulusal kamuoyunun şiddetli tepkisi bağlamında o dönemin şartları itibarıyla ulusal siyaset zemininde yer alma ve temsil elde edebilmenin ilk ve tek yolunun SHP olduğunun bilincinde olmuşlar ve bu bağlamda SHP, Kürt Hareketi’nin

5 Ekim 1990’da İnsan Hakları Derneği Genel Kurulu’nda Kürtçe konuşma yapan ve Türkçe dışındaki dillerde konuşmayı yasaklayan 2932 sayılı Kanun’a muhalefetten Ekim 1990’da gözaltına alınan HEP’in Diyarbakır il başkanı Vedat Aydın, bu suçlamadan beraat etmiş ve ilgili Kanun da 25 Ocak 1991’de kaldırılmıştır. Bununla birlikte Temmuz 1991’de Diyarbakır’da gözaltına alındıktan iki gün sonra cesedine ulaşılan Aydın’ın Diyarbakır’daki cenazesine katılanlara ateş açılmış ve 20’den fazla kişi yaşamını yitirmiştir (Al Jazeera, 2013).

ilk demokratik mücadele zemininin partisel aracı olmuştur.⁶ Ancak bu araç, onları uzun süreli taşımaya olanak vermemiştir.

Buraya kadarki bağlamın ardından biraz geriye dönmek gerekirse 1980 askeri darbesinin ardından Diyarbakır Cezaevi'nde tutuklu kalan Ahmet Türk, siyaseti bırakmak yerine 1970'lerdeki siyasal kariyerini CHP'nin kapatılmasıyla kurulan SHP'de devam ederek yeniden başlatmıştır (Akça & Özden, 2019, 25). Esasen Kürt Hareketi'nin temsil mücadelesinin öyküsü, Ahmet Türk'ün siyasal kariyeri ile başlatılsa yeridir. İlerleyen kısımlarda görüleceği üzere Türk, aynı zamanda Kürt Hareketi'nin sivil-siyaset düzlemindeki en eski müdavimlerinden biridir. Diğer yandan 1987 Milletvekili Genel Seçimlerinde ülke genelinde oyların yaklaşık %25'ini alan SHP listelerinden; aralarında Türk'ün de olduğu ve Kürt meselesine dikkat çeken pek çok siyasetçi parlamentoya girmiştir.

16 Mart 1988'de dönemin Irak lideri Saddam Hüseyin'in emriyle düzenlenen Halepçe Katliamı sonrası Kürtlerin yeniden uyanışı iddiası ile 14-15 Ekim 1989 tarihlerinde Paris'te düzenlenen Kürt Ulusal Kimliği ve İnsan Hakları Konferansı'na katılan SHP'nin 7 milletvekili; Ahmet Türk, Mahmut Alınak, Adnan Ekmen, Salih Sümer, Mehmet Ali Eren, İsmail Hakkı Önal ve Kenan Sönmez, partiden ihraç edilmişlerdir. Alınan ihraç kararları SHP içerisinde deprem etkisi oluşturmuş; Kasım ve Aralık 1989'da aralarında Ahmet Fehmi Işıklar, Arif Sağ, Kemal Anadol ve Aydın Güven Erkan'ın da bulunduğu 12 milletvekili daha partilerinden istifa etmişlerdir. SHP'nin Kürt ağırlıklı teşkilatlarındaki istifaların da ardından ihraç edilen ve istifa eden milletvekillerinin de kurucuları arasında bulunduğu ve ilk genel başkanı Ahmet Fehmi Işıklar'ın olduğu Halkın Emek Partisi (HEP), 7 Haziran 1990'da kurulmuştur.

SHP'den ihraç edilmeleri yönündeki talebin o dönem partide etkili olan genel sekreter Deniz Baykal ya da genel başkan Erdal İnönü'den hangisi tarafından asıl istendiğine dair çeşitli tartışmalar ilerleyen yıllarda söz konusu olsa da (Akyüz, 2023; Sağlar, 2023) Fransa'daki siyasal etkinliğe izinsiz katılım ve Türkiye aleyhindeki söylemlere savunma geliştirilmemesi gibi kamuoyuna yansıyan gerekçelerle (Bayer, 2021); SHP yönetiminin her hâlükârda ihracı istenen milletvekillerinin "parti disiplini" ve "parti ilkeleri" çerçevesinde bir muameleye tabi tuttuğu anlaşılmaktadır. Ancak bu gerekçeler, bir yönden o dönem yükselen iç kamuoyu tepkisine karşın SHP'nin bir tür sorumluluktan çıkış arayışlarının da bir sonucu olmuştur. İşte 1989'daki Paris Kürt Konferansı, aralarında Ahmet Türk'ün de olduğu

6 Ayrıca bkz. Somer, 2016: 15-16.

pek çok Kürt siyasetçinin siyasal çizgisinde önemli bir kırılma oluşturmuş (İlke Haber, 2012) ve Kürt Hareketi’nin demokratik siyasal zeminde kendi partileşme serüveninin ve temsil mücadelesinin adımlarının atılmasının aracını ve motivasyonunu oluşturan bir neden haline dönüşmüştür.

1991 Milletvekili Genel Seçimlerinde HEP’liler, HEP’in gerekli örgütlenmeyi yeterince tamamlayamamasının ve %10’luk ulusal barajın da aşamayacağına kanaat getirilmesinin de verdiği etkiyle ve temsil edileme önceliğiyle yine SHP listelerinden parlamentoya girme kararı aldıkları belirtilebilir. Dönemin SHP Parti Meclisi’nde Kürt sorununun çözümü adresinin TBMM olduğu ve HEP’le seçime girilmesi gerektiğini savunan Fikri Sağlar’ın talebi, Genel Başkan Erdal İnönü tarafından kabul edilmiş ve İnönü’nün görevlendirmesiyle Sağlar, Ahmet Türk’le birlikte SHP-HEP seçim ittifakını oluşturmuştur (Sağlar, 2023).⁷ Bu karar, temelde her iki tarafın stratejik temsil kazanımlarına yönelik bir seçim işbirliğini de tanımlamıştır. Kaldı ki 1987 seçimlerine göre 1991 genel seçimlerinde Batı’da oyları azalan SHP’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki oyları artış göstermiştir.

20 Ekim 1991 tarihli erken genel seçimlerde aralarında Ahmet Türk, Hatip Dicle, Ahmet Fehmi Işıklar, Leyla Zana, Sırrı Sakık, Zübeyir Aydar, Mahmut Alınak, Orhan Doğan, Selim Sadak ve Remzi Kartal’ın da bulunduğu 21 HEP’li milletvekili TBMM’ye girmiştir. 6 Kasım 1991 tarihli TBMM yemin töreninde HEP’li Leyla Zana, yemin etmek üzere kürsüye çıktığında sarı yeşil kırmızı renklerdeki mendil ve saç bandıyla çıkması nedeniyle TBMM sıralarından önce “o bayrağı indir” sesleri yükselmiş, ardından yemin metnini okumaya başlayan Zana’nın sözleri sırasında özellikle DYP ve ANAP sıralarından kapaklara vurularak protesto edilmeye başlanmış, Zana da yüksek gürültü altında yemin metnini tamamlandıktan sonra “Bu yemini Türklerin ve Kürtlerin kardeşliği için ediyorum.” anlamındaki Kürtçe ifadelerle kürsüden inmiştir. Bunun üzerine dönemin en yaşlı üye sıfatıyla oturumu açan geçici TBMM Başkanı ve Elazığ Milletvekili Ali Rıza Septioğlu, Zana’ya “sözümü geri alıyorum” şeklinde sözlerini tekrarlattıktan

7 Hatipoğlu (1992: 138-140); HEP’lileri SHP listelerinden TBMM’ye taşıyarak Kürtlerin hamisi rolüne giren Erdal İnönü’nün iktidar ortağı olduktan sonra 1992 Nevruz’undaki olayları yerinde anlamak üzere bölgeye giden SHP Heyeti’nin Genel Merkez’e sunduğu rapordaki ifadeleri eleştirerek ilgili milletvekillerinin bir devlet görevlisi gibi davranmak yerine orada bir propagandanın etkisi altında kaldıklarını ve henüz iktidar sorumluluğu alamadıkları için muhalefetteymiş gibi rapor hazırladıklarını savunmasının, İnönü’nün ikircikli bir siyasal tutum aldığı açık göstergesi olduğunu savunmuştur. Mayıs 2022’de verdiği bir röportajda ise Ahmet Türk, Erdal İnönü’yü Kemal Kılıçdaroğlu’na göre Kürt meselesinde ve kendilerine sahip çıkma konusunda daha cesur bulmuştur (Bulut, 2022).

sonra Zana'ya yeniden yemin metnini okutturmuştur (Al Jazeera Türk, 2015).

1991'deki yemin krizi ve 1992 Nevruz'unun çeşitli Kürt yerleşimlerinde kanlı olaylara sahne olması üzerine (Çiçek, 2013; Bayır, 2023; Bianet, 2024) dönemin SHP lideri İnönü'nün talebi üzerine Ahmet Fehmi Işıklar, Salih Sümer ve Adnan Ekmen dışındaki 18 HEP kökenli milletvekili SHP'den istifa etmişler ve 19 Eylül 1992'deki HEP'in 2. Olağanüstü Kongresi'nde Mardin milletvekili Ahmet Türk, HEP'in genel başkanı olmuştur. Bu arada HEP'e 3 Temmuz 1992'de kapatma davası açılması üzerine Anayasa Mahkemesi (AYM) tarafından kapatılması olasılığına karşı 19 Ekim 1992'de Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP) adıyla bir yedek parti daha kurulmuştur. Avukatlığını Hasip Kaplan'ın yaptığı ÖZDEP'e de kapatma davası açılmış, 30 Nisan 1993'te ÖZDEP yöneticileri partinin feshi kararı almalarına karşın AYM 23 Kasım 1993'te partinin kapatılmasına karar vermiştir (Kaynar, 2007: 250-251). Bu arada 14 Temmuz 1993'te HEP'in AYM tarafından kapatılması üzerine HEP'liler 21 Haziran 1991'de yedek partileri olarak kurdukları Demokrasi Partisi'ne (DEP) geçmişlerdir. Böylece HEP ve ÖZDEP, DEP'te toplanmıştır. Bu arada DEP'e geçtikleri için 18 milletvekiline siyaset yasağı getirilmemiş ve TBMM üyelikleri düşmezken SHP'de kalan ancak eski HEP Genel Başkanı olduğu için Diyarbakır Milletvekili ve dönemin TBMM Başkanvekili Fehmi Işıklar'ın milletvekilliğinin düşürülmesine karar verilmiştir (Bayır, 2023).

Türk siyasal hayatı açısından önemli olaylardan birini TBMM'de polis tarafından gözaltına alınma DEP'li milletvekilleri oluşturmuştur. 12 Aralık 1993'te DEP Genel Başkanı seçilen Diyarbakır Milletvekili Mehmet Hatip Dicle ile Leyla Zana ve Orhan Doğan, "milletvekili dokunulmazlığı" nedeniyle haklarında işlem yapılamayacağını bildirerek TBMM'den ayrılmamaya karar vermişler ancak 4 Mart 1994'te TBMM içerisine giren polisler Dicle, Zana ve Doğan'ı zor kullanarak gözaltına almış ve sonrasında ise tutuklanarak cezaevine gönderilmişlerdir (Bianet, 2013c; Kasapoğlu, 2016). Bu tutuklamaları, Selim Sadak'ın da aralarında olduğu pek çok DEP'li siyasetçinin daha tutuklanması izlemiştir. Aralarında Remzi Kartal ve Zübeyir Aydar'ın da olduğu bazı milletvekilleri ise yurtdışına kaçmıştır (Kamer, 2024). DEP'li milletvekillerinin dokunulmazlığının kaldırılmasında dönemin Başbakanı Tansu Çiller de etkili olmuş ve Dicle, Zana, Doğan ve Sadak, 9 yılı aşkın bir süre cezaevinde kaldıktan sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin adil yargılanma hakkının ihlali ve tazminat ödenmesi kararları sonrası ancak 2014'te tahliye edilebilmişlerdir (Rudaw, 2022a; Rudaw 2022b).

DEP’in kapatılması olasılığı üzerine 11 Mayıs 1994’te Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) kurulmuştur. Diğer yandan 1990-1994 arasındaki dönemde aralarında DEP Mardin Milletvekili Mehmet Sincar’ın da bulunduğu 76 HEP ve DEP üyesinin öldürüldüğü ve Şubat 1994’de DEP Genel Merkezi’ne bombalı saldırı düzenlendiği belirtilmiştir (Al Jazeera Türk, 2013). 16 Haziran 1994’te ise DEP’in AYM tarafından kapatılması üzerine Kürt Hareketi, yoluna HADEP’le devam etmiştir. Ancak HADEP’in 1996’daki 2. Olağan Kongresi sonrası genel başkan Murat Bozlak ile 50 Parti Meclisi üyesi gözaltına alınmış ve Bozlak’a 6 yıl hapis cezası verilmiş, HADEP’lilere yönelik gözaltı ve tutuklamalar ilerleyen yıllarda da devam etmiş, 1998’de HADEP il ve ilçe binalarına yapılan operasyonlarda geniş çaplı gözaltılar ve tutuklamalar gerçekleştirilmiş ve 1998’de genel başkan Bozlak aynı yıl iki defa tutuklanmıştır (Al Jazeera Türk, 2013).

Tablo-1: HEP’ten Yeşil Sol’a Milletvekili Genel Seçimleri

Tarih	Parti-Bağımsız	Oy Sayısı	Oy Oranı	Temsiliyet
29 Kasım 1987 (1990)	SHP (HEP)	-	-	- (19)/450
20 Ekim 1991	SHP listelerinden (HEP)	-	-	21/450
24 Aralık 1995	Halkın Demokrasi Partisi	1.171.623	%4,17	0/550
18 Nisan 1999	Halkın Demokrasi Partisi	1.482.194	%4,75	0/550
3 Kasım 2002	Demokratik Halk Partisi	1.960.660	%6,22	0/550
22 Temmuz 2007	Bağımsızlar	1.334.518	%3,80	22/550
12 Haziran 2011	Bağımsızlar	-	-	36/550
7 Haziran 2015	Halkların Demokratik Partisi	6.058.489	%13,12	80/550
1 Kasım 2015	Halkların Demokratik Partisi	5.148.085	%10,76	59/550
24 Haziran 2018	Halkların Demokratik Partisi	5.867.302	%11,70	67/600
14 Mayıs 2023	Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi	4.803.922	%8,82	61/600

Kaynak: Yazar tarafından YSK verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

AYM tarafından 13 Mart 2003’te HADEP kapatılmış, Murat Bozlak, Hamit Geylani ve Kemal Bülbül’ün de aralarında olduğu 46 kişiye 5 yıl siyaset yasağı getirilmiştir (İHD, 2003; Hürriyet, 2003). Bununla birlikte 1996’da HADEP’e yönelik üst düzey gözaltı ve tutuklamaların ardından

24 Ekim 1997’de Demokratik Halk Partisi (DEHAP) kurulmuş ancak 19 Kasım 2005’te genel başkanlığını Tuncer Bakırhan’ın yaptığı DEHAP kendini feshetmiştir (Evrensel, 2021). Yine 6 Haziran 2003’te kurulan Özgür Toplum Partisi (Özgür Parti), 26 Mayıs 2007’de kendini feshetmiştir. DEHAP ve Özgür Parti’nin yöneticileri ve üyeleri, 9 Kasım 2005’te kurulan ve kurucuları arasında Leyla Zana, Orhan Doğan gibi isimlerin bulunduğu Demokratik Toplum Partisi’ne (DTP) katılmışlardır. DTP’nin ilk eş başkanları ise Ahmet Türk ve Aysel Tuğluk olurken Ekim 2009’da Parti Meclisi’ndeki 80 üyeden 54’ü cezaevindeydi (Bianet, 2013b).

1990 ve 1995 Milletvekili Genel Seçimlerinde HADEP’in %4’ler düzeyinde kalması ve 2002’de DEHAP’ın %6 civarında oy alarak %10’luk ulusal barajın oldukça geride kalması, diğer güçlü siyasal partilerle işbirliği olanağının zayıf olması, temsiliyet bağlamında yeni bir formülü beraberinde getirmiştir. Genel başkanlıklarını çeşitli sürelerde Aysel Tuğluk, Ahmet Türk, Emine Ayna ve Nurettin Demirtaş’ın yaptığı DTP, 2007 ve 2011 genel seçimlerine bağımsız adaylarla girerek ulusal barajı saf dışı bırakma kararı almıştır. Bu stratejinin ilk aşaması olarak 2007’deki genel seçimlere DTP, Özgürlük ve Dayanışma Partisi (Sol Parti), Emek Partisi (EMEP) ve Sosyalist Demokrasi Partisi (SDP) ile birlikte “Bin Umut Adayları” adıyla bağımsız olarak girmiş (Sendika.org, 2007) ve ilgili seçim çevrelerinde yaklaşık 1 milyon 350 bin oy alınarak 22 sandalye kazanmıştır (Milliyet, 2008). 11 Aralık 2009’da DTP’nin kapatılması kararı verilmiş, 37 partiliye 5 yıl siyaset yasağı getirilmiş ve Ahmet Türk ile Aysel Tuğluk’un milletvekilliklerinin düşürülmesine karar verilmiştir. Bu durumun ardından Bin Umut Adayları arasında yer alan İstanbul Milletvekili Ufuk Uras’ın katılımıyla 2 Mayıs 2008’de BDP olarak TBMM’de yeniden bir grup kurulabilmektedir (Tuncer, 2007: 139; Kamer, 2024).

Kürt Hareketi’nin bağımsızlarla ulusal barajı aşma stratejisinin ikinci aşamasını 2011 milletvekili genel seçimleri oluşturmuştur (Başkan ve Güney, 2012). Bu seçimlerde “Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloku” adıyla bağımsız adaylar platformu kurularak içerisinde BDP’nin dışında EMEP, Hak ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR) ve Katılımcı Demokrasi Partisi (KADEP) gibi çeşitli siyasal partiler ve oluşumlar yer almıştır. Bu seçimlerde BDP, 60’ı aşkın bağımsız adayla seçimlere girmiş ve 36 sandalye kazanmıştır. Hatip Dicle, Diyarbakır Milletvekili seçilmesine karşın YSK kararı ile milletvekilliği düşürülmüş (NTV, 2011), 6 milletvekilinin de siyasi parti üyeliği yasağı nedeniyle BDP, 29 sandalye ile TBMM’de yine grup kurma olanağına ulaşmıştır (Kamer, 2024). Bu seçimlerle Sırrı Süreyya Önder, Ahmet Türk, Leyla Zana, Sırrı Sakık, Murat Bozlak, Şerafettin Elçi, Gülten Kışanak, Altan Tan, Emine Ayna, Selahattin Demirtaş, Pervin Buldan,

Hasip Kaplan, Aysel Tuğluk ve İdris Baluken’in de aralarında olduğu 35 kişi TBMM’ye girmiştir (Sol, 2011).

Kürt Hareketi, 1987 ve 1991 genel seçimleri sonrası TBMM’deki temsiliyetlerine, 2007 ve 2011 genel seçimleri ile tekrar kavuşmuşlardır. Bu süreçte iki önemli kazanım sağlandığı iddia edilebilir: ilki, Kürt Hareketi’nin kendi başına seçimlere katılabilme ve temsil kazanabilme kabiliyetini sağlaması/kurumsallaştırması; ikincisi kamuoyunda tanınırlık ve meşruiyet alanını genişleterek iki seçimdir yurtdışı oylarından da kaldığı mahrumiyeti gidermeye başlayan ve Çözüm Süreci ile pekiştirilen yeni bir siyasal zemin. İşte bu noktada 15 Ekim 2012’de kurulan ve 22 Haziran 2014’te Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ’ın eş genel başkanlığı ile başlayan yeni bir siyasal katılım ve siyasal temsil mücadelesi süreci başlamıştır.

Haziran 2015 seçimlerine HDP, Türkiye kamuoyuna “Türkiyelileşme Projesi” ile çıkmıştır (Tekdemir, 2016; Celep, 2023; Celep 2024). Türkiye partisi olma hedefindeki söylemleri ve ilk kez %10’luk ulusal barajı aşmaya yönelik hedefin ortaya çıkması, çeşitli kesimlerin de ilgisini ve desteğini çekerek (Celep, 2018), HDP’nin Kürt Hareketi’nin bugüne kadarki siyasi tarihindeki en büyük temsil başarısını beraberinde getirmiştir. Dahası Kürt Hareketi’nin ilk defa ulusal düzeyde bir cumhurbaşkanlığı seçiminde Zaza bir adayla 10 Ağustos 2014 tarihinde toplum karşısına çıkması ve Selahattin Demirtaş’ın %10’a dayanan yaklaşık 4 milyon oy alması (YSK, 2014), bir sonraki genel seçim için önemli bir ivme sağlamıştır. Kaldı ki 7 Haziran 2015 milletvekili genel seçimlerinde farklı kesimlerden adaylarla seçmen karşısına çıkan HDP, ülke genelindeki oyların %13’ünden fazlasını alarak 80 sandalye ile MHP ile eşit sayıda temsiliyet kazanmıştır.

7 Haziran 2015’te HDP listelerinden seçilen milletvekilleri arasında; Leyla Zana, Dilek Öcalan, Leyla Güven, Osman Baydemir, Pervin Buldan, Selahattin Demirtaş, Abdullah Zeydan, İdris Baluken, Nursel Aydoğan, Meral Danış Beştaş gibi isimlerin yanı sıra Hüda Kaya, Turgut Öker, Filiz Kerestecioğlu, Levent Tüzel, Ayhan Bilgen, Ali Kenanoğlu, Sırrı Süreyya Önder, Ertuğrul Kürkçü, Müslüm Doğan, Feleknas Uca, Ali Haydar Konca, Nimetullah Erdoğan, Altan Tan, Seher Akçınar Bayar, Celal Doğan, Mithar Sancar, Erol Dora, Mehmet Ali Aslan, Dengir Mir Mehmet Fırat, Kadri Yıldırım, Figen Yüksekdağ gibi isimler de yer almıştır (Yenişafak, 2015). Aynı zamanda bu seçimlerle Kürt Hareketi kendi partileri ile girdiği bir seçimde ilk defa Ankara, İzmir, Antalya, Bursa, Gaziantep, Kocaeli, Erzurum ve Ardahan illerinde milletvekillikleri kazanmıştır. Böylece HDP, öncülü partilerin çizgisinden hem daha geniş alanda hem de daha çeşitli

profilile siyasal temsili parlamentoya taşıyarak siyasal etki alanını ulusal barajı aşabilen düzeye getirebilmiştir.

Haziran 2015 seçimleri sonrası geçici olarak 3 aylık süre için kurulan 63. Türkiye Hükümeti'nde yer almak üzere Ahmet Davutoğlu'nun 3 HDP'liye yönelik bakanlık teklifini, EMEP kökenli Levent Tüzel reddederken parti kararına uyan Ali Haydar Konca, Avrupa Birliği Bakanı⁸ ve Müslüm Doğan, Kalkınma Bakanı olarak kabul etmişlerdir. Kasım 2016'da aralarında HDP eş genel başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ'ın olduğu pek çok üst düzey HDP yöneticisi ve milletvekili gözaltına alınarak tutuklanmıştır (Kamer, 2020; BBC, 2024a). Kasım 2015 seçimleri sonrası TBMM'ye giren toplamda 16 HDP'li milletvekili çeşitli zamanlarda tutuklanmıştır (Diken, 2017; Kamer, 2018).

Haziran 2015'te TBMM'nin temsiliyet bakımından 3. büyük partisi olmayı MHP ile paylaşan HDP, bu durumunu Kasım 2015 seçimlerinde MHP'yi de geride bırakarak doğrudan 3. büyük parti olarak sürdürmüştür. 24 Haziran 2018 tarihli genel seçimlerine gelindiğinde HDP, 67 milletvekilliği kazanarak TBMM'nin yine temsil bakımından 3. büyük partisi olmuştur (Ertugay ve Mursül, 2020: 40). 17 Mart 2021'de ise HDP'ye kapatma davası açılmıştır. 25 Kasım 2012'de kurulan Yeşil Sol Parti ise, HDP'nin 2023 seçimlerine giriş riskini ortadan kaldırmanın aracı olmuş ve daha sonra Yeşil Sol Parti adını Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (HEDEP) olarak değiştirmiştir. Bununla birlikte HEDEP kısaltmasının Yargıtay tarafından "HADEP'i çağrıştırdığı" gerekçesi ile reddedilmesi üzerine partinin kısaltması olarak DEM Parti tercih edilmiştir (BBC, 2023; Evrensel, 2023).

Haziran 2015 sonrası Kasım 2015'te 59 ve 2018'de 67 sandalye kazanarak %10'luk baraj sorunu yaşamayan HDP, Mart 2022'de ulusal barajın %7'ye indirilmesi sonrası (Sayın, 2022), ulusal baraj ve temsil riskini tümüyle gündeminden çıkarmıştır. Hatta 2018 seçimlerinde HDP listelerinden seçime giren Türkiye İşçi Partisi (TİP), Kürt Hareketi partileri ile "Emek ve Özgürlük İttifakı" adı altında yine seçim iş birliği yapmakla birlikte ayrı bir parti amblemi ve listesi ile 2023 genel seçimlerine katılmıştır. Bu ittifakın Kürt Hareketi partilerini ise Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi (DEM Parti), Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) oluşturmuştur. İttifak, 61'i Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi (Yeşil Sol Partisi) listelerinden ve 4'ü de TİP listelerinden olmak üzere 65 sandalye kazanmıştır. Yeşil Sol Parti'nin kazandığı 61 sandalyeden 2'si EMEP ve 2'si

8 Bir HDP'li milletvekiline AB Bakanlığının teklif edilmesinin, "bir kıtadan daha fazlasına tekabül eden" (Yılmaz & Çemrek, 2023) Avrupa kamuoyu nezdinde yeniden pozitif bir siyasal algı oluşturma çabasına koşut olduğu ileri sürülebilir.

de DBP olarak TBMM’de temsil edilmeye başlanırken 3 Mayıs 2025’te İstanbul Milletvekili Sırrı Süreyya Önder’in ölümü üzerine DEM Parti’nin TBMM’deki sandalyesi 56’ya düşmüştür (TBMM, 2025a; 2025b).

HADEP’ten DEM Parti’ye Yerel Seçim Pratikleri

Kürt Hareketi’nin 1987’de başlatılabilecek parlamentodaki temsil geleneği ile genel seçimlere katılım performansına karşın yerel seçimlere katılım ve temsili, daha geç olmuştur. HEP’in 1992’deki bir ara seçimdeki “belediye meclis üyeliği” düzeyindeki kazanımı dışında (Cumhuriyet, 1992), geniş anlamda ilk yerel seçim tecrübesi ve temsiliyet, 18 Nisan 1999 tarihli Mahalli İdareler Seçimi ile gerçekleşmiştir.⁹ Bununla birlikte 18 HEP’li milletvekilinin DEP’e geçmesine müteakip 16 Eylül 1993’te çoğunluğu SHP’den olmak üzere 14 belediye başkanı DEP’e katılmış ancak DEP’e katılan belediye başkanları gözüaltına alınmış ve/veya görevden alınmış ve 1995 yerel seçimleri öncesi DEP’in Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkan adayının kaçırılması ve evine bombalı saldırı düzenlenmesi sonucu DEP, yerel seçimleri boykot kararı alarak 1994’teki Mahalli İdareler Seçimlerine katılmamıştır (Özsökmenler, 2014).

18 Nisan 1999 tarihli Mahalli İdareler Seçimlerine katılan HADEP, Kürt Hareketi’nin ilk büyükşehir belediye başkanlığını kazanarak, o tarihten itibaren düzenli olarak katıldığı tüm yerel seçimlerde Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanlığı, Kürt Hareketi partilerinin gösterdiği adaylarca da kazanılmaya devam etmiştir. Ayrıca 1999 seçimleri ile HADEP, Van, Batman, Ağrı, Siirt, Hakkâri ve Bingöl’ün il merkez belediyelerini de kazanarak toplamda 38 belediye başkanlığına ulaşmıştır. Bu arada HADEP Genel Başkanı Murat Bozlak’ın da aralarında olduğu pek çok HADEP yöneticisine Haziran 1999’da siyaset yasağı getirilmiş, 23 Nisan 1999’daki resmi törenlere gelen HADEP’li belediye başkanlarının bir kısmı geri çevrilirken katılabilenlerin ise askeri bürokratlarca elleri sıkılmamış, Şubat 2000’de başta dönemin Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı Feridun Çelik olmak üzere pek çok belediye başkanı gözüaltına alınmış ve Ağrı Belediye Başkanı Hüseyin Yılmaz ise İçişleri Bakanlığı tarafından görevden alınmıştır (Al Jazeera Türk, 2013; Özsökmenler, 2014).

9 Partileşme serüveni öncesine dair ise 1979’daki yerel seçimlerde Hilvan Belediyesi’ni kazanan Nadir Temel ve Batman Belediyesini kazanan Edip Solmaz örnekleri verilebilir. Bağımsız adaylar olarak başkanlıklarda ve belediye meclis üyeliklerinde temsiliyet sağlanan bu seçimlerdeki küçük ölçekli başarıya karşın Solmaz, seçildikten kısa bir süre sonra fail-i meçhul bir cinayete kurban gitmiş, Temel ise görevden alınmıştır (Öksökmenler, 2014).

Tablo-2: HADEP'ten DEM Parti'ye Mahalli İdareler Seçimleri

Tarih	Parti	İl Genel Meclisi	Belediye Meclisi	İl ve İlçe Belediye Başkanlığı	Büyükşehir Belediye Başkanlığı
18 Nisan 1999	Halkın Demokrasi Partisi	- (%3,5)	- (%3,5)	38/3.219 (%3,4)	1/16 (%3,8)
28 Mart 2004	SHP listelerinden	129/3.208 (%5,15)	1.067/34.477 (%5,04)	64/3.193 (%4,68)	1/16 (%7,3)
29 Mart 2009	Demokratik Toplum Partisi	612/3.281 (%5,70)	1.169/32.392 (%5,26)	96/2.903 (%5,16)	1/16 (%4,29)
29 Mart 2009	Barış ve Demokrasi Partisi	0/3.281 (%0,00)	0/32.392 (%0,00)	0/2.903 (%0,00)	0/16 (%0,00)
30 Mart 2014	Halkların Demokratik Partisi	1/1.251 (%0,38)	9/20.500 (%2,12)	0/1.351 (%2,01)	0/30 (%2,34)
30 Mart 2014	Barış ve Demokrasi Partisi	128/1.251 (%7,73)	1.432/20.500 (%4,16)	97/1.351 (%4,18)	2/30 (%3,09)
31 Mart 2019	Halkların Demokratik Partisi	101/1.272 (%7,93)	1.230/20.745 (%5,60)	57/1.355 (%4,52)	3/30 (%4,15)
31 Mart 2024	Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi	132/1.282 (%7,89)	1.414/20.953 (%5,62)	74/1.356 (%5,41)	3/30 (%5,08)

Kaynak: Yazar tarafından YSK verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Öte yandan Kürt Hareketi'nin yerel üst düzeydeki kadın temsiliyeti konusundaki ilk adımları 1999'da Mardin Derik ve Kızıltepe ile Ağrı'nın Doğubayazıt ilçelerinin belediye başkanlıklarının kadın adaylarca kazanılması ile başlamış ve bu sayı 2004 yerel seçimlerinde belediye başkanlığı bazında toplamda 3'ten 9'a çıkmıştır (Özsökmenler, 2014). Dahası 2005'te kurulan DTP, Türkiye'de kadın temsiliyetini ulusal siyaset aranasında da en üst düzeyde sağlamak üzere eş genel başkanlık sistemine geçen ilk parti olmuştur (Kamer, 2024). Gelineen noktada Kürt Hareketi'nin sivil siyaset düzleminde 1990'lardaki neredeyse tek kadın figürü olan Leyla Zana'ya karşın 2000'lerden itibaren Aysel Tuğluk, Emine Ayna, Gülten Kışanak, Sebahat Tuncel, Leyla Güven, Pervin Buldan, Meral Danış Beştaş gibi kadın siyasetçiler Kürt Hareketi'nin diğer erkek siyasetçileri kadar öne çıkmaya başlamışlardır.

2004 yerel seçimlerine gelindiğinde DEHAP, SHP çatısı altında seçimlere girmiştir (Erciyas & Baykal, 2018). Bu seçimlerde Osman Baydemir, Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı olmuştur. SHP çatısı altında Batman, Hakkâri, Şırnak ve Tunceli il belediyeleri kazanılırken 1999'da

kazanılan Van, Ağrı, Bingöl ve Siirt belediye başkanlıkları ise AK Parti’ye kaybedilmiştir. Buna karşın 29 Mart 2009 seçimlerinde ise DTP, oylarını ve belediye başkanlığı sayısını artırmış, il belediyesi sayısını 3’ten 7’ye ve ilçe belediyesi sayısını 32’den 50’ye yükseltmiştir (Kiriş & Gül, 2008: 142). Bu seçimlerde AK Parti’den Van ve Siirt belediyelerini ve MHP’den Iğdır Belediyesini DTP almıştır (Bianet, 2013a). 2009 seçimleri öncesi ve sonrasında çeşitli partilere yönelik toplamda 95 saldırı raporlanmış ve bunlardan 45’inin DTP’nin seçim bürolarına, parti binalarına veya adaylarına yönelik olduğu belirtilmiştir (Türkiye İnsan Hakları Vakfı, 2009).

2 Mayıs 2008’de kurulan Barış ve Demokrasi Partisi (BDP), Kürt Hareketini bölge düzeyinde temsil etmek üzere 11 Temmuz 2014 tarihli 3. Olağan Kongresi’nde Demokratik Bölgeler Partisi (DBP) adını almıştır.¹⁰ Böylece genelde HDP, yerelde DBP şeklinde bir Kürt Hareketi tasarımı çizilmiştir (Bozarslan, 2023). Sonradan kendisine katılanlarla bir dönem 106’ya kadar ulaşan DBP’nin belediyelerine vali, vali yardımcısı veya kaymakamlar özellikle 2016’dan itibaren kayyım olarak atanmaya başlamış (BBC, 2016), özellikle 2016 yılı boyunca yapılan soruşturmalar ve operasyonlar sonrası 70 kadar belediye eş başkanı tutuklanmış, 50 DBP’li belediyeye kayyım atanmış ve 3 binden fazla parti üyesi veya yöneticisi gözaltı ve tutuklamalara maruz kalmıştır (Diken, 2016). Ağustos 2018’e gelindiğinde ise kayyım atanan DBP’li belediye sayısı 95’e ulaşmıştır (Sol, 2018).

2014 yerel seçimlerinde Kürt Hareketi açısından yeni büyükşehir yasasının da etkisiyle yerel temsil alanı daha da genişlemiş ve 2014, 2019 ve 2024 yerel seçimleri içerisinde 2014’le birlikte en yüksek sayıda belediye başkanlığına ve belediye meclis üyeliklerine ulaşılmıştır. 2014’te kazanılan büyükşehir belediye başkanlığı 2’ye, 2019’dan itibaren ise 3’e yükselmiştir. Ancak kazanılan büyükşehir belediye başkanları da 2014’ten itibaren “kayyım siyaseti” adı verilebilecek bir uygulamaya muhatap olmuştur. Örneğin Ahmet Türk, 2014’te %52, 2019’da %56 ve 2024’te %57 oy oranları ile 3 kere üst üste oylarını artırarak Mardin Büyükşehir Belediye Başkanı olarak seçilmesine rağmen her seferinde İçişleri Bakanlığı tarafından görevden alınarak yerine kayyım atanmıştır (BBC, 2024b).

2019 yerel seçimlerinde Kürt Hareketi, Batı’da aday göstermeyerek CHP’li adayları desteklemiştir (Erdem, 2019). Bölgenin tersine metropollerdeki Kürt seçmenin güçlü bir şekilde CHP adaylarına oy vermesi, Batı’da aralarında İstanbul, Ankara, Antalya, Adana ve Mersin’in de olduğu pek çok belediyenin

10 Halihazırda kullanılan parti logosu, bir İmralı ziyareti sırasında Pervin Buldan tarafından Abdullah Öcalan’a sorularak, onun tarif ettiği şekilde hazırlanmıştır (İnternet Haber, 2019).

AK Parti ve Cumhur İttifakı tarafından kaybedilmesi sağlanmıştır. Nitekim 2019'da tekrarlanan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimleri öncesi Pervin Buldan, parti olarak İstanbul'da seferberlik ilan ettiklerini, 23 Haziran'a kadar İstanbul'dan ayrılmayacaklarını ve AK Parti'nin kaybederek demokrasi güçlerinin kazanacağını belirterek Doğu illerine giden Kürtlerin İstanbul'a dönerek oy kullanması çağrısında bulunmuş ve kendi kitlelerinin adayı olarak Ekrem İmamoğlu'nu adres göstermiştir (TRT Haber, 2019). 2024 yerel seçimlerinde ise DEM Parti, kendi adayıyla İstanbul büyükşehir belediye başkanlığı seçimlerine girmesine karşın %2 düzeyinde oy alabilmiş ve İstanbul'daki Kürt seçmenin yarısından fazlasının CHP adayı Ekrem İmamoğlu'na oy verdiği belirtilmiştir (Çınar, 2024).

2024 yerel seçimlerinde İstanbul ve Mersin özelinde örnekleri vurgulanan "Kent Uzlaşısı" adı verilen yeni bir formülün devreye konulduğunu belirtmek gerekir (BBC, 2025b; Uğuroğlu, 2025). DEM Parti'nin Aralık 2023'te Mart 2024 yerel seçimleri için ilan ettiği Parti Meclisi Kararları ile "Kent Uzlaşısı" bir strateji olarak alınan 10 karardan biri olarak kamuoyuyla paylaşılmıştır (Utucu, 2025). Bu bağlamda sınırlı bir alanda olmakla birlikte DEM Parti, bir yandan kendi adaylarını doğrudan gösterecek ancak çeşitli yerlerde CHP listelerinden önerdiği belediye başkanı veya belediye meclis üyelerinin aday gösterilmesinin sağlanması konusunda anlaşmaya varılacaktır (Medyascope, 2025). Böylece DEM Parti adaylarının bazı yerlerde normalin altında oy alması beklenerek ya da hiç doğrudan aday gösterilmeyerek seçmenlerinin çoğunluğunun anlaşmaya varılan yerlerde CHP adaylarına ve listelerine oy vermesi hedeflenmiştir. Örneğin İstanbul'un Esenyurt ilçesinin belediye başkanı olarak seçilen Ahmet Özer'in Kent Uzlaşısı sonucu belirlendiği öne sürülmüş; Özer, Ekim 2024'te gözaltına alındıktan sonra tutuklanmış (Yeşildal, 2024) ve İçişleri Bakanlığı tarafından görevden uzaklaştırılan Özer'in yerine kayyım atanmıştır (BBC, 2025a).

Sonuç

Kürt Hareketi'nin ana dinamosunu bugünkü DEM Parti ve onun HEP'e kadar geriye giden bir geçmiş partileşme serüveni oluşturmaktadır. Son dönemde kurucuları ve yöneticileri Kürtlerden oluşan HAK-PAR ve HÜDA-PAR, farklı ideolojik zeminlerde yer almakla birlikte henüz yeterince seçim ve sandık kurumsallaşmasını yaşayabilmiş sayılmazlar. Kürt Hareketi, ilk parlamenterlerine, -partiler boyutunda- 1987 Genel Seçimleri ile SHP listelerinden seçime girerek 1989'daki istifaların ardından 7 Haziran 1990'da kurulan Halkın Emek Partisi (HEP) ile kavuşmuştur. Geneldeki dolaylı başlangıç yerelde de 1995 yerel seçimleri sonrası başka partilerden geçişlerle kendini göstermiştir.

1980’lerde PKK’nın şiddet eylemleri ve saldırıları 1980’lerin sonlarından itibaren Kürt Hareketi’nin sivil alanda örgütlü mücadelesini beraberinde getirmiştir. Bu örgütlü mücadelede “halk” ve “demokrasi” sözcüklerinden türetilen parti isimleri ve vurgular, ideolojik mücadele alanına meşruiyet kazandırılması amacı açısından önemsenmiştir. Ancak Kürt Hareketi’nin, demokratik siyaset araçları kullanmaya yönelik yoğun çabasına karşın anayasa ve yasalara aykırı eylemleri itibarıyla ve PKK ile olan irtibat ve iltisakına dair göstergeler, sivil ve demokratik siyaset zemininde çeşitli biçimlerde kesintilere uğramıştır. Buna rağmen partileşme, sandığa gitme, seçimlere girme, aday olma, temsil sağlama gibi demokratik sistem araçlarında ısrarcı olunmaya devam edilmiştir.

Kürt Hareketi, SHP ile ulusal düzeyde elde etmeye başladığı siyasal temsiliyetini, süreç içerisinde SHP ile yerel boyuta da taşıyabilmiş ve CHP ile yerelde ve cumhurbaşkanlığında dolaylı ve doğrudan iş birlikleri yürütme ile devam ettirebilmiştir. Bu bakımdan Kürt Hareketi, genelde ve yerelde merkez solla seçim iş birliklerini sağlama konusunda bugüne kadar önemli tecrübeler biriktirmiştir. Bu açıdan neredeyse 40 yıla dayanan Kürt Hareketi’nin temsil mücadelesinde sol, Kürt Hareketi partilerinin Türkiye’de sağa göre daha rahat iş birliği yapabileceği ideolojik alanı ve yakınlaşmayı sağlamıştır. Dahası Mehmet Ali Birand’ın deyimiyle; “solun da solu” partileri ile de Kürt Hareketi’nin dirsek teması, elbette sürekli olarak ve çeşitli biçimlerde bugüne kadar devam etmiş; EMEP ve Yeşil Sol Parti, bu durumun son belirgin örneklerini sunmuştur.

Kürt Hareketi, son 40 yıldır neredeyse tüm yerel ve genel seçimlere katılmaya devam etmiş, dolaylı ve doğrudan ittifaklar gerçekleştirmiş ve temsili geniş tutacak çoğulcu tercihlere önem vermiştir. 1990’larda %5’i bulmayan toplumsal destek, 2000’lerden itibaren tedrici bir yükseliş trendine geçmiş, 30 Mart 2014 ve 7 Haziran 2015 seçimlerinde oy oranları ve elde edilen temsil bakımından yerelde ve genelde en yüksek başarı seviyelerine ulaşılmış ve ulusal baraj sorunu gündemden çıkarılmıştır. Buradan mütevellit siyaset yasaklarından kayyımlara, tutuklamalardan parti kapatma davalarına kadar çeşitli süreçler tekrarlanmaya devam etse de günümüz Türkiye’sinde artık Kürt Hareketi, Türk siyasal hayatının ve Türk demokrasi tarihinin köklü siyasal hareketlerinden biri olarak yerini almış ve bu siyasal tecrübe, daha çokça gündem olmaya aday görünmektedir.

Kaynakça

- Akça, İ. & Özden, B. A. (2019). *Türk Siyasal Hayatından Portreler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Akyüz, A. (2023, Ocak-Şubat). CHP'nin Yakın Tarihi. *Marksist Teori*, (55), <https://www.marksistteori6.org/133-marksist-teori/sayi-55-ocak-subat-2023/1122-chp-nin-yak-n-tarihi.html>
- Al Jazeera Türk (2013, 26 Aralık). 1990'larda Kürt siyasi hareketi. <https://www.aljazeera.com.tr/dosya/1990larda-kurt-siyasi-hareketi>
- Al Jazeera Türk (2015, 23 Haziran). Yemin krizinden bugüne Kürt siyasi hareketinin Meclis macerası. *YouTube*, <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=TUHGxhnrnqg>
- Bakan, S. & Yıldırım, U. T. (2021). Kürdistan İşçi Partisi (PKK-Partiya Kareren Kurdistane-). (A. Baharççek, G. Tuncel ve O. Ağır (ed.)), *Terör ve Propaganda* içinde (s. 211-253). Nobel Yayıncılık.
- Başkan, F. & Güney, A. (2012). Turkey's June 2011 Parliamentary Elections. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 14(1), 165-174.
- Bayer, Y. (2021, 30 Eylül). CHP'nin Kürtlerle İlişkisi. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/yalcin-bayer/chpnin-kurtlerle-iliskisi-41906297>
- Bayır, B. (2023, 12 Ekim). Kürt siyasi partileri: 1991'den bugüne 11 parti kuruldu 5 partiyi AYM kapattı. <https://medyascope.tv/2023/10/12/kurt-siyasi-partileri-1991den-bugune-11-parti-kuruldu-5-partiyi-aym-kapat-ti-yesil-sol-parti-yonunu-ariyor/>
- BBC (2016, 3 Kasım). DBP'nin kayyum atanan belediyeleri. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37858813>
- BBC (2023, 11 Aralık). Halkların Eşitlik ve Demokrasi Partisi'nin kısa adı DEM Parti oldu. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c4n5gx4z1eeo>
- BBC (2024a, 15 Mayıs). Kobani davasında Selahattin Demirtaş'a 42 yıl, Figen Yüksekdağ'a 30 yıl 3 ay hapis cezası verildi, Kışanak tahliye oldu. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cd1dd951273o>
- BBC (2024b, 4 Kasım). Ahmet Türk: Yerine üç kez kayyum atanan Kürt siyasetçi. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cj9n32gk2w9o>
- BBC (2025a, 7 Mart). Ahmet Özer hakkındaki iddianame kabul edildi, 15 yıla kadar hapis cezası isteniyor. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cj0j2rg8g66o>
- BBC (2025b, 20 Mart). İmamoğlu'na 'terör' soruşturmasına gerekçe gösterilen 'kent uzlaşısı' nedir?. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c05my822qzqo>
- Bianet (2013a, 30 Ekim). Yerel Seçimlerde Partiler ve Kazandıkları Belediye Başkanlıkları. <https://bianet.org/haber/yerel-secimlerde-partiler-ve-kazandiklari-belediye-baskanliklari-113476>

- Bianet (2013b, 30 Ekim). DTP’nin kısa tarihi. <https://bianet.org/haber/dtp-nin-kisa-tarihi-118826>
- Bianet (2013c, 31 Ekim). 15 yıl önce DEP’lilerin tutuklanması. https://bianet.org/haber/15-yil-once-dep-lilerin-tutuklanmasi-117355#google_vignette
- Bianet (2024, 17 Mart). Bir kanlı Newroz hikayesi: 1992, Cizre. <https://bianet.org/yazi/bir-kanli-newroz-hikayesi-1992-cizre-293153>
- Bozarslan, M. (2023, 7 Aralık). HEP’ten HDP’ye Kapatılan Kürt Partileri. VOA, <https://web.archive.org/web/20210320134940/https://www.amerikaninsesi.com/a/hepten-hdpye-kapatilan-kurt-partileri/5820797.html>
- Bulut, F. (2022, 14 Mayıs). Ahmet Türk ile geçmiş ve gelecek üzerine siyasi bir söyleşi (1). *Independent Türkçe*, <https://www.indyturk.com/node/509331/t%C3%BCrk%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/ahmet-t%C3%BCrk-ile-ge%C3%A7mi%C5%9F-ve-gelecek-%C3%BCzerine-siyasi-bir-s%C3%B6yle%C5%9Fi-1>
- Celep, Ö. (2010). Turkey’s Radical Right and the Kurdish Issue: The MHP’s Reaction to the “Democratic Opening”. *Insight Turkey*, 12(2), 125-142.
- Celep, Ö. (2018). The moderation of Turkey’s Kurdish left: the Peoples’ Democratic Party (HDP). *Turkish Studies*, 19(5), 723-747.
- Celep, Ö. (2023). Türkiye Kürt Solunun Türkiyelileşmesi: Halkların Demokratik Partisi (HDP). (A. Çarkoğlu, E. Erdoğan & M. Moral) (eds.), *Türkiye Siyasetinin Sınırları: Siyasal Davranış, Kurumlar ve Kültür (Ersin Kalaycıoğlu’na Armağan)* içinde (s. 417-438). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Celep, Ö. (2024). The Turkey-ification of Turkey’s Kurdish Left. In, *Fragments of Repression and Resistance: A.K.P. Rule in Turkey* (p. 251-274). Peter Lang.
- CHP (2018, 16 Nisan). Doğu ve Güneydoğu Raporu – 1989. <https://chp.org.tr/yayin/dogu-ve-guneydogu-raporu-1989/Open>
- Cumhuriyet (1992, 3 Kasım). <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/katalog/192/1992/11/3/4>
- Çınar, K. (2024). The 2024 local elections in Turkey: a critical juncture for Turkish democracy?. *South European Society and Politics*, 29(1), 109-134.
- Çiçek, E. (2013, 20 Aralık). Şırnak’ta 1992’de Neler Oldu?. *Bianet*, <https://bianet.org/haber/sirnak-ta-1992-de-neler-oldu-152201>
- Diken (2017, 21 Şubat). Tutuklu HDP’li vekil sayısı 13’e çıktı: Baluken yeniden cezaevinde. <https://www.diken.com.tr/tahliye-edilen-hdpli-baluken-yeniden-tutuklandi/>
- Dural, A. B. (2016). Kürt Sorunu Türkiye’nin Tek Başına Çözebileceği Bir Olgu Değil. (İ. Vurucu & F. Kargıoğlu (ed.)), *Yeni Nesil Ülkücüler, Kürt Sorunu ve MHP Üzerine* içinde (s. 85-118). Karaağaç Yayınları.

- Dural, A. B. (2013). Domestic and international factors of ethnic violence: PKK movement until 2005. *Management and Education*, 9(4), 7-13.
- Erciyas, S. & Baykal, A. (2018). 2004'ten 2019'a Yerel Seçimler. *Kriter*, (29), <https://kriterdergi.com/dosya-ak-parti-ve-yerel-yonetimler/2004ten-2019a-yerel-secimler>
- Erdem, F. H. (2019). 31 Mart Seçimleri ve Kürtler. *Şarkiyat*, 11(3), 1547-1565. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.670203>
- Ertugay, F. & Mursül, D. (2020). Relationship between Political Parties-Voters in Turkey: Voter Behaviour in 24 June Elections. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(21), 34-55.
- Evrensel (2001, 18 Mart). Kapatılan DEP, DEHAP ve HADEP'in genel başkanları: Asla başarılı olamazlar. <https://www.evrensel.net/haber/428396/kapatilan-dep-dehap-ve-hadepin-genel-baskanlari-asla-basarili-olamazlar>
- Evrensel (2023, 23 Kasım). Yargıtay, HEDEP "HADEP"e benziyor diye isim değişikliğini reddetti. <https://www.evrensel.net/haber/504136/yargitay-hedep-hadepe-benziyor-diye-isim-degisikligini-reddetti>
- Göktaş, K. (2013, 3 Nisan). SHP'nin Kürt Raporu. *Birikim*, <https://birikimdergisi.com/guncel/452/shp-nin-kurt-raporu>
- Hatipoğlu, Ö. V. (1992). *Bir Başka Açıdan Kürt Sorunu*. Ankara: Mesaj Yayın.
- Hürriyet (2003, 13 Mart). HADEP kapatıldı. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hadep-kapatildi-38550818>
- Hürriyet (2006, 8 Ekim). Dağda silah tutacağına düz ovada siyaset yap-sın. Şükrü Küçükşahin, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dagda-silah-tutacagina-duz-ovada-siyaset-yapsin-5219661>
- Hürriyet (2010, 5 Ocak). 'PKK'ya siyaset yolu açılsın'. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/pkky-siyaset-yolu-acilsin-13382736>
- İHD (İnsan Hakları Derneği) (2003, 13 Mart). HADEP de kapatıldı. <https://www.ihd.org.tr/hadep-de-kapat/>
- İlke Haber (2012, 21 Ekim). Ahmet Türk'ün hayatını değiştiren konferans!. <https://www.ilkehaber.com/haber/ahmet-turkun-hayatini-degistiren-konferans-24022.htm>
- İnternet Haber (2019, 5 Şubat). Abdullah Öcalan partinin logosunu İmralı'da çizmiş. <https://www.internethaber.com/abdullah-ocalan-partinin-logosunu-imralida-cizmis-1585940h.htm>
- Kamer, H. (2018, 4 Kasım). HDP'nin 9 milletvekilinin tutuklanmasının ikinci yılı: Sosyal medyada tepki ve Diyarbakır'da basın açıklaması. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-46088912>
- Kamer, H. (2020, 4 Kasım). Selahattin Demirtaş'tan tutukluluğunun 4. yılında mesaj: Direniyoruz, başarıyoruz, kazanıyoruz. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54814502>

- Kamer, H. (2024, 1 Ekim). Kürt siyasi hareketinin Meclis’te temsili: HEP’ten DEM’e neler yaşandı?. *BBC News*, <https://www.bbc.com/turkce/articles/cx25914w693o>
- Kasapoğlu, Ç. (2016, 20 Mayıs). 1994’te dokunulmazlıkları kaldırılan eski DEP’liler: Kürt siyasetine fırsat tanınmadı. *BBC News Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/05/160520_eski_dep_dokunulmazlik
- Kaynar, M. K., vd. (2007). *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri: 1923-2006*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kiriş, M. H. & Gül, H., 2008, Yarının Siyasetinin İzleri: 29 Mart Yerel Seçimleri Sonrası Siyasette Kimlik, Hizmet ve İdeoloji Eksenli Kırılma. *Toplum ve Demokrasi*, 2(4), Eylül-Aralık, 139-150.
- Medyascope (2025, 19 Mart). İmamoğlu’na operasyon: Kent uzlaşısı nedir?. <https://medyascope.tv/2025/03/19/imamogluna-operasyon-kent-uzlasisi-nedir/>
- Milliyet (2008, 12 Haziran). DTP, kalelerinde oy kaybına uğradı. <https://web.archive.org/web/20080507113243/http://www.milliyet.com.tr/2007/07/31/siyaset/siy14.html>
- NTV (2011, 22 Haziran). Hatip Dicle’nin milletvekilliği düştü. <https://web.archive.org/web/20150128112813/http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25225443>
- NTV (2024, 22 Ekim). Bahçeli’den Öcalan çağrısı: Meclis’e gelsin DEM grubunda silah bırakıldığını ilan etsin. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/devlet-bahceliyeni-cozum-surecine-degil-ortak-akla-ihhtiyac-var,eQxj8pg-y1USsBPoswfiHhg>
- Okutan, M. Ç. (2021). Siyasal Partiler. *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* içinde (s. 16). TÜBİTAK Yayın.
- Özkan, M. (2020). Temsilî Demokrasiden Demokratik Temsile: Pitkin’i Yeniden Düşünmek. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, (58), 55-83.
- Özsökmenler, Y. (2014, 26 Mart). Kürtlerin Yerel Yönetim Deneyi. <https://demokratikmodernite.org/kurtlerin-yerel-yonetim-deneyi/>
- Rudaw (2022a, 2 Mart). HDP’den DEP açıklaması: Demokratik siyasete yönelik saldırının üzerinden 28 yıl geçti. <https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/020320223>
- Rudaw (2022b, 6 Haziran). Leyla Zana, Orhan Doğan, Ahmet Türk’e idam isteyen DGM Başsavcısı öldü. <https://www.rudaw.net/turkish/middleeast/turkey/06062022>
- Rudaw (2025, 27 Şubat). DEM Parti heyetinin Öcalan’la görüşmesi bitti, heyet yola çıktı. <https://www.rudaw.net/turkish/middleeast/turkey/2702202511>
- Sağlar, F. (2023, 23 Mart). Memleketime bahar gelecek!. Birgün, https://www.birgun.net/makale/memleketime-bahar-gelecek-425801#google_vignette

- Sayın, A. (2022, 31 Mart). Seçim Yasası: Baraj yüzde 7'ye indi, seçim kurullarında kıdemli hakimin görev almasına son verildi. *BBC News Türkçe*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-60925836>
- Sendika.org (2007, 2 Haziran). Seçime bağımsız girecek “Bin Umut Adayları” tanıtıldı. <https://sendika.org/2007/06/secime-bagimsiz-girecek-bin-umut-adaylari-tanitildi-13724>
- Somer, M. (2016). *Sosyal Demokratlar ve Türkiye’de Kürt Sorunu*. Ankara: Bencekitap.
- Sol (2011, 13 Haziran). Emek Özgürlük ve Demokrasi Bloku 36 vekil çıkardı. <https://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/emek-ozgurluk-ve-demokrasi-bloku-36-vekil-cikardi-haberi-43508>
- Sol (2018, 30 Ağustos). AKP’nin kayyum atadığı DBP’li belediye sayısı 95’e yükseldi. <https://haber.sol.org.tr/turkiye/akpnin-kayyum-atadigi-dbpli-belediye-sayisi-95e-yukseldi-246432>
- Tekdemir, Ö. (2016). Radikal Plüralist Demokratik Parti Olarak HDP’nin “Başka Türkiye” Önerisi: Hasım Politikası, Agonizm ve Popülizm. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(4), 1211-1240. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002429
- TBMM (2025a). Milletvekilliği sona erenler. <https://www.tbmm.gov.tr/milletvekili/milletvekilligi-sona-erenler>
- TBMM (2025b). 28. dönem milletvekilleri sandalye dağılımı. <https://www.tbmm.gov.tr/sandalyedagilimi>
- Tuncer, E. (2007). 22 Temmuz Seçimleri: Genel Bir Değerlendirme, *Toplum ve Demokrasi*, 1(1), Eylül-Aralık, 135-146.
- Türkiye İnsan Hakları Vakfı (2009, 14 Mayıs). 29 Mart 2009 Yerel Seçim Sürecine İlişkin Özel Raporu. Ankara, <https://file.setav.org/Files/Pdf/29-mart-2009-yerel-secimler-ozel-raporu-turkiye-insan-haklari-vakfi.pdf>
- Uğuroğlu, O. (2025, 17 Nisan). Kent Uzlaşısı, DEM ve Af. *Yeniçağ*, <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/kent-uzlasisi-dem-ve-af-905997h.htm>
- Utucu, S. B. (2025, 19 Mart). Ekrem İmamoğlu’nun gözetili nedenlerinden biri olan ‘kent uzlaşısı’ nedir ve DEM Partisi ile ilgisi ne?. *Euronews*, <https://tr.euronews.com/2025/03/19/ekrem-imamoglundun-gozalti-nedenlerinden-biri-olan-kent-uzlasisi-nedir>
- Uysal, A. & Toprak, O. (2013). *Particiler: Türkiye’de Partiler ve Sosyal Ağların İnşası*. 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yenişafak (2013, 28 Mart). İşte CHP’nin 1989 Kürt raporu. <https://www.yenisafak.com/gundem/iste-chpnin-1989-kurt-raporu-504140>
- Yenişafak (2015). Haziran 2015 Genel Seçimi Kazananlar Listesi. <https://www.yenisafak.com/secim-2015/milletvekili-dagilimi>

- Yeşildal, Z. (2024, 30 Ekim). Esenyurt Belediye Başkanı Ahmet Özer tutuklandı. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/esenyurt-belediye-baskani-ahmet-ozer-pkk-kck-silahli-teror-orgutu-uyesi-olmak-sucundan-tutuklandi/3379919>
- Yılmaz, B. & Çemrek, M. (2023). Avrupa: Dün, Bugün ve Yarına Dair. C. Dinç (Ed.), *Avrupa 2023: Siyaset, Güvenlik, Göç, Terör ve Dış İlişkiler* içinde (s. 1-19). Nobel Yayınları.
- YSK (2014). 12. Cumhurbaşkanlığı Seçimi. https://ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/2014CB/2014CB-Kesin-416_d_Genel.pdf

Türk Siyasal Hayatında Demokrasinin Gelişimi: Teori ve Süreçler

Editör:
Eray GÖÇ